

Religieuze poëzie van Cornelis Crul

Cornelis Crul

editie L. Roose

bron

Cornelis Crul, *Religieuze poëzie van Cornelis Crul* (ed. L. Roose). W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle
1954

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/crul001lroo01_01/colofon.htm

© 2005 dbnl / erven L. Roose

Voorwoord

Indien Cornelis Crul, de Antwerpse rederijker uit de eerste helft der zestiende eeuw, de laatste jaren, niettegenstaande de tamelijk geringe omvang van zijn oeuvre, toch in ruime kring belangstelling heeft gewekt is dit vooral aan twee, wel zonderlinge, feiten te danken: vooreerst de niet-gerechtigde toeschrijving aan hem van een gedicht, het trouwens zeer mooie refrein *Een Gracie*, waarmede hij in menige moderne bloemlezing de rederijkerspoëzie is gaan vertegenwoordigen, en verder de polemiek die sedert 1939 rond de interpretatie van zijn werk als de spiegel van een geloofsovertuiging is ontstaan.

Deze belangstelling voor de Antwerpse dichter heeft ook tot een hernieuwde uitgave van zijn werk aanleiding gegeven. Zo verschenen in 1950 door de zorgen van Dr. C. Kruyskamp *Heynken de Luyere, Mont toe, Borse toe* en de *Cluchte van eenen Dronckaert*, nadat in 1949 reeds enkele nog niet gepubliceerde kortere gedichten waren in het licht gegeven. Inmiddels was ook Mevr. James uit Rijswijk, aan een uitgave van Cruls volledige werk, de *Colloquien* inbegrepen, werkzaam geweest en waarschijnlijk ware onze publicatie nooit tot stand gekomen, indien Mevr. James door ziekte niet verhinderd was geworden haar werk te voltooien. Zij had reeds zorgvuldig gecommuniëerde afschriften van Cruls gedichten klaar en had deze ook reeds van een beknopte inleiding voorzien.

Toen Prof. Dr W.A.P. Smit ons namens de redactie der *Zwolse Drukken en Herdrukken* verzocht een nummer te bewerken, waarin het nog niet in een moderne gecommuniëerde uitgave bereikbare werk van C. Crul zou worden samengebracht, was Mevr. James onmiddellijk bereid ons over haar

voorbereidend werk te laten beschikken. Wij wensen voor dit blijk van belangeloze wetenschappelijke interesse, die alleen de zaak en niet de eigen persoon op het oog heeft, onze diepe waardering en grote erkentelijkheid uit te drukken. Haar medewerking zou ook op de titelbladzijde vermeld zijn geworden, waren we in deze uitgave - en voor de vrijheid die ons werd toegestaan weze haar een tweede maal dank betuigd - niet volkomen onze eigen weg gegaan, dit zowel in de opneming van varianten als in de tekstverklaring en in de inleidende beschouwingen. Alleen op ons rust dan ook de verantwoordelijkheid voor deze publicatie. Wij willen evenwel niet nalaten tegenover allen, die door wenken of blijken van aanmoediging aan de totstandkoming van ons werk hebben geholpen, hier onze zeer oprechte dank uit te spreken. Wij vermelden in het bijzonder de leden der redactie van de *Zwolse Drukken en Herdrukken* en verder Dr W. van Eeghem en Drs S.J. Lenselink.

Mechelen, September 1953.

L. ROOSE.

Inleiding

Het leven van Cornelis Crul

De weinige biografische bijzonderheden die wij over Crul bezitten danken we aan de opzoekingen die Dr J.A. Goris (Marnix Gijsen) destijds in de Antwerpse archieven heeft ondernomen en waarvan hij de resultaten heeft vastgelegd in zijn *Bio- en Bibliographische Nota's over Cornelis Crul*¹. Aan de hand van deze nota's kunnen we de volgende levensschets opstellen: C. Crul² werd waarschijnlijk in de Scheldestad geboren op het einde van de vijftiende eeuw. Zijn vader heette Jan en stond in 1516 als *meerssenier* (d.i. koopman) te Antwerpen bekend. Als zaakgelastigde van Antwerpse kooplieden ondernam hij in 1503 en 1509 reizen naar Engeland. Hij moet vóór 1553 zijn overleden. Op dat ogenblik was onze dichter reeds gehuwd met Katelijne Petitpas, de dochter van de niet onbemiddelde Thomas Petitpas. Uit hun huwelijk sproten drie kinderen: Jan, Katelijne en Lijsbet. Ook C. Crul wordt in een hem betreffende schepenbrief van 1530 *coopman* genoemd en er is reden om aan te nemen dat ook hij tot de welgestelde burgerij heeft behoord. De datum van zijn overlijden kan niet met zekerheid worden vastgesteld, maar moet volgens Dr Goris tussen 1538 en 1551 worden gesitueerd.

- 1 De volledige beschrijving van de meeste aangehaalde artikels en werken vindt men in de *Bibliographie* achteraan. In de voetnoten worden zij dus slechts met hun (soms verkorte) titel aangeduid.
- 2 Op drie plaatsen wordt de naam van onze dichter CRULS geschreven, en wel op de titelbladzijde van de in 1550 verschenen uitgave van *Heynken de Luyere*, in het hierachter gepubliceerde acrostichon-gedicht *Compt, helpt mij, Heere*, en in het sluitstukje bij de *Tweesprake*. Overal elders lezen we echter CRUL. Dit is de meest-voorkomende en dus, naar wij menen, de normale schrijfwijze van 's dichters naam.

Zelf hebben we over de dichter geen nieuwe levensbijzonderheden kunnen vinden. Wel troffen we in een lijst der ‘aelmoesseniers’ van de Antwerpse Godshuizen voor het jaar 1508 een Jan Crul aan en zagen we in een opsomming der ‘capelmeesters’ van het Allerheiligste Sacrament in de O.L. Vrouwekerk te Antwerpen voor het jaar 1516 een Jehan Crul vermeld¹. We achten het niet onmogelijk dat met deze twee namen de vader van onze dichter bedoeld wordt².

De werken van C. Crul

In de bijdrage die A. van Elslander en schrijver dezes in 1949 aan *Het Handschrift der zogenaamde Refereynen van C. Crul* in *De Gulden Passer* hebben gewijd, werd ook een inventaris opgemaakt van de gedichten die, naar onze mening, met zekerheid aan de Antwerpse rederijker mogen worden toegeschreven.

Deze lijst omvat de volgende stukken:

1. Het *Carnation* op de brand der O.L. Vrouwekerk te Antwerpen in 1533,
2. *Den geestelijcken a b c*,
3. *Eenen anderen corten a b c*,
4. De *Retrograde: Conforteert mij nu, och Heer, laudabel*³,
5. Het acrostichon-gedicht: *Compt, helpt mij, Heere, oft herte berst*,

- 1 Beide lijsten in *Chronijcke van Antwerpen ... tot den Jaere 1775*, Antwerpen bij J.G. de Roveroy, s.d., resp. p. 103 en 102.
- 2 De benaming *aelmoessenier* is niet uitsluitend toepasselijk op een persoon uit degeestelijke stand. Vooral te Antwerpen werd deze titel gegeven aan het hoofd van het armbestuur, oppertoeziener over armen en wezen. Zie Verdam en Ebbinge Wubben, *Middelned. Handwdb.*, p. 7.
- 3 Deze vier gedichten komen voor in het handschrift uit het Plantin-Museum, Antwerpen, nr. 170, dat verder nog alleen twee *Baladen van achten* bevat. In onze bijdrage in *De Gulden Passer* (1949) hadden wij deze laatste gedichtjes - en dit tegen de mening van Serrure in, die ze in het *Vaderlandsch Museum* (pp. 398-399) samen met gedichten van Crul als het werk van eenzelfde auteur had uitgegeven - niet tot het oeuvre van de Antwerpse rederijker gerekend. Achteraf is dit voorbehoud gerechtvaardigd gebleken, daar we een dezer *baladen* hebben teruggevonden in M. de Castelein's *Diversche Liedekens*. Zie de uitgave van dit bundeltje door K. Goossens, Brussel, 1943, p. 77. Aan welke rederijker het auteurschap van bewuste teksten toekomt, hebben we niet kunnen uitmaken, ofschoon we de Oudenaardse factor de meeste kans geven.

6. De bewerking van psalm 13,
7. De bewerking van psalm 77,
8. *Een Tweesprake van den rijcken Ghierighen,*
9. *Een schoone ende gheneuchlike Historie of Cluchte van Heynken de Luyere ...,*
10. *Mont toe Borse toe,*
11. *Sommighe schoone Colloquien oft Tsamensprekinghen uut Erasmo Roterodamo ...*, waarin het oorspronkelijke gedicht: *Cluchte van eenen Dronckaert*¹.

De onder de nummers 9 en 10 vermelde stukken werden onlangs samen met de *Cluchte van eenen Dronckaert* door Dr C. Kruyskamp in zijn uitgave dezer gedichten uitvoerig besproken². Daar Dr G. Degroote anderzijds de publicatie van Cruls *Colloquien* in het vooruitzicht heeft gesteld, menen wij ons van een uitgebreide commentaar op deze teksten te kunnen onthouden en zullen zij verder slechts terloops ter sprake worden gebracht. Onze aandacht gaat dan in het bijzonder naar de overblijvende teksten die trouwens het geheel van onze tekstuitgave uitmaken.

1. Het *Carnation*

Van dit vijftienregelig gedichtje, waarvan de beginletters het jaartal 1533 vormen, zijn ons twee lezingen bekend, een in het Hs. Plantin, nr 170, en een op een snippertje dat bewaard wordt in de Antwerpse stadsbibliotheek in een bundel gecatalogeerd als Hs. 11285. Het gedicht werd opgesteld naar aanleiding van de brand die de Antwerpse kathedraal in de nacht van Zondag 6 op Maandag 7 October 1533 gedeeltelijk teisterde. Over de door Dr W. Van Eeghem betwiste maar toch gerechtvaardigde toeschrijving van dit stuk aan C. Crul zie men *De Gulden Passer*, 1949, 1, blz. 54. Door Crul wordt als oorzaak van de brand het niet volledig: uitdoven van een toorts voor het

1 De op zeer zwakke gronden in het *TNTL*, 1921, p. 133, aan Crul toegeschreven gedichtenfragmenten wensen wij ook niet tot Cruls werk te rekenen.

2 In *Heynken de Luyere en andere Gedichten*, pp. I-XX.

St-Gommarusaltaar opgegeven, waardoor een in de nabijheid staand, met riet opgevuld, raam vuur zou hebben gevat.

Over wat de eigenlijke oorzaak van de brand is geweest wordt door Antwerpse geschiedschrijvers getwist, maar toch schijnt Cruls interpretatie het dichtst de werkelijke toedracht te benaderen¹. Men mag onderstellen dat een gelegenheids-stukje als het *Carnation* niet lang na de gebeurtenis zelf zal zijn tot stand gekomen. Litteraire waarde bezit het gedicht zeker niet.

2. *Den geestelijcken a b c*

Van dit gedicht zijn zes lezingen bewaard gebleven, terwijl wij de zekerheid bezitten dat tenminste twee gedrukte uitgaven van het stuk verloren zijn gegaan. Van de gedrukte redacties heeft Dr W. Van Eeghem destijds een nauwkeurige geschiedenis opgemaakt², waaraan wij met dankbaarheid enkele der hiernavolgende gegevens hebben ontleend.

In 1543 moeten bij Mattheus Cromius te Antwerpen twee uitgaven het licht hebben gezien, waarvan slechts een, en in één enkel exemplaar, bewaard is gebleven. Het berust thans in de Universiteitsbibliotheek te Gent. Een exemplaar van de verloren gegane druk was in 1863 in het bezit van C.P. Serrure die het bestaan er van bekendmaakte naar aanleiding van zijn publicatie der gedichten uit het Plantin-handschrift. Serrure geeft ons van het boekje een beknopte beschrijving die ons echter toelaat te besluiten dat dit werkje niet hetzelfde is als hetgene, dat zich thans nog te Gent bevindt³. In de door Serrure medegedeelde titel komt vooreerst de aanduiding *ghedruct*

1 Zie J. L'Hermitte; *Over een Jaardicht ...*

2 In zijn opstel *Contrabandetooneel* (ca 1600).

3 Serrure's beschrijving (in *Vad. Mus.*, V, pp. 384-385) luidt: 'Eenen ghee // stelijcken A.B. // Wt de heylighe schrift in // dichte ghestelt. // Mattheus Cromius // ghedruct Tantwerpen. // M.D. en XLIII // - Klein octaef; titel en zeven bladen, waarvan het laetste wit is gebleven; te samen 16 bladzijden.' De beschrijving van het nog bewaarde exemplaar van de andere uitgave van 1543 vindt men bij Kruyskamp, *Cornelis Crul, Heynken de Luyere ...*, p. XVII, waarheen we ook verwijzen voor de beschrijving der overige uitgaven van Cruls werken.

Tantwerpen voor, die op het Gentse exemplaar ontbreekt. Verder bevatte Serrure's boekje nog een zes en twintigste strofe, die in de andere drukken, ook de latere, niet voorkomt en slechts in één handschrift (Brit. Museum, Sloane nr 1174) is terug te vinden. Deze strofe werd door Serrure in het aangehaalde artikel afgedrukt en vertoont in vergelijking met de lezing in het Sloane-handschrift dusdanige afwijkingen dat er geen reden bestaat om te vermoeden dat Serrure ook de tekst van dit laatste manuscript onder ogen zou hebben gehad en zich bij het afschrijven in het vermelden der bron zou hebben vergist. Ofschoon de bewuste strofe in bijna alle andere lezingen van *Den geestelijcken a b c* ontbreekt, zijn wij er toch van overtuigd dat zij bij dit gedicht hoort en wel om de volgende redenen: Weer in de vorm van een beknopt a b c-gedicht verontschuldigt de schrijver zich vooreerst om de onvolmaaktheid van zijn A B. Hij spreekt daarbij over het *xtract ysrahels* dat wij alleen kunnen lezen als het *extract Israels* en alleen kunnen begrijpen als een zinspeling op het geheel van Bijbelse teksten, waarmede *Den geestelijcken a b c* werd opgebouwd. Ofschoon de strofe in het Sloane-handschrift van de andere delen van *Den geestelijcken a b c* door de *Corten a b c* gescheiden is, blijkt het verband met het grote gedicht toch hieruit dat ze in hetzelfde rijmschema is gesteld. Dat deze 26ste strofe ook tijdens het leven van de dichter in een gedrukte uitgave werd opgenomen, volgens Serrure onder de titel *Besluit*, moet ten slotte alle twijfel over de functie dezer strofe wegnemen. Het bestaan nu van dit stukje is van buitengewoon belang omdat er, zoals het althans in het Sloane-handschrift door het gebruik van rode letters duidelijk werd gemaakt, een jaartal verscholen zit, dat zonder twijfel het ontstaanstijdstip van *Den geestelijcken a b c* aanduidt. Dit jaartal luidt: 1534. De dichter rekt zich verder bij het schrijven van deze strofe en dus ook van het hele gedicht nog bij de 'scholiers', een gegeven dat zeker niet van belang ontbloot is.

Den geestelijcken a b c werd een derde maal, in 1551, door Hugo Cornwels te Leuven gedrukt. Het enige exemplaar van deze uitgave, waarvan het bestaan bekend is, behoorde destijds

tot de bibliotheek van de Hertog van Arenberg, doch is zoekgeraakt.

Het was waarschijnlijk ook Cruls gedicht dat in 1561 tot schoolboek werd omgewerkt en dat voor W. Arents, dezelfde die voor de uitgave van 1551 het privilege kreeg, door Joos Destrez te Ieper werd gedrukt. Het gedicht bestond in deze uitgave uit 20 strofen van 8 verzen elk. Ook hiervan is geen exemplaar bewaard gebleven¹.

In 1564 verscheen *Den geestelijcken a b c* bij de Antwerpse typograafuitgever Willem Silvius, die de mededelingen in de titel betreffende approbatie en privilege, zoals die in de uitgave van 1551 voorkomen, verving door het volgende vijfregelig gedichtje:

*Tghene dat noyt oogh'en sach, noch oor en hoorde
Noch in gheens menschen herte en is verspreyt,
Heeft Godt die warachtich is in zijnen woorde,
Veur zijne lief-hebbers hier namaels bereyt
Int rijcke welck daer duert inder eewicheyt.*

Hieronder drukte hij zijn spreuk *Scrutamini*. Verder liet hij, - 'voorzichtigheidshalve', zegt Dr Van Eeghem - onmiddellijk onder de titel aanbrengen: *metten Pater noster ende Aue Maria*.

Eveneens van omstreeks 1564 dateert een bij Ameet Tavernier te Antwerpen gedrukt boekje dat verscheen onder de titel: *Eenen gheestelycken A.B.C. vuyt de psalmen van David*, en hoogstwaarschijnlijk weer een uitgave van Cruls gedicht bevatte. Het bestaan van dit werkje is ons bekend uit de index van 1570. Hierbij weze er terloops aan herinnerd dat ook een der twee

1 Zie Van Eeghem, *a.art.*, p. 28, voetnoot 16. Titel niet vermeld bij Kruyskamp, *a.w.*. Aan A. Diegerick, *Essai bibliographique Yproise*, Ieper, 1873-1881, p. 37 ontlene we de volgende beschrijving: 'Een zeer schone Gheestelicken A B C. Ghetoghen wt der Heyliger Schrifturen. Zeer profytelick voor allen Christen menschen ghelezen: maer by zondere den Jonghers gheleert inder Schole / ende ooc haer materien daer wt ghegeue om daerna te leeren scriue ... Pet. in 8 de 4ff. non chiffrées. Car. goth.' Volgens inlichtingen ons verstrekt door de hr. O. Mus, stadsarchivaris te Ieper, ging het werkje in de brand van de stad tijdens de eerste wereldoorlog verloren.

uitgaven van 1543 door de kerkelijke autoriteiten werd veroordeeld. Het kwam op de lijst van 1550.

Buiten de gedrukte uitgaven is *Den geestelijcken a b c* verder in vier handschriften bewaard gebleven, en wel in:

1. Londen, British Museum., Hs. Sloane, nr 1174, fol. 1-25 en fol. 26v. Zonder titel.
2. Antwerpen, Plantin-Museum, Hs. nr 170, fol. 1-25. Geen titel. Uitgegeven door C.P. Serrure in *Vaderlandsch Museum*, V, 1863, 387-397.
3. Brussel, Kon. Bibl., Hs. II, nr 1695, fol. 22-28. Titel: *Een dichte elc vervolgende elc vers deerst letter van den a.b.c.* Uitgegeven door K. Ruelens in zijn *Refereinen en andere gedichten verzameld en afgeschreven door Jan de Bruyne* (Antwerpsche Bibliophilen, 4, Dl I, 1879, 173-188).
4. Brussel, Kon. Bibl. Hs. nr 15663, (Het zogenaamde Handschrift A. Wils), fol. 46-52. Geen titel.

De eerste twee afschriften dateren uit de eerste helft der zestiende eeuw, dat in het Sloane-handschrift waarschijnlijk uit 1539; de bundel van Jan de Bruyne werd omstreeks 1580 en die van A. Wils omstreeks 1600 samengesteld.

Deze talrijke drukken en afschriften bewijzen duidelijk de populariteit die Cruls gedicht in de zestiende eeuw moet hebben gekend.

Ofschoon de vorm van *Den geestelijcken a b c* geen unicum is in de rederijkerspoëzie¹, toch is het niet uitgesloten dat Cruls volledig door de Bijbel en in het bijzonder door de psalmen geïnspireerde gedicht ook door het patroon van de zgn. alfabetische gedichten uit het Oude Testament werd ingegeven, meer bepaald door de psalmen 25, 34 en 145.

Den geestelijcken a b c telt 25 strofen en een 'besluit', alle uit dertien verzen bestaand en gebouwd op het rijmschema ababbcbccdd. Elke strofe, op een paar uitzonderingen na, sluit met een spreukmatige regel, een procédé dat ons ook uit

1 Zie b.v. Anna Bijns, *Eerste Boeck*, refr. 14, *Tweede Boeck*, refr. 24 en *Derde Boeck*, refr. 11.

Heynken de Luyere en *Mont toe, Borse toe* bekend is¹. Tot formulering zijner gedachten, waarvan we verdere een samenvatting zullen geven, heeft de dichter bijna vers na vers gebruik gemaakt van Bijbelse beelden en uitdrukkingen. Hoe weinig oorspronkelijk, bij nadere ontleding, de uitdrukkingsmiddelen van de dichter ook mogen lijken, toch heeft hij - en dit is een merkwaardige verwezenlijking - een gedicht tot stand gebracht waarin de gevoelens duidelijk naar een climax worden geleid en waarin aan een zeer persoonlijke ervaring vorm wordt gegeven, zodat de lezer voor de hier verwoorde hartstocht moeilijk ongevoelig kan blijven.

3. *Eenen anderen corten a b c*

Dit uit 25 verzen bestaand gedicht, gebouwd op het rijmschema ababbcbbccddedeeffeffee, waarvan elk vers met een letter van het alfabet aanvangt, bezit geen grote poëtische waarde. Het is wel een merkwaardig voorbeeld van rhetorische acrobatie, waarin de vormenwoeker de gedachtengang niet onduidelijk heeft gemaakt. En deze gedachten zijn tot een betere kennis van Cruls religieuze opvattingen van het grootste belang. Ook de *Corten a b c* is een gebed, maar met een minder persoonlijk karakter dan het voorgaande gedicht. Als smeekbede tot verdrijving der heersende tweedracht schijnt het ook meer direct uit de zestiende-eeuwse toestanden te zijn geboren.

4. De Retrograde: *Conforteert mij nu, och Heer, laudabel.*

Dit gedicht komt, zoals de *Corten a b c*, buiten het Sloane-handschrift alleen in het handschrift uit het Plantin-Museum voor. Het bestaat uit twaalf verzen op het rijmschema ababbc-bccdde. Zoals de titel aangeeft, kunnen de verzen van achter naar voor en omgekeerd gelezen worden, terwijl de beginletters bovendien de naam CORNELIS CRUL vormen. Ook in dit specimen van rederijkersgeknutsel moet men geen artistieke schoonheid

1 Zie in verband met dit stijlelement Dr J.B. Drewes, *Wilhelmus van Nassouwe*, A'dam-Brussel, 1946, p. 235.

zoeken. Naar de inhoud vertoont de Retrograde veel overeenkomst met *Den geestelijcken a b c*, want ook in het kleine gedicht wordt Gods hulp afgesmeekt in de strijd tegen de ‘vianden’, waarmede, zoals hier duidelijk blijkt, de vleeselijke bekoringen bedoeld zijn.

5. Het acrostichon-gedicht: *Compt, helpt mij, Heere, oft therte berst.*

Dit gedicht van dertien verzen op het rijmschema ababbcb-cdcd is ons alleen uit het Sloane-handschrift bekend. Het stuk draagt geen titel maar wordt in het ‘Register’ een *retrograde* genoemd; volkomen ten onrechte, menen wij, want de verzen hebben alleen betekenis wanneer ze op de normale manier, van voor naar achter, gelezen worden. Het is wel een acrostichon-gedicht, want de beginletters vormen de naam CORNELIS CRULS. Zeer innig is weer het verband met *Den geestelijcken a b c*. Het zou zelfs als een samenvatting van de eerste acht strofen daarvan beschouwd kunnen worden. En zo sluit het ook zeer nauw aan bij de onmiddellijk hierna te bespreken gedichten.

6 en 7. De psalmbewerkingen.

Cruls bewerkingen van de psalmen 13 en 77 zijn beide volgens hetzelfde systeem gebouwd. Het zijn werkelijke uitbreidingen van de oorspronkelijke psalmteksten die hier dan worden voorafgegaan door een *Prologhe*, waarin de aanleiding tot het dichten, hier synoniem van bidden, der uitgebreide psalmen wordt uiteengezet.

De bewerking van psalm 13 bestaat uit 16 strofen van 7 verzen elk. Het rijmschema is ababbcc. De eerste zes strofen vormen de prologhe.

De bewerking van psalm 77 heeft een prologhe van 4 strofen en een psalmuitbreiding van 8 strofen. Elke strofe telt 15 verzen en is gebouwd op het rijmschema ababbcbccdcdee.

In het Sloane-handschrift (de gedichten zijn ons alleen uit

deze bundel bekend) zijn in de bewerking van psalm 77 sommige verzen en versdelen onderlijnd. Deze passages blijken bij nader toezien met een letterlijke vertaling van de oorspronkelijke psalmtekst overeen te stemmen. Met delen uit de andere psalmbewerking is het verder ook mogelijk een letterlijke vertaling van de oorspronkelijke 13^e psalm opnieuw samen te stellen.

Bij de publicatie van de hier ter sprake gebrachte gedichten in *De Gulden Passer* (1949) door Van Elslander en schrijver dezes werden Cruls psalmbewerkingen slechts vluchtig besproken. In onze lezing op het Filologencongres te Utrecht in 1952 echter hebben wij ons afgevraagd of de door Crul in zijn gedichten verwerkte psalmteksten niet op bestaande vertalingen teruggaan. Het leek ons toen dat zowel de *Psalter* in de Van Liesvelt-bijbel als *Den Souter Davids*, in 1531 door Martinus De Keyser te Antwerpen gedrukt, - deze twee vertalingen vertonen onderling grote overeenkomst en gaan ook beide op de door Luther bezorgde overzetting terug - het meest voor mogelijke ontlening in aanmerking kwamen. Inmiddels heeft ook S.J. Lenselink dit probleem onderzocht¹ en is hij tot resultaten gekomen die onze bevindingen weliswaar in zekere mate komen bevestigen, doch die tevens nieuwe vermoedens in het leven hebben geroepen. Ook aan Lenselink is het na nauwgezette vergelijking gebleken dat er een grote overeenstemming tussen de in Cruls gedichten voorkomende psalmteksten en de beide door ons hierboven aangehaalde zestiende-eeuwse vertalingen bestaat. Lenselink ziet in het bijzonder in Van Liesvelt de mogelijke bron van Cruls dertiende en in De Keyser die van zijn zeven en zeventigste psalm. Toch acht hij een derde mogelijkheid niet uitgesloten. Zo zet hij de hypothese vooruit dat Crul zijn psalmteksten zelf zou hebben vervaardigd en wel naar de door Martin Bucer in zijn vertaling van Bugenhagens *In Librum Psalmorum Interpretatio* opgenomen Duitse psalmen die Luthers tekst als Vorlage hebben. Lenselink werd tot deze onderstelling gebracht doordat hij bij Crul, naast een grote overeenkomst met Luthers

1 In zijn opstel *Cornelis Crul's Bewerking van de 13e en 77e Psalm*.

tekst, ook een afwijking vaststelde die uit het gebruik van Bucers werk zou kunnen verklaard worden. In vs. 85 der bewerking van psalm 13 heeft Crul nl. het woord *wedersegghers* dat een vertaling op de klank af van Bucers *widersacher* zou zijn. Luther heeft hier *widdersacher*.

Deze redenering kan ons echter moeilijk overtuigen. Wanneer we de drie vertalingen, resp. van Van Liesvelt, De Keyser en Bucer, naast Cruls tekst leggen, stellen we tussen deze laatste en de drie zopas genoemde vertalingen afzonderlijk, nergens een zodanige overeenstemming vast dat één daarvan met zekerheid en exclusief als Cruls bron beschouwd kan worden. Het argument ten voordele van Bucer, ontleend aan het gebruik van het woord *wedersegghers* valt ook weg, daar hetzelfde woord insgelijks in De Keyser's vertaling voorkomt. Overigens staat het vast dat *wedersegghers* niet als een schepping van Crul is te beschouwen¹. Daar we eensdeels moeilijk kunnen aanvaarden dat Crul twee verschillende vertalingen (Van Liesvelt en De Keyser) zou hebben gebruikt, daar we het anderdeels aannemelijk vinden dat hij een Nederlandse vertaling zal hebben verkozen boven het vervaardigen van een nieuwe overzetting naar een Duits origineel, die geen belangrijke afwijkingen vertoont met de tekst, welke reeds door voorgangers werd opgesteld, daar ten slotte de bewerking van psalm 13 in sterke en de bewerking van psalm 77 in zeer sterke mate naar De Keyser wijst, achten wij het waarschijnlijk dat het boek van deze laatste drukker op Cruls schrijftafel heeft gelegen, toen hij de hier besproken gedichten neerschreef. In dit vermoeden worden we ten slotte gesterkt door de overeenstemmende wijze waarop door Crul en door De Keyser over David gesproken wordt. Zo noemt Crul hem in vs. 51 *Eenen man naer u herte*, terwijl in de inleiding tot *Den Souter Davids* ook over de profeet gezegd wordt dat hij was *die propheet denwelcken die Heere vercoren hadde / eenen man na zijn herte*. Op zich zelf is deze overeenkomst niet zo veelzeggend, maar gevoegd bij de overeenstemming

1 Zie Mndl. Wdb., deel 9, kol. 1965, waar verwezen wordt naar Maskaroen, 366. Voor het wkw. *wedersegghen* worden tientallen referenties opgegeven.

die we verder tussen beide teksten hebben opgemerkt, legt zij toch een niet te onderschatten gewicht in de schaal.

Hiermede wordt Lenselinks betoog nog niet volledig weerlegd. Volgens deze laatste immers zou in de bewerking van psalm 77 duidelijk de invloed zijn te bespeuren van Bugenhagens *Interpretatio*, maar dan van de Nederlandse vertaling die in 1526 bij Van Hoochstraten te Antwerpen verscheen¹.

Nu weze vooraf opgemerkt dat in dit Nederlandse werk geen psalmen werden opgenomen, en indien Crul inderdaad vertrouwdheid met Bugenhagens commentaar verraadt, volgt hieruit nog niet onmiddellijk dat hij ook de door Bucer bewerkte vertaling van de *Interpretatio*, waarin alleen de Duitse psalmentekst voorkomt, heeft gekend en benut.

Hoe staan we nu tegenover de mogelijke invloed van Bugenhagen op Crul? Volgens Lenselink is deze af te leiden uit een overeenkomst in gedachten en uitdrukkingsvormen bij beide schrijvers. Een paar plaatsen uit Cruls zeven en zeventigste psalm vertonen inderdaad een treffende overeenkomst met door Lenselink aangehaalde uitdrukkingen uit de Nederlandse versie van de *Interpretatio*. Toch gaat het in vele gevallen om tamelijk algemene gedachten, (zoals b.v. God zal de Zijnen niet verlaten, of: Zijn woord zal in eeuwigheid blijven) en wordt de overeenkomst ook vaak gezocht in commentaar bij andere dan de door Crul vertaalde psalm, waardoor Lenselinks betoog wel veel van zijn overtuigingskracht inboet. Daarmede weze nu ook niet gezegd dat wij Bugenhagens invloed op de Antwerpse dichter uitgesloten achten.

Cruls psalmuitbreidingen behoren samen met de grote abc tot het beste dat hij als dichter van religieuze lyriek heeft tot stand gebracht. Ook hier heeft hij zich niet van een volkomen persoonlijk idioom bediend, maar juist daardoor heeft hij een ander talent laten blijken: met leengoed vlot, sierlijk en welluidend zeer persoonlijke gevoelens te kunnen vertolken. Zijn meesterschap over de taal heeft hij trouwens in zijn *Heynken de Luyere*

1 Zie aangaande deze uitgave: M.E. Kronenberg, *Over Bugenhagen's Souter van 1526*, in *De Nieuwe Taalgids*, 47° jg., 43-44.

getoond. Ons aesthetisch oordeel over 16de- en 17de-eeuwse religieus-geïnspireerde werken moet zich bovendien laten leiden door het inzicht in wat de Bijbel voor de schrijvers daarvan heeft betekend. De hervormden in de eerste plaats, maar ook Katholieke dichters achtten de gewijde boeken toch als geschriften die in geen enkel opzicht te overtreffen waren. Het ontlenen of verwerken van uitdrukkingen of motieven daaruit beschouwden zij niet als een verlaging, maar wel als een verrijking van hun eigen kunst. Wie, zoals Crul, van dergelijk standpunt uit heeft gedicht en toch poëzie heeft tot stand gebracht, waaruit ook nog een persoonlijk geluid opklinkt, verdient zeker onze waardering.

8. Een Tweesprake van den rijcken Ghierighen

Dit gedicht is geschreven in een vorm die, zo niet uitzonderlijk, toch wel zelden bij de rederijkers is terug te vinden. Cruls refrein bestaat uit 10 elkaar als vraag en antwoord afwisselende strofen van 20 regels of 21 verzen¹. Het rijmschema is aab(b)aab(b)bcbbccdedded. Er is tevens afwisseling van stockregel en het gedicht wordt besloten met een dubbele *prince*. In de *Nieuwe Refereinen* van Anna Bijns komen een aantal volgens dit systeem geschreven gedichten voor. Ofschoon deze refreinsoort - voor Anna Bijns' minnerefreinen lijkt ons dit zeker het geval te zijn - zich uit de middeleeuwse samenspraakliederen kan hebben ontwikkeld, zijn we voor Crul, die we ook als de vertaler van enige van Erasmus' colloquia kennen, eerder geneigd aan te nemen dat hij zijn refreinvorm onder invloed van Erasmus' samenspraken heeft gekozen. In de *Tweesprake* is er trouwens veel dat ons aan de Rotterdamse humanist herinnert. Het behandelde thema zelf vertoont heel wat aanrakingspunten met Erasmus' samenspraak *Funus*, die trouwens door Crul in Nederlandse

1 Bij de rederijkers werden soms kortere verzen ('halve verzen') gebruikt. Wanneer we het aantal 'regels' van een strofe aangeven dienen we rekening te houden met de omstandigheid dat zoals M. de Castelein, *Const van Rethoriken*, Gent, Jan Cauweel, 1555, p. 124, het uitdrukt: 'twee alue reghels vulmaken eene', dus: 2 'halve regels' = één volle versregel (= 2 verzen). Een strofe kan dus meer verzen dan regels tellen.

verzen werd omgezet. In Cruls refrein worden de voordelen en de nadelen van de rijkdom en de geldzucht tegen elkaar afgewogen. De voordelen van de rijkdom worden uitvoerig beschreven, de rijken zelf echter worden niet verdedigd; over hen en ook over de wereldlijke en geestelijke gezagdragers die naar de bezittende klasse opkijken, worden daarentegen scherpe waarheden verkondigd. Tegenover de verdediger van de rijkdom wordt door Crul een niet minder welsprekend advocaat van de armoede gesteld, die zijn argumenten ontleent aan het voorbeeld en de woorden van Christus, die zelf de armoede verkoos ‘voer tbeste lot’. Hij heeft het laatste woord en men voelt duidelijk dat de dichter de partij der armen kiest en dat hij een afstraffing heeft willen geven aan hen die menen door hun geld van de hemel verzekerd te zijn. Tevens worden die geestelijken terechtgewezen die aan de geldbezitters gunsten, volkomen ongerechtvaardigde gunsten toestaan, welke zij aan de armen onthouden. Typisch-Erasmiaans is daarbij de houding welke de dichter bij het tegenover elkaar stellen van twee tegenstrijdige opvattingen aanneemt. Zoals Erasmus in zijn *Funus* neemt ook Crul in zijn refrein schijnbaar geen standpunt in. Aan welke kant beiden staan is ons nochtans zeer duidelijk. Op nog andere Erasmiaanse kenmerken in de *Tweesprake* werd door Dr G. Degroote gewezen die tevens punten van overeenkomst met Cruls *Mont toe*, *Borse toe* heeft aangeduid in welk gedicht ook, met een aan de *Tweesprake* verwant woordgebruik, de rol van het geld behandeld wordt¹.

Over de *Tweesprake* schreef Van Duinkerken: ‘Onder de sociale gedichten uit de hervormingstijd is deze “Tweesprake van den rijcken ghierighen” een der felste. Legt men het naast de volkshumor van Cornelis Crul in zijn “Heynken de Luyere” dan gaat men de Antwerpse koopman toch met een ander oog bezien dan men tevoren deed’². In hoever de kennis van dit gedicht nu bijdraagt tot een beter inzicht in de religieuze gestalte

1 Zie Dr G. Degroote, *Erasmiana in het Handschrift der zogenaamde ‘Refereyen van C. Crul’*, pp. 138-139.

2 *Een Dichter krijgt Gestalte*.

van de dichter, zullen we samen met een nadere beschouwing van de inhoud zijner andere stukken nagaan in de volgende bladzijden, waar we tevens een antwoord zullen zoeken op de vraag:

Was Cornelis Crul rooms of hervormd?

Een nieuw overzicht geven van de sedert de polemiek Smit-Van Duinkerken tegenover bovenstaande vraag ingenomen standpunten achten wij overbodig, én omdat dergelijke historiek reeds meermaals werd geschreven en ook omdat vele opinies, sedert het vinden van nieuwe gegevens omtrent het werk van onze dichter, inmiddels heel wat van hun waarde hebben verloren. De opvattingen en interpretaties waarmede nog rekening moet gehouden worden, zullen trouwens te gepasten tijde in onze verdere uiteenzetting ter sprake worden gebracht.

Al is de wisseling in de beoordeling van Cruls godsdienstige overtuiging dikwijls het gevolg geweest van een slechts gedeeltelijk onderzoek zijner werken, toch blijft ook de beschouwer van Cruls hele oeuvre nog voor een probleem geplaatst dat niet in een handomdraai kan worden opgelost. Dit probleem bestond trouwens reeds voor de tijdgenoten van onze dichter, want zoals ons uit de geschiedenis der verschillende uitgaven van *Den geestelijcken a b c* bekend is, hebben sommige Katholieke beoordelaars in de zestiende eeuw dit werk voor Roomse lezers gevaarlijk geacht en hebben andere Katholieken het 'geaprobeerd'. Wanneer we anderzijds het karakter nagaan der vier handschriften waarin *Den geestelijcken a b c* een plaats heeft mogen vinden, blijft ook dit onderzoek zonder positieve resultaten. Zowel het Sloane-handschrift als de bundels van De Bruyne en Wils schijnen met de religieuze opvatting der door hen gebloemleesde dichters geen rekening te hebben gehouden. De geloofsopinie van de persoon die het Plantin-handschrift heeft samengesteld is ons evenmin bekend. Zo blijven wij ten slotte op een ontleding van Cruls werk zelf aangewezen, waarbij we toch gebruik zullen maken van een paar gegevens die niet met de inhoud der gedichten in verband staan.

Wij achten b.v. de ontstaansdatum van Cruls *Geestelijcken a b c* van een niet te onderschatten belang. Wie immers dit gedicht als de uiting van een hervormde, misschien bepaald anabaptistische, gezindheid wil beschouwen, dient er rekening mee te houden dat het bewuste werkje geschreven werd in 1534, d.i. ten hoogste één jaar na het totstandkomen van het *Carnation* dat niet vóór 7 October 1533 kan zijn opgesteld. Dit kleine gedichtje waarin geklaagd wordt over het teloorgaan der ‘juwelen gheen schoonder om spreken’ uit de Antwerpse O.L. Vrouwekerk, kan moeilijk als het werk beschouwd worden van iemand die de tempel van de Katholieke eredienst ongenegen was. In de 26ste strofe van *Den geestelijcken a b c* bekent Crul zich verder een ‘scholier’ wat toch laat onderstellen dat dit gedicht is tot stand gekomen vóór de grotere werken zoals b.v. *Heynken de Luyere* en *Mont toe, Borse toe*, die, zoals we verder hopen aan te tonen, ook weer alleen uit de pen van een Roomsgezinde kunnen zijn gevloeid¹.

Tot welke preciese perioden in het leven van Cornelis Crul, buiten het *Carnation* en *Den geestelijcken a b c*, de andere gedichten zijn terug te brengen, is helaas niet met zekerheid uit te maken. Wel schijnen zijn psalmbewerkingen, *Den Corten abc*, de *Retrograde* en het Acrostichon-gedicht eenzelfde gemoedsstemming als die van het grote a b c-gedicht te verraden, schijnt *Heynken de Luyere* het rijpe werk van een dichter te zijn en dateert de *Tweesprake* uit de tijd toen hij Erasmus' *Colloquia* vertaalde, waarvan we echter maar weten dat het niet vóór 1531 kan gebeurd zijn². Een nauwkeuriger situeren van Cruls verschillende werken kan bezwaarlijk meer zijn dan een werk van gissingen, waarvan wij ons dan ook liever onthouden.

Wat staat er nu eigenlijk in *Den geestelijcken a b c* te lezen?

- 1 Men zou hiertegen kunnen opwerpen dat, wanneer Crul zich tot de *scholieren* rekent, hij alleen een conventionele bescheidenheidsformule gebruikt, waaruit geen te véér reikende conclusies in verband met de chronologie zijner werken getrokken mogen worden. Toch is het kenschetsend dat ook Anna Bijns in haar eerste refreinenbundel (1528), en daar alleen, een gelijkaardige opdracht heeft geplaatst, waarin zij ook als ‘leerkint’ om het welwillend oordeel der ‘Meesters’ verzoekt. Vgl. Bogaers-Van Helten, tegenover p. 1.
- 2 Zie F. Kossmann, *De Colloquien van Cornelis Crul*, pp. 193-194.

In een taal die, uitdrukking na uitdrukking, op de Bijbel teruggaat, vooral dan op de psalmen en op Paulus' brief aan de Romeinen, bidt de dichter de Heer om bijstand in de strijd tegen de vijanden. Wie deze vijanden zijn, maakt hij ons duidelijk in vss 48-51:

*Maer, Heere, aensiet toch u creatuere,
Verdruct ter aerden ligghende beproeft,
En hoe die vijant, die wreede figure,
Minen gheest inwendich door tvlesch bedroeft.*

Zoals verder blijkt uit Cruls *Retrograde*, waar het woord *vianden* in een zelfde verband wordt gebruikt, betekent het niets anders dan de aanvechtingen des vleses, een interpretatie die destijds ook door Van Duinkerken, tegen Prof. Smit werd verdedigd¹ en nu ook door Lenselink wordt aanvaard². De dichter bekent zich verder onmachtig in de strijd tegen de belagers, dit zijn de bekoringen, waarvan hij de macht uitvoerig beschrijft. Tot handelen volgens de Wet acht hij zijn zwakke natuur niet in staat. Geen mens trouwens, en hier citeert Crul Rom. 3:10-12, is rechtvaardig: *daer en is niemant die goet doet, oock niet eene* (vs 143). Anderzijds is hij overtuigd dat Christus voldaan heeft wat hij niet vermocht en dat hij door het geloof in Christus vergiffenis zal bekomen:

*Ons uutterste wercken zijn heel vilein.
Maer, Heere, tot mij in allen stonden ziet:
Om dijn gheloofs wille zoe ben ic reyn.* (vss 162-164).

De betekenis van Christus' zoendood onderstrepnd, concludeert hij verder:

*Wie in hem ghelooft heeft ghenade ontfaen
En es vast gheerft int eewich leven.* (vss 180-181).

Nu schept de dichter weer moed en zijn aanvankelijke klacht slaat om in een juichlied om de zekerheid der overwinning.

1 *Meeningen en Feiten*, p. 217.

2 *A.art.*, p. 145.

Hij ziet reeds de vernietiging der vijanden en in de laatste strofen van het gedicht, die geïnspireerd zijn door psalm 148 roept hij de hele schepping op om de Heer te prijzen. In de eindstrofe spoort hij de medechristenen aan in de levensstrijd niet te versagen en hij vermaant:

*Ziet met wien ghij vechtende zijt,
Teghen u eyghen lusten wet vleesch en bloede,
Teghen tzweerelts regenten, teghen tvijants nijt. (vss 317-319).*

Sommige onderzoekers, zoals W.A.P. Smit en S.J. Lenselink, hebben gemeend dat in deze verzen de uitdrukkingen *tzweerelts regenten* en *tvijants nijt* niet anders dan reëel geduid kunnen worden¹. Ofschoon de strijd tegen wereldse machthebbers een thema is dat herhaaldelijk uit de psalmen, Cruls voornaamste inspiratiebron, opklinkt, toch is een dergelijke opvatting vanzelfsprekend voor wie, zoals Smit en Lenselink, in *Den geestelijcken a b c* de belijdenis zien van een zestiende-eeuwse hervormde, vooral dan nog wanneer men, zoals Smit heeft gedaan, Crul bij de Wederdopers meent te mogen rekenen. Tot deze mening was, naar men weet, de schrijver van ‘Dichters der Reformatie’ gekomen, nadat hij in Cruls gedicht het vers *Hij bewaert onder zijn vlueghelen die bekende* (vs 243) had gelezen en zich daarbij herinnerde dat volgens Wieder de uitdrukking *bekende* een onder de Doopsgezinden geliefde benaming was om geloofsgenoten aan te duiden.

De uitdrukking *bekent*, of *bekende* is ongetwijfeld niet door de Doopsgezinden geschapen. Bij Anna Bijns hebben we drie plaatsen ontmoet waar de uitdrukking voorkomt, tweemaal zonder en eenmaal met een bepaald religieuze inhoud. In haar refrein op de stock *Profijt sonder eere werdt verlies int inde* (*Nieuwe Refereinen*, nr 6), dat uit het begin van 1523 dateert, heeft het woord in het vers *Geeft hier af ooc vonnisse, ghij bekinde* ongetwijfeld de betekenis: kennenden, inzicht, ervaring hebbenden.

1 Dr W.A.P. Smit, *Dichters der Reformatie*, p. 43 en S.J. Lenselink, a.art., p. 145.

Ook in haar aanspreking *Beminde, bekinde, verlichte Sinnen vroedt* in haar ABC-gedicht van 20 November 1528 (N.R., nr 93), zal *bekinde* wel ongeveer een synoniem zijn van het daaropvolgende *verlichte*. In een refrein dat zeer waarschijnlijk in 1529 is ontstaan (N.R., nr 93) is de term niet erg duidelijk maar toch menen we er de betekenis van ‘geestelijk verlichten’ in te mogen zien.

De bewuste verzen luiden:

*Bekende, meest God vreest, leest [lees leeft] niet ypocrijetijck,
Vlijtelijck windt u broodt, tes noodt, dits u legende,
Blende overspeelders ghier, doet hier emende [versta amende].*

Een plaats waar *bekende* een zeer nauw te omschrijven religieuze inhoud bezit hebben we gevonden in een refrein uit het Sloane-handschrift, (fol. 75v.-82v.) waar het woord als een motief gebruikt wordt en we dank zij een verwijzing naar de Bijbel precies de begripsvernauwing kunnen achterhalen die *bekende* in de pen van deze dichter gekregen heeft. Het bewuste refrein is ook een samenspraak tussen een zondaar en zijn trooster (op de stockregels *Hoe vreest mijn siele voer doordeel des heeren, en Daer lief over lief sal vonnisse gheven*). Nadat de zondaar zijn wanhoop aan Gods barmhartigheid heeft uitgedrukt, komt het volgende gesprek:

*Ghelooft in Gode vriendt u en mach niemant crincken
Sijn bermherticheyt sal hij u minnelijck schincken
U sonden wilt mincken / doet als die bekende
Niet als de blende*

Deen

Aen mij en is gheen bate

Dander

Volcht die bekende

Deen

Doch this te late

Want noyt en dedick eenighe caritate (fol. 75v.)

De samenspraak wordt besloten met het uitspreken van vertrouwen in God door de zondaar. Naast het vers waarin de

uitdrukking *die bekende* voor de eerste maal gebruikt wordt, bevindt zich in margine de verwijzing: *Joan. 9*. Deze brengt ons naar het verhaal van de blindgeborene die zijn geloof in de mensenzoon belijdt, nadat hem door Christus het gezicht is teruggeschonken. Met *die bekende* bedoelt de dichter dus hen die in Christus geloven. Dezelfde betekenis wensen wij ook aan de uitdrukking in Cruls refrein toe te kennen. Uit de inhoud van de zopas besproken tweespraak is helaas niet op te maken welke geloofsovertuiging de dichter zelf aankleeft. Daar we naast de dichters van het *Offer des Heeren* ook Anna Bijns dezelfde uitdrukking nog zonder schroom hebben zien gebruiken, kunnen we bezwaarlijk Crul op grond van eenzelfde woordkeuze bij een bepaalde religieuze groepering onderbrengen. Redenen daartoe moeten o.i. elders gezocht worden.

Wanneer men *Den geestelijcken a b c* los van alle andere gedichten van C. Crul beschouwt, is er weinig dat zich tegen een interpretatie van het stuk in hervormde zin verzet. Hier wordt inderdaad het ‘zaligmakende geloof’ als centrale gedachte van 's dichters redenering gesteld en vindt men ook die opvatting vertolkt die Van Dis als kenmerkend voor een reformatorische gezindheid heeft genoemd: de tegenstelling tussen Wet en Genade, welke laatste verkregen wordt door het Geloof¹. Wanneer men nu onmiddellijk na *Den geestelijcken a b c* Cruls *Corten a b c* leest, een gedicht dat wellicht niet lang na het vorige zal zijn opgesteld, staan we daar plots voor een uitdrukking die, ook volgens Van Dis, als een typisch-Roomse opvatting moet worden aangezien. Daar schrijft de dichter immers:

*Nu bewijst dijn gheloove, ghij volck van state,
Oft mildelijck deur die liefde can werken.*

Op gezag van Lindeboom en Van Rhijn noteert Van Dis: ‘Erasmus ... heeft de gewone Middeleeuwse opvatting van het geloof, dat door de liefde werkt. Tegen deze “fides caritate

1 *Reformatorische Rederijkersspelen uit de eerste Helft van de zestiende Eeuw*, Haarlem, 1937, p. 47.

formata” hebben alle Reformatoren zich hevig verzet¹. Wanneer Anna Bijns de Katholieke opvatting van het geloof tegen die der ketters verdedigt, schrijft ook zij:

*Tgheloove, dat van binnen int herte rijst,
Werckende duer de liefde openbaer,
Dat es tvolmaeckt gheloove, dat Paulus prijst* (Boeck II, refr. 8, c).

Het feit nu dat Crul niet alleen in verzen uit zijn beginperiode, zoals in het *Carnation*, maar ook in latere werken, zoals we verder zullen zien, van een Katholieke gezindheid schijnt blijk te geven, verplicht ons, menen we, in de eerste plaats na te gaan of de inhoud van *Den geestelijcken a b c*, waarvan het ontstaan onmiddellijk na de vroegste periode van 's dichters litteraire bedrijvigheid gesitueerd mag worden, wel in tegenspraak is met een Katholieke geloofsopinie, vooral nu ook de, wellicht kort na de grote *a b c* geschreven *Corten a b c* in Roomse richting schijnt te wijzen². Deze tegenspraak schijnt niet uitdrukkelijk te bestaan. De cruciale passages in het gedicht - wij hebben die verzen met opzet in onze samenvatting letterlijk weergegeven - zijn aanhalingen of parafrasen van teksten uit de Bijbel, die de Katholieken van zijn tijd niet verworpen hebben. Aan die teksten geeft Crul geen interpretatie die uitdrukkelijk in strijd is met de Roomse leer. Daar komt het in ons geval toch op aan. Hij spreekt wel van de rechtvaardiging door het geloof, maar niet van de rechtvaardiging door het geloof alleen³, en ofschoon *Den geestelijcken a b c* wel een voor zijn tijd bij Roomsgezinden

1 *ibid.*, p. 13.

2 Prof. Smit heeft er in dit verband mijn aandacht op willen vestigen dat ook de Dopers de overtuiging toegedaan waren dat het geloof uit de werken moet blijken, zoals ook door Dr W.J. Kühler, in zijn *Gesch. der Nederl. Doopsgezinden in de zestiende Eeuw I* (Haarlem, 1932) op p. 37 en p. 41 betoogd wordt. Toch menen we dat er voor een dichter die zich op meer dan een plaats als Katholiek voordoet en wiens werk herhaaldelijk en duidelijk rechtstreekse invloed van Erasmus verraadt reden bestaat om in de eerste plaats de interpretatie van al zijn gedichten in het licht van een door Erasmus geïnspireerde Katholieke geloofsovertuiging te zoeken.

3 Ook in dit verband leze men Van Dis, *a.w.*, p. 14, waar er, nogmaals op gezag van Van Rhijn, aan herinnerd wordt dat de formule van de ‘rechtvaardiging door het geloof’ ook bij onverdacht-Katholieke auteurs van de Middeleeuwen voorkomt.

ongewone en misschien onvoorzichtig geachte nadruk legt op het geloof in Christus dat het vertrouwen op de Moederkerk, het rekenen op de beloning voor de goede werken en het plegen van devotiën *schijnt* te kunnen vervangen, toch belet ons niets om de grondgedachte van Cruls gedicht als volgt te begrijpen: Alleen is de mens niet in staat de zonde te ontwijken, doch wie in Christus gelooft zal genade ontvangen om de strijd tegen de bekoringen tot een goed einde te brengen en zijn eeuwig heil te verzekeren. De wijze waarop Crul zijn opvattingen heeft vertolkt verplicht ons wel deze als een reactie tegen de ideeën van een groot aantal zijner tijdgenoten, kinderen der Roomse Kerk, te beschouwen. En dit reactionnaire karakter van Cruls *a b c* moet ons bij een bewonderaar en navolger van Erasmus ook allerminst verwonderen. Hier weze er aan herinnerd dat niet alleen de grondgedachte van de twee *a b c*-gedichten, maar ook de neiging tot diepe, persoonlijke religieuze bezinning evenals de liefde tot de Bijbel die uit beide gedichten spreken, schatplichtigheid vertonen aan Erasmus' *Enchiridion militis christiani* van 1502, dat trouwens vóór 1530 in meer dan een Dietse vertaling verscheen, en ook aan zijn *Methodus seu Ratio verae Theologiae* van 1518, werken die ongetwijfeld onze dichter niet onbekend zijn gebleven.

De andere hierachter gepubliceerde *lyrische* gedichten dragen o.i. niet de kleur van een bijzondere godsdienstige groepering. In *Mont toe*, *Borse toe* en *Heynken de Luyere* treedt de geloofsopinie van de dichter o.i. duidelijker aan het licht. Over de *Tweesprake* zullen we verder handelen.

Niemand, ook niet Cruls jongste uitgever Dr Kruyskamp, heeft er ooit aan gedacht de geschiedenis van Heynken als het werk van een hervormde te zien. Van de spot met de inhaligheid der monniken die in dit gedicht voorkomt, zegt Kruyskamp zelf dat ze gebeurt 'zonder scherpte en als een oud motief'¹.

En Van Duinkerken heeft o.i. zeer juist de sfeer weergegeven waaruit het verhaal van de Antwerpse Uilenspiegel is geboren,

1 A.w., p. XIII.

wanneer hij zegt: 'Hij (Crul) veroorlooft zich den typischen Roomschen, vaak nogal critischen en gepeperden humor, die zonder een zweem van waarachtige verbittering leukweg den spot drijft met eerbiedwaardige personen en gewoonten. Hij vertegenwoordigt de Antwerpsch-Roomsche loslippigheid zoo meesterlijk en zoo natuurgetrouw als dit maar kan. Wat hij vertelt, kan men vandaag in Antwerpen, wanneer de kroes de tong wat lossen maakt, nog wel van goede Roomschen hooren ... Hadde een tegenstander van de Roomsche Kerk Heynken de Luyere vervaardigd, het werkje zou dezen humor niet gekend hebben of het zou een anti-papistisch pamflet zijn geworden'¹.

In dezelfde geest ook is de *Cluchte van eenen Dronckaert* geschreven, het verhaal van een man die door 'Ons Heer' 'ter kermisse' ontboden wordt en zijn hemelreis beschrijft. Terwijl hij op weg is naar 'Sinte Pieter' - voelt men in die vertrouwelijke omgang met het heilige de middeleeuws-katholieke geest? - heeft hij de gelegenheid om van uit de hoogte een blik te werpen op het klein-menselijk bedrijf en in de beschrijving van zijn waarnemingen de gebreken der stervelingen aan de kaak te stellen. De schraapzucht der rijken en het onrecht dat door de machtigen op de zwakken bedreven wordt moeten het in het bijzonder ontgelden. Op drie plaatsen in deze aaneenschakeling van satirische beschrijvingen verschijnen geestelijken in het plegen van hun ondeugden ten tonele: twee 'klercken' die elkaar hun beneficiën verkopen, een 'munnick' die er met een vrouw van onder trekt en nog een kloosterling die een harnas onder zijn pij verborgen houdt. Nergens waagt de dichter hier een aanval op katholieke beginselen. Het is duidelijk dat Crul niets anders bedoelde te geven dan een caricaturale schildering van de maatschappij van zijn tijd, wel 'met een bijzondere aandacht voor het sociale onrecht' zoals Kruyskamp te recht opmerkt². In dergelijke caricatuur mochten naast kijvende vrouwen, bedriegende en bedrogen echtgenoten ook de zwakke priesters niet ontbreken. En wanneer Crul ook hen in zijn tafereel

1 *Meeningen en Feiten*, p. 213.

2 *A.w.*, p. XV.

opnam trad hij gewoon in het spoor van middeleeuwse satirische schrijvers en tijdgenoten-schilders en verried hij geen hervormde neigingen.

In *Mont toe, borse toe* heeft Kruyskamp wel de uitdrukking van een hervormde gezindheid gelezen. Ons echter klinkt uit dit gedicht alleen een geluid toe waarmede De Roovere, Anna Bijns, de dichters die in Van Styevoorts en Van Doesborchs bundels zijn vertegenwoordigd ons hebben vertrouwd gemaakt: klachten over de ‘peryckeloose tijden’, waarin onrecht, hebzucht, twist en tweedracht zegevieren. Als oorzaken van deze kwalen stelt Crul twee bepaalde gebreken verantwoordelijk: de geldzucht en de kwaadsprekerij. En dit brengt hem tot de conclusie: *Aldus houdt den mondt en Borse int slot*, wat een variant is op de titel van het gedicht. Ofschoon de klacht door verheven beginselen schijnt ingegeven en de geldzucht naast de kwaadsprekerij wordt aangeklaagd, vernauwt Cruls conclusie zich toch tot een eerder uit de drang naar zelfbehoud geboren levenswijsheid die het volgende inhoudt: Wie rust en vrede wil kennen en geen geldelijk nadeel wil ondervinden, doet best zijn tong te bedwingen. Het is van belang dit indachtig te zijn, wanneer men zich aan een interpretatie in confessionele zin van *Mont toe, borse toe* wil wagen.

In het licht van deze leidende gedachte van het gedicht moet men b.v. de verzen 155-159 interpreteren, waarin geklaagd wordt over het gebrek aan trouw bij vrienden en verwanten die elkander voor het gerecht dagen. Niets bewijst dat Crul hier heeft willen zinspelen op het overdragen van een strafbare geloofsopinie, vooral na de conclusie waartoe hij in vers 154 gekomen was, dat ongepast spreken geldelijk nadeel brengt. Ook omwille van dit gevaar en niet omdat de dichter zich een om zijn geloof vervolgte of bedreigde voelt, klaagt hij:

*Men weet niet waermen succoers sal soecken,
Alle plaetsen zijn onvry, end' geheel suspect* (vss 166-167).

Hoe hij de gevolgen van de kwaadsprekerij buiten de sfeer der geloofsvervolgung ziet en alleen denkt aan ruzie tussen

meesters en onderdanen, maakt hij verder duidelijk in de verzen 182-184:

*De Twistmakers brengent al in dangier
En dragen tot Meesters end' Ondersaten
In deen handt twater, end' dander handt vier.*

De mening die wij te Utrecht hebben vooropgezet, dat *Mont toe, borse toe* een Katholiek karakter bezit en heel wat gelijkenissen vertoont met uitlatingen van Anna Bijns heeft ook in Prof. Van Mierlo een overtuigend verdediger gevonden. Hij heeft er daarbij aan herinnerd dat een hervormingsgezinde toch niet zou leren dat God *een yegelick na zijn wercken (sal) loonen*, wat Crul in vs 42 nochtans doet, en verder met verontwaardiging tegen de ketterij en de kettters te velde trekken¹. Onze dichter doet het, in volkomen Anna-Bijnsiaanse termen:

*Daer is eenen nieuwen Arrius geboren,
End' eenen nieuwen Manicheus oock diesgelijcke;
Novatianus ketterye roemt nu te voren
End' den quaden Erintheus, vol valscher practijcke,
Noch duysent meer ander die ick over-strijcke,
Daer tvolck by verleydt wordt, slecht van verstande,
End' steken nu thooft op in elcken wijcke
End' saeyen tquaet cruydt hier achter Lande,
Dwelck is voor de Herders een groote schanden,
Die de rechte Leere houden verholen:
Daermen de waerheyt swijcht, moetmen altoos dolen (vss 56-66).*

Het lijkt bijna of deze strofe met fragmenten uit de polemische refreinen van Cruls stadgenote werd samengesteld². Ook háár

1 *Petrus Diesthemius met een nota over C. Crul ...*, p. 285.

2 Dr J. van Mierlo (a.art., p. 286, voetnoot 1) verwijst in dit verband naar *Leuv. Bijdragen*, 1909-1912, p. 216, waar Anna Bijns ook een aantal kettters opsomt onder wie eveneens Arrius en Cherinthus (de juiste schrijfwijze voor Erintheus) en verder naar de *Refereynen*, *Boeck I*, refr. 19. Men vindt echter nog meer plaatsen bij Anna Bijns waar ze de naam van Luther herhaaldelijk met die van Arrius en andere kettters in verband brengt, zoals in *Boeck I*, refr. 14, q; refr. 19; *Boeck II*, refr. 11, e; refr. 24, t, maar vooral *Boeck I*, refr. 19, c: *Was Arrius quaet, niet beter en is desen; / Als Manicheus, Marcion ghepresen.* - Wat ten slotte Anna Bijns' uitlatingen over de verleiding van het gewone volk door de kettters betreft zie men b.v. *Boeck I*, refr. 4, a en d.

klacht is het dat, zoals ook Prof. Van Mierlo heeft opgemerkt, vooral het ‘slechte’ volk door de nieuwlichters verleid wordt¹. Toch heeft Dr Kruyskamp in dezelfde strofe, in het bijzonder in de laatste drie verzen, het bewijs gezien dat voor Crul de waarheid niet in de Katholieke leer lag². Men verwacht inderdaad niet zo onmiddellijk van een trouw dienaar der Roomse Kerk dat hij zich aan critiek op de door Katholieke priesters verkondigde leerstellingen zal wagen. Maar weer toont Anna Bijns ons dat dergelijke houding wel verzoenbaar was met vurig en zelfs met strijdend Katholicisme. Het volstaat refr. 61 uit haar Derde Boeck te lezen, dat gedicht is op de stock *Als die siende dolen, wie sal dan de blinde leyen?* en vooral de volgende passage uit refr. 67:

*Experientie leert, tis een gemeyn seggen,
Als de Herden dolen, de Wolf de schapen hoet,
En als de hinne haer kiecxkens laet alleen leggen,
So heeft de wouwe te overgapen goet.
Ghij, wachters des volcx, Predicanten, Papen vroet,
Als ghij siende doolt, wie sal de blinde leyen?
God sal nochtans van uwen lijve rapen dbloet
Vanden volcken; ghij mocht wel ten inde schreyen,
Laet ghij u schapen in onbekende weyen
(Str. e, vss 1-9).*

Ook kenmerkend voor de niet-reformatorische houding van de dichter achten wij de wijze waarop hij zich uitdrukkelijk van critiek op de wereldlijke overheid onthoudt. Wanneer hij het door de hebzucht ‘vercrompen recht’ aanklaagt, voegt hij er ook aan toe: *Ick en wijts den Princen nietmaer de sonden* (vs 78)³. Er is te veel in *Mont toe, borse toe* dat uitdrukkelijk van

1 A.art., p. 286.

2 A.w., p. X.

3 Ook hier zou men kunnen opmerken dat het ontbreken van critiek op de wereldlijke overheid niet in tegenspraak is met een Doopsgezind auteurschap, daar de Dopers een zeer bijzondere soort van hervormden waren, die vooral aan het praktische geloofsleven waarde hebben gehecht. De publieke revolutionaire afwijking van sommige hunner aanhangers, zoals die zich in het bijzonder te Munster gemanifesteerd heeft, is van latere datum en mag hier niet in overweging genomen worden. Dergelijke opmerking is zeker gegrond, doch, waar valt in *Mont toe, Borse toe* één plaats aan te wijzen, waaruit blijken kan dat Crul, toen hij het gedicht schreef tot de Doopsgezinden zou behoord hebben? Alleszins niet in de heftige uitval tegen de ‘wachters des volcx, Predicanten, papen vroet’. Want deze combativiteit is wel niet overeen te brengen met de aard van een Stille Doper. Die uitval is o.i. heel wat minder in tegenspraak met het karakter van een overtuigd Katholiek, die om de ware leer (hier de Roomse leer) zeer begaan was en tot zijn ontzetting vaststelde dat zij, die met het leerambt bekleed waren, in de vervulling van hun plicht ernstig tekort schoten. Het werk van een Lutheran of een Calvinist kunnen we in *Mont toe, Borse toe* (denk aan de *goede wercken* en de rol der *Princen*) zeker niet zien.

een katholieke opinie getuigt en te weinig dat in hervormde zin kan uitgelegd worden om Kruyskamps bewering te kunnen aanvaarden.

Over *Mont toe, borse toe* heeft Kossmann gezegd dat het waarschijnlijk onder invloed van Erasmus' *Lingua* is ontstaan¹. Naar Erasmus voerde ons ook de *Tweesprake* en zonder omwegen belanden wij bij de Rotterdamse humanist langs Cruls *Colloquien*. Aan een uitvoerige ontleding van dit laatste werk van onze dichter kunnen we hier niet denken. Toch weze in verband hiermede het volgende gezegd. In de samenspraken *Absurda* en *Hippopoplamus* heeft Crul zich niet aan een nauwgezette vertaling van de oorspronkelijke tekst gehouden; in de *Funus* en de *Exequiae*, die religieuze thema's behandelen wijkt hij niet van het origineel af. Een overtuigd hervormde had hier nochtans gelegenheid te over om zijn standpunt te ontwikkelen. We kunnen nog aannemen dat hij zijn mond niet voorbij heeft willen praten, de spreuk indachtig die onder zijn *Mont toe, borse toe* voorkomt:

*Hoort, swijcht, end siet:
Muyst, maer en meaut niet,*

toch is het duidelijk dat men in Crul geen grotere hervormings-gezindheid kan zien dan men bij Erasmus pleegt aan te nemen. En Erasmus, niettegenstaande de verkondiging van voor zijn tijd gewaagde maar ook zo noodzakelijke aanklachten en nieuwe

1 *A.art.*, pp. 186-187.

opinies, is toch een trouw zoon der Roomse Kerk gebleven.

Dr G. Degroote heeft aangetoond welke opvattingen van de humanist bij de rederijkers zijn doorgedrongen, een invloed die heel wat groter is dan men tot nu toe heeft vermoed. Hij heeft deze invloed ook als volgt omschreven: ‘Het Erasmianisme is een gecompliceerde grootheid, die zich in een aantal losse elementen laat ontbinden, die ieder voor zich een geringer of gewichtiger betekenis hadden, al naar de belangstelling der tijdgenoten of latere lezers gericht was. Aldus zien we dat ook de rederijkende poëten bepaalde motieven en denkbeelden van Erasmus overnemen, zekere gedeelten uit zijn omvangrijk oeuvre vertalen en verwerken of verwantschap met Erasmiaanse opvattingen vertonen, waarbij zijn naam herhaaldelijk vernoemd of als autoriteit ingeroepen wordt. Zo vinden we bij hen sporen van Erasmus' drang naar de zuivere bronnen van het geloof, waarvan het biblicisme en het Paulinisme een treffende uitdrukking vormen; van zijn ironische visie, zijn realistische waarneming: zoals bij hem wordt aan “het sotte” een eigen bevoorrechte plaats toegekend; van de zo karakteristiek Erasmiaanse tegenstelling tussen vrije en scherpe meningsuiting en scepsis, aarzeling voor sterke affirmatie; van zijn afkeer van oorlog en geweld, zijn tekeer gaan tegen schijnheiligheid en farizeïsme, zijn ijveren voor een hervorming binnen de Moederkerk en het bestendigen van haar eenheid, van het Erasmianisme ten slotte met als kern: de onderwerping eerder aan de oorspronkelijke leer van Christus dan aan het gezag van hiervan afwijkende theologen’¹.

Indien er een dichter onder de rederijkers is op wie bovenstaande karakteristiek, vooral wat de religieuze opvattingen betreft, gaaf toepasselijk is, dan is het wel Cornelis Crul, die zich trouwens expliciet als een bewonderaar van Erasmus heeft kenbaar gemaakt. Zodra men zijn werk zal aanvaarden als een echo van de Rotterdammer zal de raadselachtigheid opklaren die nu

1 *Erasmus en de Raderijkers ...*, pp. 1061-1062. Zie ook de bijdrage van dezelfde auteur: *Erasmus en de Bourgondische Nederlanden in De Brabantse Folklore*, 28° jg., 1950, Maart, 3-35.

over vele zijner dichterlijke uitspraken rust. Een plaats onder de contra-reformatorische dichters kan men hem niet geven, doch al heeft hij dan ook een en ander geschreven, dat de hervormingsgezinden welgevallig kan zijn geweest, nergens ligt in zijn gedichten het bewijs dat hij met Rome heeft gebroken. Hij kan dit in werkelijkheid gedaan hebben; zolang echter de ons van zijn hand bekende geschriften alleen als kenbron van zijn gezindheid kunnen worden beschouwd - en waarop zou men anders mogen steunen? - kunnen we in Crul niets anders zien dan een geloofsgenoot van Anna Bijns, die echter heel wat kritischer en onafhankelijker tegenover de gebeurtenissen en opvattingen van zijn tijd heeft gestaan, die bijna uitsluitend aandacht heeft besteed aan de wantoestanden, misbruiken en dwalingen in de eigen gelederen en op positieve wijze stelling heeft gekozen in de religieuze strijd, door de poëzie te gebruiken als de rechtstreekse belijdenis zijner persoonlijke godsdienstige opvattingen, waarin - en men heeft hierin vooral een reactie te zien tegen de naar devotiënwoeker afdwalende denkbeelden zijner geloofsgenoten - een christocentrisch geloof en een onmiddellijk door de Bijbel geïnspireerd geestelijk leven werd gehuldigd. In deze houding was Erasmus zijn voorbeeld en zijn gids¹.

1 Dat Cruls oeuvre op sommige plaatsen aan de geesteshouding der Dopers herinnert, vindt wellicht juist zijn verklaring in het feit dat Erasmus' geestesrichting met die der Dopers in vele opzichten een grote verwantschap vertoont. Zie Kühler, *a.w.*, pp. 40-41. Cruls werk vertoont echter uitgesproken-Katholieke kenmerken zodat hij alleen als Erasmiaans-Katholiek begrepen kan worden.

Literatuuropgave

A. Werken van Cornelis Crul

Daar wij verwachten dat onze uitgave zal gelezen worden in aansluiting bij Dr C. KRUYSKAMP'S *Heynken de Luyere en andere Gedichten* hebben we een herhaling van de daar geboden bibliografische gegevens over Cruls werken overbodig geacht. Alleen moet Dr Kruyskamp's lijst van handschriften worden aangevuld met een zesde nummer, het in onze *Inleiding* vermelde handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr. 15663. Zijn lijst van Drukken moet worden aangevuld met de drie verloren gegane uitgaven van resp. 1543, 1561 en ca 1561, waarover men in onze *Inleiding* ook de gegevens aantreft.

B. Belangrijkste Literatuur over C. Crul, chronologisch gerangschikt.

- 1838 F.A. SNELLAERT: *Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in België*, Gent, 203.
- 1863 C.P. SERRURE: *Gedichten van Cornelis Crul, van Antwerpen, 1533*, in *Vaderlandsch Museum*, V, 381-399, (381-386).
- 1889 G. KALFF: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16^e Eeuw*, Leiden, I, 104-105.
- (1920) L. BAEKELMANS: *Een schoone ende gheneuchlike Historie of Cluchte van Heynken de Luyere*, Antwerpen, 61-64.
- 1924 Dr J.A. GORIS: *Bio- en bibliographische nota's over Cornelis Crul*, in *De Gulden Passer*, 2^e jg., 159-175.
- 1926 Dr J.A. GORIS: *De 'Refereynen' van Cornelis Crul*, in *De Gulden Passer*, 4^e jg., 120-128.
- 1927 Dr W. VAN EEGHEM: Bespreking van het laatst vermelde artikel in *Paginae Bibliographicae*, 2^e jg. 761.
- 1927 J. L'HERMITTE: *Over een Jaardicht en een Handschrift*, in *De Gulden Passer*, 5^e jg., 89-91.
- 1927 Dr W. VAN EEGHEM: Bespreking van het laatst vermelde artikel in *Paginae Bibliographicae*, 2^e jg., 429.
- 1932 A. VAN DUINKERKEN: in *Dichters der Contra-Reformatie*, Utrecht, 25-26.
- 1939 Dr W.A.P. SMIT: in *Dichters der Reformatie*, Groningen, 41-43.

- 1939 A. VAN DUINKERKEN: *Meeningen en Feiten*, in *De Gids*, IV, 208-222.
- 1939 Dr W. VANEEGHEM: *Contrabandetooneel (ca 1600)*, in *De Vlaamsche Gids*, 28^e jg., 25-39.
- 1940 M. GIJSEN: *Peripatetisch Onderricht*, Brussel, 104.
- 1940 K. HEEROMA: *Protestantsche Poëzie der 16de en 17de Eeuw*, I, (*Bibl. der Nederl. Letteren*), Brussel, XII.
- 1940 Dr J. VAN MIERLO in *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, II, Brussel-'s-Hertogenbosch, 283-284 en 303.
- 1944 Dr J.J. MAK: *De Rederijkers*, Amsterdam, 124.
- 1944 F. KOSSMANN: *De Colloquien van Cornelis Crul*, in *TNTL*, Leiden, LXIII, 182-197.
- 1944 Dr G.A. VAN ES in *Gesch. van de Letterk. der Nederlanden*, III, 163.
- 1947 Dr G. DEGROOTE: *Erasmiana* in *De Nieuwe Taalgids*, 41^e jg., 145-155, (153-154).
- 1949 Dr J. VAN MIERLO: in *Gesch. van de Letterk. der Nederlanden*, II², 236-237 en 259.
- 1949 A. VAN ELSLANDER en L. ROOSE: *Het Handschrift der zogenaamde 'Refereynen van C. Crul'*, in *De Gulden Passer*, 27^e jg., 36-69.
- 1949 A. VAN DUINKERKEN: *Een Dichter krijgt gestalte. Wie was Cornelis Crul? Wat was zijn geloof?* in het dagblad *De Tijd*, 12 Nov.
- 1950 Dr G. DEGROOTE: *Erasmiana in het Handschrift der zogenaamde 'Refereynen van C. Crul'*, in *De Gulden Passer*, 28^e jg., 137-139.
- 1950 Dr C. KRUYSKAMP: *Cornelis Crul, Heynken de Luyere en andere Gedichten*, Uitgegeven door..., Antwerpen, I-XX.
- 1951 Dr G. DEGROOTE: *Erasmus en de Rederijkers van de XVIe Eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, XXIX, 389-420, en 1029-1062, (405-420).
- 1951 Dr L. ROOSE: *Het Wisselend Dichterbeeld: Cornelis Crul*, in *De Vlaamse Linie*, 7 Dec.
- 1952 Dr L. ROOSE: *Cornelis Crul, Rooms of Hervormd?* Lezing gehouden op het 22^e Filologencongres te Utrecht, Samenvatting in de *Handelingen*, 27.
- 1952 Dr J. VAN MIERLO: *Petrus Diesthemius met een nota over C. Crul en de Spelen van Gent, 1539*, in *VMKVA*, 267-288, (284-287).
- 1953 S.J. LENSELINK: *Cornelis Crul's Bewerking van de 13e en 77e Psalm, Bijdrage tot de Problematiek van Crul's religieuze Gezindheid*, in *De Nieuwe Taalgids*, 46e jg., 136-146.
- 1953 Dr J. VAN MIERLO: *Bij een Debat over de religieuze Gezindheid van den Antwerpsen Rederijker C. Crul*, in *De Nieuwe Taalgids*, 46e jg., 269-271.

Wijze van uitgeven

Met uitzondering van één gedicht, worden alle hiernavolgende stukken uitgegeven naar het handschrift uit het British Museum, Sloane nr. 1174. De uitzondering betreft het *Carnation*, dat alleen voorkomt in het Plantin-handschrift nr. 170 en op een los blad dat, samen met andere stukken als Hs. nr. 11285 in de Sted. Bibl. te Antwerpen bewaard wordt. Wij kozen de lezing van het eerste handschrift.

Voor de overige teksten gaven wij de voorkeur aan de redactie in het Sloane-hs., om verschillende redenen. O.i. bevat dit manuscript waarschijnlijk het oudste afschrift van *Den geestelijcken a b c*, in een buitengewoon-verzorgde vorm, en is het ook de enige plaats waar de 26ste strophe van het gedicht, buiten het afschrift dat Serrure er naar een verloren gegane druk van 1543 van gemaakt heeft, bewaard is gebleven. Het Sloane-hs. bevat verder alle stukken die voor publicatie in aanmerking kwamen, waarvan sommige, zoals Cruls Acrostichon-gedicht (*Compt, helpt mij, Heere, ...*), zijn psalmbewerkingen en zijn *Tweesprake* ons van elders niet bekend zijn.

Voor de beschrijving van het Sloane-hs. verwijzen we naar de bijdrage van A. van Elslander en van schrijver dezes in *De Gulden Passer*, 27ste jg., 1949, 1, blzz. 36-69.

In de weergave der teksten hebben we, in overleg met de redactie der *Zwolse Drukken en Herdrukken*, de volgende beginselen in acht genomen:

1. *Translitteratie*

De lezing van de bron werd gaaf weergegeven behoudens volgende aanpassingen:

- a. Oplossingen van niet al te ongewone afkortingen werden stilzwijgend ingevoerd.
- b. Het aaneenschrijven van woorddelen of woorden geschiedde in overeenstemming met het hedendaags gebruik, in zover daardoor geen invoering van nieuwe letters of tekens of de weglating van letters noodzakelijk werd gemaakt. Zo werd b.v. *vanden wech* (*Den geestel. a b c*, vs. 38) als *van den wech* geschreven, maar bleven woorden als *tangier* (*Retrograde*, vs. 5) en *Datter* (*Tweesprake*, vs. 179), waar we resp. 't *dangier* en *Dat er* hadden moeten schrijven, ongewijzigd.
- c. y en ij, i en j, resp. u en v (en vv voor w) werden aangepast aan het tegenwoordig systeem.
- d. Eigennamen en benamingen der Godheid werden met hoofdletter geschreven. Hoofdletters aan het begin der verzen komen reeds in de oorspronkelijke teksten voor.
- e. Interpunctie werd door ons aangebracht. De weinige rijm-streepjes werden weggelaten.
- f. Emendaties werden, zonder toevoeging van diacritische tekens in de tekst aangebracht. Zij worden evenwel in voetnoten, links onmiddellijk onder de strofe, verantwoord.

2. *Palaeografische en codicologische notities*

Deze vindt men rechts, onmiddellijk onder de strofen waarop ze betrekking hebben. Door het gebruik van verschillende lettertypes hebben we getracht die eigenaardigheden van letters en tekens te releveren welke voor de litteraire vormgeving functioneel zijn.

3. *Varianten*

Voor het *Carnation* geven wij de varianten uit het handschrift van de Sted. Bibl. te Antwerpen, nr. 11285 en voor *Den corten a b c* en de *Retrograde*, die uit het handschrift van het Plantin-Museum, nr. 170.

Voor *Den geestelijcken a b c* geven wij de varianten uit vijf

verschillende bronnen, die met de volgende afkortingen worden aangeduid:

- Cr.: Eenen ghee- // stelijcken A, B, // Vvt de heylighe scrift in // dichte ghestelt.
// - Matthevs Cromius // M.D. xliij. // -kl. 8o, 16 niet gepagineerde blz.,
Univ. Bibl. Gent.
- Pl.: Antwerpen Plantin-Museum, Hs. nr. 170.
- S.: Eenen Gheestelijcken A B C ghetoghen vvt den // Psalmen van David,
seer leerlijck ende oir- // boorlijck voor allen christen // menschen, //
metten Pater noster ende Aue Maria in ne- // derlants dicht. //
-T'Antwerpen. // Opte Camerpoortbrugghe inden gulden Enghel // by
Willem Siluius, An. 1564. // Cum gratia et privilegio. - Met drukkersmerk
en spreuk (Srutamini) en gedichtje (zie blz. 12). kl. 8o, 16 niet
gepagineerde blz., Plantin-Museum Antwerpen.
- DBr.: De refreinenbundel van Jan de Bruyne, Brussel, Kon. Bibl. Hs II, nr.
1695.
- W.: De bundel van A. Wils, Brussel, Kon. Bibl. Hs. nr. 15663.

Links onder de strofen vindt men de varianten die in meer dan een bron voorkomen en rechts die, welke slechts in één bron zijn te vinden. Spellingsvarianten werden niet opgenomen. Om niet verplicht te zijn varianten te herhalen die slechts in onbelangrijke details onderling verschillen, hebben we ons voor de translitteratie ook enige aanpassingen veroorloofd en wel in de eerste plaats de hierboven onder *a*, *b*, *c* en *d* vermelde adaptaties. Beginletters van verzen werden steeds groot geschreven ook voor de aanhalingen uit bronnen waar hoofdletters op die plaats niet gebruikelijk zijn zoals dit het geval is voor Pl., S. en DBr. Verder weze opgemerkt dat de links opgenomen varianten steeds voorkomen in de (eventueel aangepaste) spelling van de

eerst-vermelde bron. Met bronnen bedoelen wij de oorspronkelijke handschriften of drukken en niet de moderne uitgaven hiervan.

4. *Commentaar*

De bedoeling van onze commentaar was enkel het voor de moderne lezer begrijpelijk maken van de oude teksten. Bij onze tekstverklaring hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de belangrijke, maar minder uitvoerige nota's van Mevr. James en wat in het bijzonder *Den geestelijcken a b c* betreft ook van de door A. van Duinkerken¹ en W.A.P. Smit² gegeven tekstverklaringen bij de door hen uitgegeven fragmenten van het bewuste gedicht. Verder hebben we de bekende woordenboeken en de glossaria bij vroeger uitgegeven zestiende-eeuwse teksten geraadpleegd. De geboden toelichting verschijnt volledig onder onze verantwoordelijkheid.

1 *Dichters der Contra-Reformatie*, 148-151.

2 *Dichters der Reformatie*, 159-162.

*

Hs. Plantin Museum, nr 170:

Carnation⁺⁺Memoralicke zinnen, wilt aenmercken:¹Clein genstren ontsteken wel groote kercken,²⁺Fol. 28Condy in Antwerpen anschouwen hier.³

Crachtighe ijzeren en groote wercken

[5] Cloven ontstucken, doen schuerden die zercken;⁵Calommen schelferden door tvresselic vier.⁶

Voor Sente Gommarts autae begonst tdangier,

Van een huutghedaen tortse, of zulcke ghebreken,⁸Vlieghende in een rieten venster schier.⁹

[10] Vlammich wast alomme zeer rasch ontsteken,

Verbrandende juweelen, gheen schoonder om spreken;¹¹Veel costelicke stucken zijn nu ghemynneert.¹²

In octobre, den zessten dach, nau ghebleken,

⁺Is dees kercke, maer den choor niet, verdestruweert;¹⁴[15] Inshelicx werdt den toren met machte gesalveert.¹⁵⁺Fol. 29

*

paleografische / codicologische opmerkingen

De beginletter van elk vers is een rode Romeinse kapitaal. Zij vormen samen het jaartal 1533.

varianten

Hs. Sted. Bibl. Antw. 11285:

Opschrift ontbreekt. De beginletters zijn ook hier rode Rom. kapitalen.

1. *Memoriale* sinnen4. en *vaste* wercken5. ontstucken *en oock* die sercken

10. alomme [] rasch ontsteken

12. stucken *in haest* ghemineert15. *gesolveert*Onder het gedicht staat: *Niet meer Alsoo*, geschreven door de hand die ook het gedicht copieerde, terwijl een andere hand er *Sijt sober* heeft aan toegevoegd. *Niet meer Alsoo* is een deel van Cruls spreuk.+ Opschrift: Een *Carnation* (ook *incarnation* of *carnatie* genoemd) is een gedicht, waarvan sommige letters een jaartal vormen.1 *Memoralicke zinnen*: Verstandige (?) geesten (aanspreekvorm); *memoralick* meen ik te zien als een afleiding van *memorie* in de betekenis van denkvermogen, verstand.2 *genstren*: vonken.3 *Condy*: Je kon het.5 *ontstucken*: aan stukken.6 *Calommen*: kolommen, zuilen; *schelferden*: schilferden, werden verpulverd.8 *huutghedaen tortse*: uitgedoofde toorts; *of zulcke ghebreken*: of een fout of nalatigheid van die aard.9 *schier*: onmiddellijk.11 *gheen schoonder om spreken*: mooier zijn er niet te noemen.12 *costelicke*: kostbare; *ghemynneert*: vernield.14 *verdestruweert*: vernietigd (vgl. Fr. *détruit*).15 *met machte gesalveert*: dank zij grote inspanning gered.

[Den geestelijcken a b c]

*

Hs. Brit. Mus. Sloane, nr. 1174:

- ⁺Anhoort doch, Heere, dijnen diener belast,¹
 Die totter hellen gheheel es ghesoncken. ⁺Fol. 1
 Mijn wederpartie heur haestelick rast;³
 Om mij te verdruckene staen zij en loncken;⁴
 [5] Zij hebben mij bitteren dranck gheschoncken.
 Ontfermt mijns doch, Heere, midts dijnder deucht,⁶
 Gheeft mij dat u apostelen droncken,⁷
 Van den nieuwen most, die den gheest verheucht.⁸
 Leert mij bidden, twelck ghij vermeucht;
 [10] Doet open mijn lippen, mijn stemme sal rijsen;

*

emendaties

Het opschrift werd overgenomen uit het *Register* van het handschrift, fol. 141v., waar vermeld wordt: *Den geestelijcken a b c per cornelis crul.*

paleografische / codicologische opmerkingen

De beginletter van elke strofe is een met drakenkoppen en andere figuren versierde gekleurde initiaal, iets hoger dan de gehele strofe vóór dewelke ze telkens getekend staat (70 tot 90 mm.). De andere beginletters der verzen zijn rooddoorstreept. Na de versierde initiaal komt in het Hs. steeds een gewone hoofdletter die in de translitteratie niet werd geschreven.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

1. Cr. S. W. *uwen* dienaer
2. Cr. Pl. S. W. *was* ghesoncken
3. Cr. W. *seer* haestich
5. DBr. W. *En* hebben
6. Cr. S. W. Ontfermt *u* mijns [] Heere
Cr. S. W. midts *uwer* deucht
7. Cr. Pl. S. W. *Maect mi als* u Apostelen
8. Cr. S. W. *nieuwen wijn*
10. Cr. Pl. S. W. Doet *op* mijn lippen
12. Cr. S. W. *Uwen* lof.
13. Cr. S. *Want* die heydenen

varianten die in slechts één bron voorkomen

1. Cr. Aenhoort *toch*
 - S. Aenhoort [] Heere
 3. S. *seer* haestelijck
 6. Pl. Ontfermt mijns [] Heere
DBr. Ontfermt mijns Heere *doch*
 13. DBr. *De* heydenen
W. *Want de* heydenen
- 1 *belast*: bedrukt, bezwaard.
 - 3 *wederpartie*: tegenpartij; *heur rast*: zich rept.
 - 4 *staen zij en loncken*: staan zij te loeren.
 - 6 *midts dijnder deucht*: door Uw goedheid, uit goedheid.
 - 7 *dat*: wat; de beeldspraak in vss. 7-8 is waarschijnlijk ontleend aan het verhaal van het Laatste Avondmaal (Matth. 26:26, Marc. 14:22, Luc. 22:19).
 - 8 *most*: wijn, meestal jonge wijn.

Trect mij naer u en verwint mijn jeucht;¹¹
Dijnen lof sal ic vulcomelick bewijsen;
Die heydenen u met veel woorden prijsen.

11 *verwint mijn jeucht*: overwin de boze neigingen die eigen zijn aan mijn jeugdige leeftijd.

*

- ⁺Besiet mijn allende, aenhoort mijn kermen;
- [15] Mijn ghebet laet in u ooren clincken; ⁺Fol. 2
 Ic roupe tot u, wilt mijns ontfermen;
 O Heere, wilt mijns doch vroech ghedincken.¹⁷
 Overvloedich mij die tranen ontsincken;
 Ontfanct mijn crijschen, mijn suchten, mijn beven;
- [20] Ic en can gherusten, eten noch drincken;
 Die wateren des drucx zijn hooch verheven;
 Mijn ghebeenten verdort, mijn crachten begheven;²²
 U pijlen hebben mij alte zeere ghewondt.²³
 Haest u gheringhe, vernieut mijn leven;²⁴
- [25] Mijn wederpartye zouckt zoe menighen vondt;²⁵
 Maer, Heere, al ghij wilt, zoe ben ic ghesont.²⁶

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*

17. Cr. Pl. S. *Wilt mi doch*
 18. Cr. DBr. *de tranen*
 24. Cr. S. W. *en vernieut mijn leven*
 26. Cr. Pl. DBr. *als ghi wilt*

varianten die in slechts één bron voorkomen

17. W. *wilt mij [] vroech gedyncken*
 19. Pl. *mijn zuchten en beven*
 20. Cr. *gheeten [] ghedrincken*
 Pl. *heten [] ghedrincken*
 22. W. *mijn gebeente verdorren*
 23. Pl. *dijn pilen; duerwont*
 DBr. *alle seere duerwont*
 25. S. *Want mijn wederpartye soect [] menighen vont*
 26. S. *Heere met een woert maect ghij mij van als ghesont*
 W. *Maer [] als ghij wilt Heere soo*
- 17 *vroech*: spoedig.
 22 *verdort*: *ghebeenten* wordt als een verzamelwoord opgevat, vandaar de enkelvoudsvorm van het werkwoord.
 23 *alte*: al te.
 24 *gheringhe*: spoedig.
 25 *wederpartie*: tegenpartij; *vondt*: list.
 26 *al*: als.

*

+Cranck van machte ende heel verduystert,²⁷

Van boven tot beneden ist al gheschent.²⁸

†Fol.3

Mijn viant leet zoe nau en luystert;²⁹

[30] In mij en es gheen cracht meer bekent.³⁰

Waer ic ghekeert ben oft ghewent,

An alle canten es druckich lijden;

Die hooghe berghen zijn nu present³³

Op mij ghevallen, an allen zijden.

[35] Maer ghij, Heere, alleen, meucht mij verblijden;³⁵

Ontfanct mij allendich, die ben versteken;³⁶

Ghij weet die jaren, hueren en tijden.³⁷

Al ben ick nu van den wech gheweken,

Die den Heere betrouwt en sal niet ghebreken.³⁹

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*
37. Cr. DBr. *de jaren*

varianten die in slechts één bron voorkomen

27. Cr. van machten *ben ick heel*

28. Pl. *tes al gheschent*

32. W. *ist druckich lijden*

35. Pl. Maer *Heere ghij alleen*

36. Pl. *Anhoort mij allendich*

38. Cr. Al ben ick [] van den wech

S. Al ben ick [] van *uwe weghe*

27 *Cranck van machte*: Zwak; *verduystert*: van geestelijk licht verstoken.

28 *gheschent*: in rampzalige toestand.

29 *leet zoe nau en luystert*: ligt zo nauwkeurig (of: listig) te luisteren.

30 *en es bekent*: is.

33 *nu present*: nu.

35 *meucht*: kunt.

36 *versteken*: verstoten.

37 *hueren*: uren.

39 Wie op de Heer betrouwt zal niet ten onder gaan, of: hem zal niets ontbreken.

*

- [40] ⁺Ducht, ancxt en zorghe sijn mij vercnapende;⁴⁰
 Onmachteloos vinde ic mij selven ghestrect.⁴¹
 Mijn wederpartie ziet mij nu slapende;⁴²
 Dies es hij subtylijcken tot mij verweect.⁴³
 Omdat ic deur sonde ben onperfect,
 [45] Doer mijn gecorrumpeerde broosche natuere,⁴⁵
 Zoe siet hij mij naectelick, onghedeckt,
 En wil mij verschueren, an elcke ure.⁴⁷
 Maer, Heere, aenziet ghij u creatuere,
 Verdruct ter aerden ligghende, beproeft,
 [50] En hoe die viant, die wreede figure,⁵⁰
 Mijnen gheest inwendich deur tvlees bedroeft;⁵¹
 Die den strijt sal winnen Gods hulpe behoeft.

⁺Fol. 4

* *paleografische / codicologische opmerkingen*
 In de initiaal D is de datum 1539 aangebracht.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

46. S. W. mi nu naectelijck ontdeckt

47. Cr. S. W. tot elcker ure

varianten die in slechts één bron voorkomen

40. Cr. sijn mi becnapende

41. S. Seer machteloos vind'ick

42. Pl. vindt mij nu slapende

S. die siet mij nu slapende

43. Pl. op mij verweect

44. Cr. doer de sonde

S. deur sonden

45. Pl. door mij ghecorrumpeerde

46. Cr. mi nu naectelick al heel ontdeckt

47. Pl. in elcke huere

D.Br. aen elcke huere

48. Cr. aensiet toch ghi

S. aensiet toch [] u arm creatuere

W. aensiet doch ghij

50. D.Br. de viant de wreede figure

S. deur t'vleesch beproeft

40 *Ducht*: Vrees; *sijn mij vercnapende*: onderwerpen mij aan zich, maken mij tot hun knecht.

41 *Onmachteloos*: Onmachtig; contaminatie van *onmachtich* en *machteloos*.

42 *wederpartie*: tegenpartij.

43 Daarom werd hij, in zijn sluwheid, opgewekt, opgehitst en nu belaagt hij mij.

45 *gecorrumpeerde*: verdorven.

47 *an elcke ure*: elk ogenblik.

50 *figure*: wezen.

51 *bedroeft*: in de war brengt.

*

+En es dit niet wel een zelsaem wondre

Dat ze heur tanden dus hebben ghewet?⁵⁴

†Fol. 5

- [55] Zij spannen heur boghen, secreet bijsondre,⁵⁵
 Heur schutten nijdich op mijn ziele gheset,⁵⁶
 Zij spreyn behendich een bedrieghelic net;
 Om mij te vanghen zij neerstich waken.
 Maer, Heere, aenhoort doch mijn ghebet,
 [60] Helpt mij vernielen dees aertsche draken;
 Op u wil ic mijn hope staecken,⁶¹
 Anders moest ic heur hope subject zijn,⁶²
 Gheeft mij den wille en tvolbrenghen der zaken,
 Zoe sullen ze van u deur mij beghect zijn.⁶⁴
 [65] Uut hem selven en can gheen vlees perfect zijn.

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*

53. Cr. S. W. En *ist* niet

56. Cr. W. Haer *pijlen*

61. Cr. S. W. *Want* op u

62. Cr. Pl. S. W. haer *wreetheyt* subject

varianten die in slechts één bron voorkomen

56. Pl. Huer *tanden* nidich

S. Haer *nijdighe pijlen* worden op

57. W. behendich *en behendich* [] bedriclijk net

59. Cr. aenhoort *toch*

54 *ze*: zij, 'de aertsche draken' (vs. 60). Hier ziet de dichter de 'wederpartie' als een groep belagers, een aantal aardse bekoringen. Men vgl. vss. 70-73.

55 *secreet bijsondre*: zeer heimelijk.

56 *schutten*: pijlen; *op mijn siele*: in letterlijke betekenis ofwel in de zin die de uitdrukking *anima mea* in de psalmen heeft: mij zelf; *gheset*: gericht.

61 *staecken*: vestigen.

62 Anders zou ik aan hun hoop, hun verwachtingen onderworpen (= *subject*) moeten zijn; anders zou ik geen kans hebben te ontkomen aan wat zij ten aanzien van mij hopen te bereiken.

64 *beghect zijn*: een voorwerp van spot worden.

*

+Faelgeert mij niet, Heere, in deser noot,⁶⁶

Leert mijn voeten op trechte treden;⁶⁷

Zijt mij een casteel van machte groot;

Dijnen rechten erm brengt mij in vreden.

[70] Al comt mijn wederpartie ghestreden⁷⁰

Met ghesperde caken en meynen ontzinnen,⁷¹

Lecht ze onder mijn voeten beneden,

Opdat ze u moghende hant bekinnen.⁷³

Met u wil ic den strijt beghinnen,⁷⁴

[75] Zoe wordt heur voernemen heel vertraecht;⁷⁵

Al zijn sij stout om mij te verwinnen,⁷⁶

Doer u es zoe menighen strijt ghewaecht.⁷⁷

Tes goet te vervolghen dat den Heere verjaecht.

+Fol. 6

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*

69. Cr. S. W. *Uwen* rechten arm

70. Pl. S. W. *Als* comt

Cr. W. mijn wederpartie *gheschreden*

71. Cr. S. Met *ghespreede* caken

77. Pl. DBr. door u es [] menighen

78. Cr. Pl. *de* Heere

varianten die in slechts één bron voorkomen

67. Cr. *En* leert

68. Cr. van *machten* groot

70. Cr. *Als dan* coemt

75. DBr. heel *verjaecht* (achteraf gecorrigeerd tot *versaecht*)

78. S. *die* Heere

DBr. *daer* den Heere verjaecht

66 *Faelgeert mij niet*: Laat mij niet in de steek.

67 *op trechte treden*: de rechte weg gaan, het goede pad volgen.

70 Al komt mijn tegenpartij strijdend aan.

71 *en meynen ontzinnen*: en zijn zij voornemens mij van het verstand te beroven; hier wordt het onderwerp plots als een meervoud gedacht, wat ook in de volgende verzen gebeurt.

73 *moghende*: machtige; *bekinnen*: kennen, erkennen.

74 *Met u*: Samen met U, met Uw hulp.

75 *vertraecht*: verlamd.

76 Al zijn zij zo stoutmoedig dat zij trachten mij te overwinnen.

77 Met Uw bijstand werd reeds zo menige strijd gewaagd.

*

- +Ghenadighe Heere, wilt mijns ontsetten,⁷⁹
 [80] Ghij zijt die toevlucht, die ic belie;⁸⁰
 Mijns viants voernemen wilt doch beletten,
 Mijnen schilt, mijn beschermseel zijde ghie.
 Die menschelijcke hulpe zet ic op dzie,⁸³
 Mijn borch, mijn steenrootze, mijn stercheit al,⁸⁴
 [85] Daer ic op betrouwe tot elcken tie,⁸⁵
 Mijn troost, mijn toeverlaet, mijn meeste ghetal,⁸⁶
 Ghij die mij bevrijt voer tviants val,⁸⁷
 Een victorieux prinche, zoet in daenschouwen,⁸⁸
 Anders gheen hulpere in daertsche dal.⁸⁹
 [90] Wie can hem voer zijn macht onthouwen?⁹⁰
 Vermaledijdt die hem op menschen betrouwen.⁹¹

†Fol. 7

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*

81. Cr. S. wilt *toch* beletten
 84. Cr. Pl. S. W. mijn sterceyt *en* al
 90. Pl. DBr. voor *u* macht onthouwen

varianten die in slechts één bron voorkomen

79. Cr. *Ghenade* Heere
 80. DBr. *de* toevlucht
 82. DBr. *mijnen beschermer Heere sijde gije*
 83. Cr. *De* menschelijcke hulpe
 85. DBr. *op* elcken tie
 86. Cr. *mij* meeste getal
 S. mijn toeverlaet, *behoeder voor misval*
 89. Pl. hulpere *binnen t zweerels dal*
 S. *Anders en weet ick gheen hulpe int aerdsche dal*
 W. anders gheen *hulpe*
 90. Cr. *van u* macht
 91. Cr. Vermaledijdt *zijn se die hun* op
 DBr. Vermaledijdt *is hij die hen* op
 79 *mijns ontsetten*: mij ter hulp komen, bevrijden.
 80 *die ic belie*: die ik belijd, waarin ik geloof.
 83 *op dzie*: op zij.
 84 *borcht*: burcht; *steenrootze*: steenrots.
 85 *tot elcken tie*: te allen tijde, steeds.
 86 *mijn meeste ghetal*: wat ik het meest tel, het hoogst acht.
 87 Gij die mij beschermt tegen de valstrik van de vijand.
 88 *prinche*: vorst; *zoet in daenschouwen*: aangenaam om aan te zien.
 89 *hulpere*: helper.
 90 Wie kan zich tegenover zijn macht staande houden?
 91 *die hem*: zij, die zich.

*

⁺Hoort doch, Heere, heur stoutelic dreyghen,

Heur blasphemich verwoedende quaet;⁹³

Zij doen mij heel te gronde neyghen;

[95] Ic sta, ic en weet nau hoet met mij gaet.⁹⁵

Hoe zijn zij verheven in den hoogsten graet⁹⁶

Ende en dencken om gheen dessenderen!⁹⁷

Maer hoe tgras lustigher en rijper staet,⁹⁸

Hoe den maytijt naerder om myneren;⁹⁹

[100] Al ziet men ze nu hoghelijck triumpheren,

Ghelijck den roock ziet men ze verdwijnen.

Ten baet subtylheyte, noch argueren,¹⁰²

Den Heere vernielt se met heelen dossijnen.

Der werelt voerspoot vergaet met pijnen.¹⁰⁴

⁺Fol. 8

*

emendaties

Em. 102. Hs. *naer argueren*. Ook de andere vijf bronnen hebben *noch*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

92. Cr. S. Hoort *toch*

93. Cr. Pl. S. W. *En haer blasphemich*

94. Cr. S. W. Si doen *mijn siele*

99. Pl. S. DBr. *naerder is om myneren*

101. Cr. S. *so sullen si verdwijnen* Pl. W. *zullen zij verdwijnen*

varianten die in slechts één bron voorkomen

97. Cr. Ende en *ghedenken*

W. Ende [] *gedencken*

98. S. en *rijp* staet

99. Cr. *nader is om myneren*

100 Cr. *Als* ziet men

113. Cr. *Die* Heere

S. *Daer ghij uwen godlijcken gheest niet en laet schijnen*

104. S. *Ts'godlooser cloeckheyte, can de siel naemaels pijnen*

93 *verwoedende quaet*: razende kwaadaardigheid.

95 *nau*: nauwelijks.

96 *verheven*: trots, overmoedig.

97 *dessenderen*: afdalen, nederig worden.

98 *lustigher*: weelderiger.

99 Des te *nader is* de oogsttijd, waardoor ze vernield worden.

102 *subtylheyte noch argueren*: spitsvondigheid noch geredetwist.

104 *vergaet met pijnen*: gaat ten onder in pijn.

*

- [105] ⁺Ic hebbe gheloofd uut den gront van mijnder herten,
 Daeromme spreect mijnen mondt voerwaer;¹⁰⁶
 Den Heere aanziet ons bitter smerten
 En gheneest ons deerlick lijden zwaer.
 Al was ick in ancxste en in grooten vaer¹⁰⁹
- [110] Dat hij mij midts zonde hadde vergheten,¹¹⁰
 Ic zie zijn goetheit zoe openbaer.
 Hij zal mijn ziele vreucht laten weten,
 Mijn ooghen kennelick doen hooghe secreten;¹¹³
 Dies wil ic mij voer zijn ooghen stellen;
- [115] Zijnde met Davidt in drucke gheseten,
 Wil ic mijn ghebreken voer hem vertellen:¹¹⁶
 God helpt zijn vrienden uut diepste der hellen.

⁺Fol. 9

*

paleografische / codicologische opmerkingen

In de initiaal I (vs. 105) is de datum 1539 17 *no / vem / ber* aangebracht.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

105. Cr. Pl. S. W. uut [] mijnder herten

107. Cr. Pl. S. *Die Heere*

varianten die in slechts één bron voorkomen

109. W. en [] grooten vaer

110. S. *deur* sonde

W. *hebben* vergeten

111. S. Ick sie *deur de schrift* zijn goetheyt

112. Cr. vruucht laten *meten*

113. Cr. *En* mijn ooghen

Pl. *Mijn ghebeenten* kennelick doen

S. *Ende mij bekent maken*

W. *Mij* kenlijck doen

114. W. voer [] ooghen stellen

116. W. voer hem *stellen*

106 Daerom spreek ik waarlijk; dit doet mij spreken.

109 *vaer*: vrees.

110 *midts zonde*: wegens mijn zondigheid.

113 *kennelick doen*: laten kennen, openbaren.

116 *ghebreken*: znw. o. rampzaligheid, treurige toestand.

*

⁺Keert tot mij, Heere, mijn boosheyd beken ic;

Die zonde es mij altijts teghen ghestaen.¹¹⁹

⁺Fol. 10

- [120] Voer u ooghen alleen een sondaer ben ic
En teghen u heb ic dit quaet ghedaen.
Ontfermt u mijns, Heere, naer u vermaen,¹²²
Zoe blijven u woorden rechtveerdich ghepresen¹²³
En ghij verwint alle oordeelen zaen.¹²⁴
- [125] Wij zijn doch alle in sonden gheresen.¹²⁵
Ghij moet ons verlosser, ons toevlucht wesen,
Den steen des aenstoets, ons vast confoort,¹²⁷
De zondaers mismaecte cranckheit ghenesen,¹²⁸
Diet al ghefundeert heeft op deenich woort.
- [130] Dees zotheyt heeft tzerelts wijsheyd verstoort.¹³⁰

*

varianten die in meer dan één bron voorkomen

128. Cr. Pl. S. DBr. *Des sondaers*

129. Cr. W. op *u woort*

varianten die in slechts één bron voorkomen

119. DBr. *De sonde*

Pl. Die sonde es *in* mij altijts

120. S. *Wat is toch van mij? voerwaer* een sondaer ben ic

W. Voor u oogen [] een sondaer ben ick

123. Pl. *dijn worden*

124. DBr. alle *oordeel*

125. Cr. Wij sijn *toch* alle

S. Wij sijn *toch al*

DBr. Wij sijn *doch al*

126. Pl. *ons troost*, ons thoenvlucht

W. ons *verlossen*

129. S. op *u goddelijck* woort

DBr. op *deeuwich* woort

130. Pl. Dees *wijsheit* heeft

119 De zonde heeft mij altijd afkeer ingeboezemd.

122 *naer u vermaen*: zoals Gij gezegd hebt.

123 *rechtveerdich*: te recht.

124 *oordeelen*: het oordeel der mensen; *zaen*: spoedig.

125 *gheresen*: voortgebracht, geboren.

127 steen des aenstoets: Vgl. I Petr. 2:7, waar Christus de steen des aanstoets, een oorzaak van ergernis genoemd wordt; *confoort*: sterkte, bijstand.

128 *De*: Des; *mismaect*: ellendig; *ghenesen* hangt ook af van *moet* in vs. 126.

130 *verstoort*: in de war gestuurd.

*

[†]Laet u ghenueghen mijn theere complexie.¹³¹

Mijn moeder heeft mij in sonden ghebaert,

En niet dan boosheit en es mijn affectie.¹³³

Ic ben metter brooscher natueren bezwaert;

[135] Tgoet dat ic wille, hebbe ic ghespaert,¹³⁵

En tquaet dat ic hate, dicwils vulbrocht.

Dus hebbe ic deur mij selven de zonden vergaert

En deur u gracie de deucht ghezocht.

Mijn vleesch en hadde dat noyt ghedocht,¹³⁹

[140] Want alle menschen zijn als hoy ghemeene;¹⁴⁰

Ghij hebt ghedaen dat ic niet en vermocht,

Onse rechtveerdicheit es besmet onreene.

Daer en es niemant die goet doet, oock niet eene.¹⁴³

[†]Fol. 11

*

varianten die in meer dan één bron voorkomen

133. Cr. S. W. [] Niet dan boosheyt

135. S. W. *dat* hebb'ick ghespaert

137. Cr. S. DBr. W. *uut* mi selven

141. Cr. Pl. S. DBr. W. Ghi hebt *voldaen*

varianten die in slechts één bron voorkomen

136. Pl. *dicmaels* vulbrocht

138. S. *die* deucht

DBr. *u groote* gracie

142. Cr. *en* besmedt

131 Laat mijn zwak karakter voldoende zijn (ter verklaring van mijn zondigheid en ter rechtvaardiging van uw hulp).

133 *affectie*: neiging.

135 *ghespaert*: verzuimd (te doen).

139 *ghedocht*: bedacht; versta: mijn natuur ware er nooit toe in staat geweest op eigen kracht tot de deugd te komen.

140 *als hoy ghemeene*: als gewoon hooi, niets meer dan hooi, ofwel slaat *ghemeene* terug op *menschen* en betekent het: alle mensen zonder onderscheid.

143 Vgl. Rom. 3:19-20.

*

- +Mij selven mach ic dan wel verfoyen,¹⁴⁴
 [145] Als ic mij spiegele in dijne wet. †Fol. 12
 Om heur te volbrenghe wil icx mij moien,¹⁴⁶
 Maer tvlees es tghene dat mij belet;¹⁴⁷
 Zij leert ons een leven reyn ombesmet,
 Publicerende, Heere, wat ghij begheert,¹⁴⁹
 [150] Heyschende dwerck en den wille met;¹⁵⁰
 Och, zij es zoo goet en zoe eel expeert,¹⁵¹
 Maer, laessen, als een tweesnijdende zweert,¹⁵²
 Slaet ze mij misdadich heel te gronde.
 Als overtredere, zoe ben ic weert
 [155] Verdoemt te zijne tot elcken stonde.
 Doer de wet en compt maer kennisse van zonde.¹⁵⁶

*

varianten die in meer dan één bron voorkomen

151. Pl. DBr. *Och* zij es

Cr. W. en *oock gheheel* (Cr. *eel*) expeert

154. Cr. S. Als *een* overtredere [] ben *icx*. (S. *ic*) *wel* weert

varianten die in slechts één bron voorkomen

146. Pl. Om *die* te volbringhen

DBr. wil *ic* mij moeyen

149. S. *Aenwijsende*, Heere,

150. S. *Oock is zij* soo goet en *gheheel*

156. Pl. Door *die* wet

S. *Want* deur *die* wet

144 *verfoyen*: verfoeien.

146 *wil icx mij moien*: wil ik mij inspannen.

147 *dat*: dat het.

149 *Publicerende*: verkondigend.

150 De daad en de wil samen eisent.

151 *eel expeert*: zeer beproefd, degelijk (cfr. Lat. *expertus*).

152 *laessen*: helaas; *als een tweesnijdende zweert*: Vgl. Rom. 7:7-13: De Wet is heilig, maar brengt tevens kennis van zonde.

156 Vgl. ook Rom. 3:20.

*

+Niet en gaet, Heere, met dijnen knechte

Int oordeel, om zijn saken te vermonden yet,¹⁵⁷⁻¹⁵⁸

+Fol. 13

Want in dijn teghenwoordicheit naer tgherechte¹⁵⁹

[160] En werdt gheen levende rechtveerdich vonden niet.

Wij zijn dieghene, die Adam in sonden liet.

Ons uuterste wercken zijn heel vilein.¹⁶²

Maer, Heere, tot mij in allen stonden ziet:

Om dijn gheloofs wille zoe ben ic reyn. -¹⁶⁴

[165] Dijne gherechticheit, die ist certeyn

Diet al can ghenesen, dadt tvleesch bevlect.¹⁶⁶

Al zijn ons deuchden noch, eylassen, cleyn¹⁶⁷

En tmenschen natuere tot zonden trect,¹⁶⁸

Dijn bermherticheit boven al dijn wercken strect.¹⁶⁹

*

emendaties

Em. 161. Hs. *Wij dieghene*. De andere vijf bronnen hebben *Wij zijn dieghene*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

158. Pl. DBr. *In dijn rechtvaerdigheit om*

159. Cr. S. W. *Want in uwer tegenwoordicheyt*

160. Cr. S. W. *En wort gheen levende*

Pl. DBr. *En wordt gheen leven*

163. Pl. DBr. *in desen (DBr. dese) stonden*

166. Cr. W. *Diet al regeert dat*

167. Cr. W. *Al sijn nu eylacen ons deuchden*

Pl. DBr. *Al sijn ons deuchden [] eylaessen*

varianten die in slechts één bron voorkomen

157. S. *Niet en gaet o Heere*

DBr. *met uwen knechte*

159. Pl. *in u tegenwoordicheyt*

Cr. *na tgerechte*

W. *na gerecht*

163. W. *in alle sonden siet*

164. S. *Om dijns naems wille*

165. W. *die is certeyn*

166. S. *Diet al regeert, maer wij zijn bevlect*

167. S. *Dan Heere al zijn onse deuchden cleyn*

168. S. *En dat smenschen natuere*

169. Cr. *U ontfermherticheyt boven alle u wercken rect*

Pl. *boven alle [] wercken strect*

S. *U ontfermicheyt boven al u wercken rect*

DBr. *U bermherticheyt boven al u wercken strect*

W. *U ontfermerticheyt boven allen u wercken reckt*

157-158 Ga niet, Heer, met Uw dienaar in het oordeel om zijn handelingen in enig opzicht aan het licht te brengen.

159 *naer tgherechte*: naar recht en billijkheid.

162 *uuterste wercken*: voornaamste, beste daden; *vilein*: lelijk, slecht.

164 *Om dijn gheloofs wille*: Om het geloof in U.

166 *dadt*: dat het.

167 *eylassen*: helaas.

168 En al trekt de menselijke natuur tot zonde.

169 *boven al dijn wercken strect*: overtreft al Uw andere daden.

*

- [170] ⁺Opent mijn ooghen, zoe krijgh ic tghesichte
 Ende mijn salicheit sal ic terstont aenzien. ⁺Fol. 14
 Hij quam in de werelt met zijnen lichte;¹⁷²
 Die duysternisse moeste rasch van hem vlien.
 Hij heeft die sacrificie voer alle lien
- [175] Naer Melchicedechs oorden, zelve voldaan;¹⁷⁵
 Hij es dieghene certeyn, deur wien
 Wij int huys des Heeren mueghen gaen.
 Tis hem al onder zijn voethen ghestaen;¹⁷⁸
 Alle oordeelen zijn hem toeghescreven.¹⁷⁹
- [180] Wie in hem ghelooft heeft ghenade ontfaen¹⁸⁰
 En es vast gheerft int eeuwich leven.¹⁸¹
 Den menschen en es anders gheenen naem ghegheven.¹⁸²

*

emendaties

Em. 175. Hs. *Naer Melchicedechs oor.* Hs. DBr. heeft *oorden* en de andere vier bronnen *oordene*. Em. 181. Hs. *vast ghelooft*, schrijffout verklaarbaar door het feit dat de copiist vs. 180 voor ogen had. De andere vijf bronnen hebben gheerft.

paleografische / codicologische opmerkingen

173. *rasch*: de c werd uit h verbeterd. Door afsnijden van de bladzijde zijn de letters *en* resp. in *vlien* (vs. 173) en in *ontfaen* (vs. 180) weggevallen.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

173. Cr. Pl. S. *De duysternissen moesten*
 DBr. W. *Die duysternissen moesten*
 174. Cr. DBr. *de sacrificie*
 175. Cr. S. *Na Melchisedechs oorden*
 177. Cr. Pl. S. DBr. W. *nu moghen gaen*
 179. Cr. S. *Alle oordeelen die sijn*
 182. Pl. S. DBr. *Den mensch*

varianten die in slechts één bron voorkomen

171. S. [] *Christum* mijn salicheyt
 DBr. sal *u* terstont aensien
172. S. in *die* werelt
173. W. *haest* van hem vlien
176. Pl. Hij es *de guene*
182. Cr. *Den mensche*
- 172 *Hij* slaat terug op *salicheit* in vs. 171; Christus die het heil, de redding der mensen genoemd wordt. Vgl. Hand. 4:12.
- 175 *Naer Melchicedechs oorden*: Naar de orde van Melchisedek; zie Hebr. 6:20.
- 178 *Tis hem al ... ghestaen*: Alles staat; versta: Hij heeft macht over alles.
- 179 Hem alleen komt het toe te oordelen.
- 180 *ontfaen*: ontvangen.
- 181 *vast gheerft*: door erfenis vast gevestigd.
- 182 Voor de betekenis van dit vers vgl. Hand. 4:12.

*

+Proeft die goetheyt nu van den Heere,¹⁸³

Want hij en begeert tot gheenen stonden

†Fol. 15

[185] Den doot van den zondaere, maer dat hij bekeere

En worde in hem dan levendich vonden.¹⁸⁶

Hij bedect ons boosheit, vaecht uut ons zonden,¹⁸⁷

Reynicht de nieren, maect gheheel sneewit,

Wast met ysopen, curreert de wonden.¹⁸⁹

[190] Zijn troostelijcke botschap is doch dit:

Al die ghevallen is, staet op en sit;

Om niet muechdy wijn en melck halen.¹⁹²

Al waren wij voermaels tot zonden verhit,¹⁹³

Als die Heere verheft, wie mach ons dalen?¹⁹⁴

[195] Die hem selven betrout moet dickmaels falen.¹⁹⁵

* *paleografische / codicologische opmerkingen*

In de versiering rond de P is aan drakenbek schild getekend, waarop de vermelding:

D P

Disce

Pati

1650

varianten die in meer dan één bron voorkomen

183. Cr. S. W. nu *al* van den Heere

187. Cr. Pl. DBr. W. *de* sonden

188. Cr. Pl. S. DBr. W. *heel* sneeu wit

189. Cr. S. W. *Hi* wast met ysopen *en* cureert

190. Cr. S. is *toch* dit

191. Cr. Pl. S. DBr. *Alle dat* ghevallen is

192. Cr. S. W. Om niet *so* moechdy

193. Cr. S. W. Al waren wi *hier* voermaels

194. Cr. W. *de* Heere

195. Cr. Pl. S. moet *dicwils* falen

varianten die in slechts één bron voorkomen

183. DBr. *de* goetheit

185. S. *Die* doot

187. Cr. *de* boosheyt

S. *die* boosheyt; *die* sonden

188. W. *die* nieren

S. *en* maect

DBr. links in de rand: *Iere*.3

189. DBr. links in de rand: *psal.* 51

194. S. Als *ons* die Heere verheft

DBr. Als *de* Heere vertoeft

183 *Proeft*: Ervaar, Zie in.

186 *vonden*: gevonden.

187 Vgl. Ps. 85:3; *vaecht uut*: wist uit, vergeeft.

189 *ysopen*: Hysop; *curreert*: geneest.

192 *Om niet*: gratis, zonder tegenprestatie; Vgl. Isaias 55:1.

193 *tot zonden verhit*: vol brandende begeerte naar de zonden.

194 *wie mach ons dalen*: wie kan ons ten onder brengen.

195 *hem*: zich.

*

⁺Quaet waren wij menschen deur overtredinghe,

Gaende van deen quaet in dander voort;

⁺Fol. 16

Quaet was den offer, onsen dienst, ons bedinghe;¹⁹⁸

Doer tquaet was God Vadre te recht verstoort,

[200] Maer tgheloove in God Zone gheeft goet confoort,²⁰⁰

Ons stellende met God Heylich Gheest in vreden,

Zoe dat wij ons lichamen, alst heylighen behoort,

Tot een levende offerhande besteden,

Om wapenen te zijne der gherechticheden,

[205] Die die vierighe pijlen des viants blusten.²⁰⁵

Die zonde en krijgt gheen macht meer ons leden

Ghehoorsaem te maken tot heure lusten.

Wel hem die den sabot des Heeren zoe rusten.²⁰⁸

*

emendaties

Em. 206. Hs. *in* ons leden. Het voorzetsel *in* ontbreekt in de andere vijf bronnen.

paleografische / codicologische opmerkingen

202. *behoort*: de *t* is door afsnijden van het blad weggevallen.

206. *leden*: *en* door afsnijden weggevallen.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

202. Cr. Pl. S. DBr. W. ons *lichaem*

203. Cr. S. W. Tot levende *offeranden*

DBr. W. *te* besteden

205. Cr. DBr. *de* vierighe pijlen

206. Cr. Pl. DBr. *De* sonde

varianten die in slechts één bron voorkomen

198. Pl. ons *bedinghen*

200. Cr. in *Gods* sone

201. Pl. Ons stellende *in* God-Heilich Geest

204. W. *Ons* wapenen te sijn

198 *bedinghe*: gebed.

200 *confoort*: troost, sterkte.

205 *blusten*: uitblusten, de kracht (van de vurige pijlen) te niet deden.

208 *den sabot ... rusten*: *sabot* (Sabbath, rustdag) is eigenlijk op te vatten als een lijdend voorwerp dat de werking van het werkwoord duidelijker omschrijft en de bijwoordelijke bepaling nadert; de betekenis is: op de Sabbath rusten. Prof. Smit (in zijn *Dichters der Reformatie*, p. 161) verklaart vs. 208 als: Wel hun, die zó hun gehele leven als een Sabbath heiligen voor den Heer.

*

- +Rasch, felle vervolghers, subbytelick sneeft!²⁰⁹
- [210] Ic diffier u macht ende al u onrechten,²¹⁰ †Fol. 17
 Want mijn verlosser nu crachtelijck leeft.
 Hij sal zijn goetheyt an Zyon hechten,
 Die mueren van Jherusalem weder oprechten,²¹²⁻²¹³
 Daer al dijn macht voer moet zwijcken.²¹⁴
- [215] Al comdy brieschende als leeuwen om vechten,²¹⁵
 Voor mijnen standert moetty nu wijcken.²¹⁶
 Meendy dat ic betrouwe op schilden, pijcken,²¹⁷
 Rosvolck, bolwerck oft op tsmenschen kindren?²¹⁸
 Al quamen op ons alder weerelt rijcken,
- [220] Zij en souden ons palen niet vermindren.²²⁰
 Es God met ons, wie mach ons hinderen?²²¹

*

paleografische / codicologische opmerkingen

217. *pijcken*: en door afsnijden van de bladzijde weggevallen.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

210. Cr. Pl. S. DBr. W. *en al u cnechten*

214. Cr. Pl. S. DBr. W. *u macht*

Pl. S. DBr. W. voer moet *beswijcken*

215. S. DBr. W. Al *condy*

S. W. als leeuwen [] vechten

217. S. W. schilden *oft* pijcken

varianten die in slechts één bron voorkomen

209. DBr. *subtylic en sneeft*

210. S. Ick *ontsegghe* u macht

214. W. *allen u macht*

216. DBr. *Doer* mijnen standaert

S. *moet ghij*

217. S. *meynt ghij*

DBr. schilden *en* pijcken

219. Pl. *Als* quamen

221. S. *Want* is Godt

209 *subbytelick*: onmiddellijk.

210 *diffier*: daag uit; *onrechten*: ongerechtigheid.

212-213 Vgl. Ps. 69:36.

214 *zwijcken*: bezwijken.

215 *comdy*: komt gij.

216 *moetty*: moet gij.

217 *Meendy*: meent gij; *pijcken*: pieken.

218 *Rosvolck*: Ruiters.

220 *ons palen*: ons gebied.

221 *mach*: kan.

*

⁺Slaet op trompetten, maect groot gheclanck,²²²
Mijn vianden beghinnen voer mij te vluchten;

†Fol. 18

Ic krijghe victorie jeghen heuren danck²²⁴

[225] En jaegh ze naer in allen ghehuchten.²²⁵

Die Heere heeft verstoort al heur gheruchten.²²⁶

Zij worden te schanden, die mij benijden;²²⁷

Hij heeft in vreucht verkeert mijn suchten.

In Jacops stercheit wil ic verblijden.²²⁹

[230] Hij leert mij stoutelijck int her nu rijden,²³⁰

Mijn hoofd opheffen, mijn voeten rueren,

Mijn vingheren oorloghen, mijn handen strijden;

Ic springhe met mijnen God wel over die mueren.

Wie mach teghen zijn mueghende hant ghedueren?²³⁴

*

emendaties

Em. 231. Hs. *Mijn hoot*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

223. Cr. Pl. S. W. *Die vianden*

224. Cr. S. DBr. W. *teghens haren danck*

229. Cr. S. W. wil ic *mi* verblijden

230. Cr. Pl. S. W. mijn hoofd *oprechten*

Pl. DBr. mijn *vingheren* rueren

231. Pl. DBr. mijn *voeten* orloghen

233. Cr. DBr. over *de* mueren

234. Cr. Pl. S. DBr. W. Wie *can*

varianten die in slechts één bron voorkomen

223. DBr. *De vijanden*

225. W. naer [] alle ghehuchten

226. DBr. De Heere heeft *gestoort*

W. *alle* [] geruchten

227. DBr. *ter* schanden

228. W. Hij heeft *verkeert in vreucht mijn suchten*

234. Pl. *jeghen* zijn meughende hant

222 *Slaet*: Maakt geluid.

224 *jeghen heuren danck*: huns ondanks.

225 En achtervolg hen overal.

226 De Heer heeft al hun rumoerige strijdbewegingen in de war gestuurd.

227 *benijden*: vijandig behandelen.

229 *Jacops stercheit*: God.

230 *her*: heer, leger; *int her rijden*: ten strijde trekken.

234 *mach*: kan; *ghedueren*: stand houden.

*

- [235] ⁺Totten Heere wil ic mijn ziele verheffen,
 Mijn vervolghers zijn nu verre verjaecht;
 Hij sal mij leyden op den wech zoe effen
 Dat ic niet en slibbere, hoe zeere dat vlaecht.²³⁸
 Hem zij lof, dien alle gherechticheit behaecht.
- [240] Hij heeft aenghezien ons zwaer allende
 En onser vianden voernemen gheplaecht;²⁴¹
 Hij verlost ghevanghen, verlicht die blende;²⁴²
 Hij bewaert onder zijn vlueghelen die bekende,²⁴³
 Ghelijc eenen schelappel van der ooghen;²⁴³⁻²⁴⁴²⁴⁴
- [245] Tzweet der godlosen brengt hij ten ende,²⁴⁵
 Die betraende wanghen can hij verdrooghen,²⁴⁶
 Den hooghen verneeren, den neeren verhooghen.²⁴⁷

†Fol. 19

* *varianten die in meer dan één bron voorkomen*

235. Cr. S. *so* wil ick
 238. Cr. Pl. S. DBr. *slippere*
 239. Cr. Pl. S. DBr. W. *die* alle gherechticheyt
 241. Cr. S. W. En *al* onser vianden
 242. Cr. DBr. *en* verlicht
 243. Cr. W. Hi bewaert *ons* onder
 244. S. W. schelappel *sijnder* ooghen
 246. Cr. S. can hij *drooghen*

varianten die in slechts één bron voorkomen

235. DBr. *wilt u* mijn siele
 237. Cr. Hi sal [] leyden
 242. Pl. *hij* verlicht
 DBr. *de* gevangene
 243. DBr. *de* bekende
 244. Cr. van *sijnder* ooghen
 245. S. *'t Zweet* der godlosen
 W. *Tsweet der ongodloosen*
 247. S. *d'ootmoedighe* verhooghen
- 238 *en slibbere*: slip, uitglijd; *dat vlaecht*: *dat het vlaecht*: dat het stormt.
 241 En het boze opzet van onze vijanden in de war gestuurd.
 242 *ghevanghen*: gevangen; *die blende*: de blinden.
 243 *die bekende*: hen, die kennen, zien, geloven. Vgl. Joan. 9. Zie Inleiding, blz. 24-25.
 243-244 Vgl. Ps. 17:8.
 244 *schelappel van der ooghen*: oogappel.
 245 *brengt hij ten ende*: vernietigt hij.
 246 *verdrooghen*: doen opdrogen.
 247 *verneeren*: vernederen; *den neeren*: de nederige.

*

+Vrolic laet ons wesen nu verheucht,

Den Heere vulmaecte kennisse bewijisen;²⁴⁹

+Fol. 20

- [250] Hij sal tlant vervullen met zijnder deucht,²⁵⁰
 Ons, dorstighe, laven, die hongherighe spijsen,
 Die bedroufde van herten weder verjolijsen;²⁵²
 Hij doet in hemel, in aerde zijn macht,²⁵³
 Die vruchten waschen, die planten rijsen;²⁵⁴
 [255] Wat can hem ghebreken, die op hem wacht?²⁵⁵
 Hij heeft zijn beloofden altijts vulbracht,
 Die hij Abram, Ysac en Jacop dede.
 Hij es eenen pylaer, mijns levens cracht;
 Dies stort ic daghelicx voer hem mijn bede.
 [260] Hij brengt zijn vrienden in deewighe vrede.

*

emendaties

Em. 251. Hs. *hongher*. Ook Cr. en W. hebben *hongherighe*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

248. Cr. S. Vrolijck *so* laet ons wesen [] verhuecht
 251. Cr. W. hongherighe spijsen
 Pl. DBr. die *honghert* spijsen
 252. Cr. Pl. S. DBr. W. Die *bedructe* van herten
 253. Cr. S. W. in hemel *en* aerde
 256. Cr. DBr. sijn gheloofden
 258. Cr. Pl. S. DBr. W. Hi is *den* pylare
 260. Cr. S. W. Hi brengt sijn dienaers

varianten die in slechts één bron voorkomen

248. Pl. laedt ons wesen [] verhuecht
 DBr. laet ons *nu wesen* verhuecht
 W. laet ons sijn [] verhuecht
 251. S. *d'hongherighen* spijsen
 256. Pl. altijts *altijts* volbracht
 257. Cr. Isaac [] Jacob
 260. Cr. in *eewighen* vrede
 249 *kennisse*: erkenning.
 250 *met zijnder deucht*: met zijn goedheid.
 252 *verjolijsen*: verblijden.
 253 *doet zijn macht*: bewijst, geeft blijk van zijn macht.
 254 *waschen*: wassen, groeien.
 255 *ghebreken*: ontbreken; *die op hem wacht*: die naar Hem uitzielt, in Hem gelooft.

*

+Xperencie doet mij sijn werck orconden,²⁶¹

Ziende hoe wonderlic hijt al regeert,²⁶²

+Fol. 21

Sij verbreyden zijnen lof in allen monden,²⁶³

Want elc het zijne ghestadich useert.²⁶⁴

[265] Die hemelen der hemelen, reyn ghefondeert,²⁶⁵

Loven, vercondighen, uutspreken sijn eere.

Looft hem, ghij enghels, alle menschen verneert;²⁶⁷

Ghij coninghen, vorsten, rechters, haest zeere,²⁶⁸

Jonghelinghen, maechden, looft oick den Heere

[270] In dorpen, in steden, in sprinchen hoven.²⁷⁰

Hij conforsteert ons crancke leden theere²⁷¹

En salft ons met gracien onder en boven.²⁷²

Al wat adem heeft moet den Heere loven.

*

emendaties

Em. 262. Hs. *wonderlic*. Ook de andere vijf bronnen hebben *wonderlic*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

264. Cr. S. W. elck *int* sine

268. Cr. S. DBr. W. haest *u* seere

Pl. DBr. [] Coninghen

269. Cr. S. W. *Ghi* jonghelingen

270. Cr. S. W. *In steden in dorpen*

271. Cr. S. W. ons *met* crancke leden

272. Cr. S. W. met *gratie*

varianten die in slechts één bron voorkomen

263. DBr. *met alle* monden

266. DBr. uutspreken sijn *leere*

271. S. leden *seere*

261 *Xperencie*: Spreek uit: *experencie*; *orconden*: getuigenis afleggen van.

262 *hijt*: Hij het.

263 Zij (de delen van *zijn werck*, de geschapheden) brengen alle bewuste wezens er toe Gods lof te vercondigen.

264 *het zijne*: het deel van de schepping dat hij ontvangen heeft; *useert*: gebruikt.

265 *reyn ghefondeert*: zuiver gevestigd, heerlijk (?).

267 *verneert*: vernedert, verootmoedigt u.

268 *haest zeere*: haast u zeer.

270 *sprinchen hoven*: vorstenhoven.

271 *conforsteert*: sterkt; *there*: tere, zwakke.

272 *onder en hoven*: overal, volledig.

*

- ⁺Yoecht, zingt, danst en maket in roeren;²⁷⁴
- [275] Looft hem met psalmen, herpen en snaren, †Fol. 22
 Speelt op chimbalen, pijpen, tamboeren,²⁷⁶
 Looft hem alle, ghij hemelsche scharen;
 Ghij dochters van Zyon, wilt nu vergaren,
 Uut alle poorten Gods eere vertellen,²⁷⁹
- [280] En wilt dijnen brueders zijnen naem verclaren,²⁸⁰
 U instrumenten op tzoetste stellen;
 Vergaedert in een, alle Ysrahels ghesellen²⁸²
 En singt een nieu liet, reyn ombesmet,
 Hij en sal zijn volck met hongher niet quellen,
- [285] Maer leyden ze in een weyde zeer goet en vet.²⁸⁵
 Der ouders herpen is der heylighen ghebet.²⁸⁶

*

emendaties

Em. 275. Hs. *Looft hem psalmen*. Ook de andere vijf bronnen hebben *met*.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

282. Cr. S. Vergadert *ooch* in een

S. DBr. *Israelsche ghesellen*

varianten die in slechts één bron voorkomen

275. DBr. pijpen *en* tamboeren

279. S. Gods *lof* vertellen

280. DBr. *uwen broeder*

281. Pl. *dijn* instrumenten

286. DBr. Der *auder* herpen

274 *Yoecht*: Juicht; *maket in roeren*: brengt in beweging.

276 *pijpen*: fluiten; *tamboeren*: trommels.

279 *vertellen*: verkondigen.

280 *dijnen bruederen*: ten aanzien van uw broeders; *verclaren*: verheerlijken.

282 *in een*: samen.

285 *Maer leyden ze*: Maar hen (die zijn volck uitmaken) leiden.

286 *Der ouders herpen*: Het harpspel der voorouders. Versta: Zoals vroeger in het Oude Verbond Gods lof bij het harpspel verkondigd werd, zo (vurig) moeten ook zij bidden die heiligen willen genoemd worden.

*

+Zonne, mane ende tfirmament,

Looft hem, ghij sterren ende alle planeten;

Blicxem, dondre, uutten wolcken ghesent,²⁸⁹

[290] Doen ons die moghentheit des Heeren weten.²⁹⁰

Dlicht, duysternisse, alle hooghe secreten,²⁹¹

Reghen, wint, dau, mist, haghel, sneu, ijs,

Berghen, dalen, dafgronden om meten,²⁹³

Vier, water, lucht, aerde gheeft lof en prijs;

[295] Cruyden, vruchten, elcken boom oft rijs,²⁹⁵

Alle metalen, gemmen, hoe vaste ghestaect,²⁹⁶

Loven, dancken en maken ons wijs²⁹⁷

Hoers scheppers werck, dwelc niemant en laect,

Want zijn handen hebben dit al ghemaect.

+Fol. 23

*

emendaties

Em. 293. Hs. *om weten*. Ook de andere vijf bronnen hebben *meten* (Cr. *metten*).

varianten die in meer dan één bron voorkomen

290. Cr. DBr. *de mogentheyt*

291. Cr. S. *en alle hooghe secreten*

294. Cr. S. W. gheeft *hem* lof en prijs

299. Cr. S. W. sijn handen *die* hebben

varianten die in slechts één bron voorkomen

288. Pl. Looft [] ghij sterren

291. Pl. *duysternissen*

292. DBr. Regen *dau wint*

293. Cr. om *metten*

DBr. *niet* om meten

289 *ghesent*: gezonden.

290 *moghentheit*: macht.

291 *hoghe secreten*: Hiermede wordt wellicht gezinspeeld op de wonderen van het firmament (wateren boven de hemel enz.) waarover gesproken wordt in de psalmen 104 en 105 en verder in Dan. 3:60.

293 *om meten*: niet te meten? Verschrijving voor *onmeten*, *onmetel*: onmetelijk?

295 *rijs*: twijg.

296 *gemmen*: edelstenen (cfr. Lat. *gemma*); *ghestaect*: gevestigd.

297 *maken ons wijs*: verkondigen.

*

- [300] ⁺Zloven hem alle cruypende dyeren,³⁰⁰
 Draken, serpentes, der adren gheslachten;³⁰¹
 Hoe wonderlick bezorcht hij die cleynste myeren,³⁰²
 Die jonghe ravens die op hem wachten;³⁰³
 Dies zij hem lof uut alle ghedachten.³⁰⁴
- [305] Hij spijsset al tsamen, minst metten meesten,³⁰⁵
 Oft tzoude vergaen en van hongher versmachten.³⁰⁶
 Et loven hem alle manieren van beesten,³⁰⁷
 In boschen, in weyden, in wilde foreesten.³⁰⁸
 Looft hem ghij vischen, die u int water geneert,³⁰⁹
- [310] Looft hem alle, ghij levende gheesten,
 Looft hem, alle voghelen, die zijt gheveert,³¹¹
 Want God is doch aller eeren weert.

⁺Fol. 24* *varianten die in slechts één bron voorkomen*

302. Cr. *de cleynste mieren*
 S. *de reynste mieren*
 DBr. *de cleyne mieren*
 W. *die jonge mieren*
303. Cr. *De jonghe ravens*
304. W. Dies sij hem *loven*
305. W. Hij *spijsst se*
307. Pl. *En loven*
309. DBr. die *hem* int water
310. Cr. Looft hem *oock* alle
 W. Looft *ghij oock* alle
311. Cr. Looft alle *ghi* voghelen
 S. Looft *oock* alle *ghij* voghelen
 DBr. Looft hem [] *ghij* voghelen
 W. Looft *ghij alle ghij* vogelen
312. Cr. God is *toch* alle
 Pl. God es [] *alder*
 S. *onse* God *alleen* is [] *alder*
 W. Godt is *toch alder eer* weert
- 300 Z : *Et*, lees: *Het*.
- 301 *adren*: adderen, adders.
- 302 *bezorcht*: zorgt voor.
- 303 *ravens*: raven; *op hem wachten*: naar Hem uitzien (met betrouwen).
- 304 *ghedachten*: geesten, gemoederen.
- 305 *minst metten meesten*: zowel de kleinste als de grootste, de geringste en de aanzienlijkste, alle zonder uitzondering.
- 306 *versmachten*: de hongerdood sterven.
- 307 Zie voor de afkorting vs. 300; *manieren*: soorten.
- 308 *foreesten*: wildernissen, bossen.
- 309 *u ... geneert*: uw leven ... onderhoudt, uw voedsel ... zoekt.
- 311 *gheveert*: gevederd.

*

⁹ forteert u alle, ghij cristene menschen,³¹³

Die hier in druck oft trybulacien zijt;³¹⁴

†Fol. 25

[315] Wilt met bedinghe om hulpe wenschen,³¹⁵

Want tleven der menschen es hier eenen strijt.

Ziet met wien ghij vechtende zijt

Teghen u eyghen lusten, met vleesch en bloede,

Teghens tzwerelts regenten, teghens tvijants nijt.³¹⁹

[320] Waect, weest nuchteren, zijt op u hoede,³²⁰

Bekendt u overtredinghe, als de vroede;³²¹

Die Heere der heerscharen zal u ontfermen,

Als ghij dan ghecocht zijt met Cristus bloede;³²³

Gheeft hem die eere, ghedenct die ermen,

[325] God sal u oock in der ewicheyt ontfermen.

*

emendaties

Em. 313. Hs. *u* ontbreekt. De andere vijf bronnen hebben *u*.

paleografische / codicologische opmerkingen

325. *oock* onder de regel bijgeschreven.

varianten die in meer dan één bron voorkomen

314. Cr. S. W. Die hier [] druck oft tribulacien *lijt*

315. Pl. S. met *bedinghen*

316. Pl. DBr. es [] eenen strijt

317. Cr. S. W. ghij *hier* vechtende sijt

322. Cr. Pl. DBr. *De Heere*

322. Cr. S. W. sal u *beschermen*

323. Cr. S. W. *Want ghi verlost sijt*

324. Cr. DBr. *de eere*

Cr. S. *en ghedenct*

Pl. DBr. *den ermen*

325. Cr. Pl. W. sal *uus* [] in der ewicheit *oock* ontfermen

varianten die in slechts één bron voorkomen

316. W. der menschen [] hier

318. Pl. *jeghen u*

Cr. *dijn eyghen lusten*

W. u eygen *wellusten*

319. Pl. *jeghen ... jeghen*

320. S. *blijft* op u hoede

W. *weest* op u hoede

323. Pl. als ghij [] *verlost* zijt

DBr. als ghij [] *ghecocht* sijt

324. W. *ende ghedenct*

325. S. *Soo sal u Godt* in der ewicheyt *oock* ontfermen

W. God sal u [] in der ewicheyt *oock beschermen*

313 *9 forteert*: Lees *Conforteert*; *Conforteert u*: Troost u, Schept moed.

314 *trybulacien*: zorgen.

315 *bedinghe*: gebed.

319 *regenten*: bestuurders; *nijt*: haat, boosaardigheid.

320 *nuchteren*: sober, matig.

321 *Bekendt*: Erkent; *als de vroede*: als de wijze, wijselijk.

323 *Als ghij dan*: Nu gij toch.

*

M⁺

⁺Als beghinnende const doende, een fondeersel,
 Gheeft hij in kennisse luttel machts natuerlijc;
 Om proeven quam rasch sulcx triumpheersel
 Vant xtractt ysrahels zoe. z 9foort is ruerlijc.

⁺Fol.26v.

- [330] Const hij zijne **Ab** bet scrijven figuerlijc,³³⁰
 Rechtveerdich hij deet, met herten bli,³³¹
 Vvant ghewillich werck en is niet suerlijc³³²
 Laet hij hem duncken, macht wesen vri.³³³
 Siet aen zijn simpelheyt, alle meesters ghi,³³⁴
- [335] Noyt en leerde hij in consten yet clercx,³³⁵
 Al heeft hij ghefaelgeert dicmael hierbi,³³⁶
 Scholieren maken eerst veel slechtelijx wercx³³⁷
 En jonghe discipulen en gheeft men niet stercx.³³⁸

*

*emendaties*Em. 326. Hs. *beghinnede*.*paleografische / codicologische opmerkingen*

De vet gedrukte letters zijn in het handschrift rood. De letter boven de strofe is de weergave van een teken dat verscholen zit in rood penwerk en de gedaante van een M schijnt te bezitten. Prof. Hellinga was zo vriendelijk mij hierop te wijzen. Deze M vormt dan met de laatste letters der verzen het jaartal 1534. De eerste vier verzen bestaan uit woorden, waarvan de beginletters het alfabet vormen. De initialen van de verzen 330-333 vormen het acrostichon CRUL.

varianten

M. Cromius 1543, Vad. Mus. V, p. 385:

327. *Gheef hier Ick kenlijc*329. *xtracst*330. *Const ick mijnen A B*331. *ic deedt*333. *Laet ick mi; mach wesen*334. *mijn simpelheyt*335. *leerde ic*336. *is ghefaelgeert hier dicwils doer mi*

- + De zin van bovenstaande rederijkers-rebus is niet erg duidelijk. Ik meen de eerste vier verzen als volgt te verstaan: Als een beginneling kunst beoefenend, kunst die maar een basis, een begin is, biedt hij (de dichter) natuurlijk iets dat op gebied van kennis niet zeer beduidend is; bij het proberen kwam spoedig iets tot stand dat als een triomf kan beschouwd worden en dat bestaat in een uittreksel uit de Bijbel, een bewerking van Bijbelse gedachten. De troost (*Het confoort*, zie vs. 300 en vs. 313) die daarbij ondervonden wordt is wisselvallig.

330 *bet*: beter; *figuerlijc*: met kunstige beelden opgesmukt, met kunstigheid.331 *Rechtveerdich*: waarlijk.332 *ghewillich werck*: werk dat men vrijwillig doet; *suerlijc*: moeilijk, onaangenaam.333 *Laet hij hem duncken*: meent hij; *macht wesen vri*: het kan waarlijk zijn.334 *simpelheyt*: ongeleerdheid.335 *yet clercx*: iets verstandigs.

336 Al heeft hij hierbij dikwijls fouten begaan.

337 *Scholieren*: Beginnelingen in het vak; *slechtelijx*: eenvoudig.338 *en gheeft men niet stercx*: draagt men niets zwaars op.

[Eenen anderen corten a b c]

*

- ⁺Anhoort ons, Heere, in deser allende;
Boet tzwereelts tweedracht en arguacie;² ⁺Fol.25v.
Curreert elcx herte van sduvels bende;³
Domineert in ons doch deur u gracie
[5] **En versteect** alle valsche disputacie.⁵
Foortze en ghewelt wilt oick onttreken.⁶
Gheeft een recht verstant en vaste fondacie.⁷
Heere, wilt u woort voer ons ontdecken,
Inwendich therte tot gheloove strecken;⁹
[10] **Keert** vleeschelijcken lust en eyghenbate;
Laet ons elc andren tot deuchden verwecken¹¹
Met perfecte liefde, dats charitate.¹²
Nu bewijst dijn gheloove, ghij volck van state,¹³
Oft mildelick deur die liefde can wercken,

*

emendaties

Opschrift ontleend aan het *Register* van het handschrift, fol. 141v.

paleografische / codicologische opmerkingen

De zwarte gothische beginletter van elk vers is met gele en rode likjes versierd. De A van vs. 1 is groter en zwaarder en met krullen versierd.

varianten

Pl. Opschrift: *den abc int corte*

9. Inwendich *ghelove tot dueghden* strecken

13. *u* ghelove

14. *milde* deur *de* liefde

2 *Boet*: Boet uit, Neem ter wille van Uw lijden weg; *arguacie*: twist.

3 *Curreert*: Geneest.

5 *versteect*: verdrijf.

6 *Foortze*: Kracht, Geweld (vgl. Franse force); *onttrecken*: wegnemen.

7 *fondacie*: alleen bekend in de betekenis van stichting; hier heeft de dichter wellicht bedoeld: fundament, grondslag.

9 *strecken*: doen komen.

11 *verwecken*: opwekken.

12 *charitate*: caritas, liefde.

13 *volck van state*: aanzienlijken in de maatschappij.

*

- [15] **P**uer ongheveynst in blijden ghelate.¹⁵
Quade vruchten en laet aen u niet mercken.
Rechveerdich gheloove can liefde verstercken.¹⁷
Siet hoe God zijn liefde ghinck openbaren,
Thoonende bermherticheit in allen percken,¹⁹
- [20] **V**vanneer wij zijn meeste vijanden waren.
X?ristus en heeft hem niet willen sparen²¹
Yeghelijck te helpene die hem belijt.
Zoe es dan salich, na Paulus verclaren,
Zghene dat int gheloove strijt.²⁴
- [25] **9**trarie gheloove es vermaledijdt.²⁵

*

- varianten*
 15. met *bliden* ghelate
 23. *naer* Paulus verclaren
 25. *tghelove*
- 15 *in:* met.
 17 *Rechveerdich:* Waarachtig, echt.
 19 *in allen percken:* overal, bij elke gelegenheid.
 21 *hem:* zich.
 24 *Ztghene:* hetgene (vgl. *Den geestelijcken a b c*, vs. 300).
 25 *9trarie:* Contrarie (vgl. *Den geest. a b c*, vs. 313), *Contrarie gheloove:* het ongelooft.

Retrograde⁺

*

- ⁺Confoorteert mij nu, och Heer laudabel,¹
 Ontrent ons zijn die vianden fier;²
 Regeert doch tvleesch, ghenesende curabel;³
 Negligent en onachtsaem zijn wij schier.⁴
 [5] Exellent prinche, ghij bevrijdt tangier,⁵
 Leeft ons inwendich ende smenscheit spaert,⁶
 In prent liefde deur tgheloove hier,
 Sneeft ons van boosheit, alle quaetheit verhaert,⁸
 Cleeft aen ons vastelick, wij sijn bewaert;⁹
 [10] Rustich voorvechtere, thoevlucht ghemeene,¹⁰
 Vergheeft zonde, die bermherticheit baert;¹¹
 Lustich domineert ghij, o God, alleene.¹²

⁺Fol. 42

Crul

- + *Retrograde*: gedicht, waarvan de verzen van voor naar achter, maar ook van achter naar voor kunnen gelezen worden. Bovenstaand gedicht is tevens een acrostichon-gedicht, daar de beginletters een naam vormen.

*

*emendaties*Em. 6. Hs. *smemscheit*.*paleografische / codicologische opmerkingen*

Opschrift en onderschrift zijn rood. De beginletter C van vs. 1, welke driemaal zo groot is als de initialen der overige verzen, is een rode versierde Gothische hoofdletter. De andere initialen zijn zwart met rode en gele likjes.

*varianten*Pl. 1. och *Heere*

6. Serrure in zijn uitgave van het Plantinhandschrift, in het Vad. Mus. V, p. 398, heeft het eerste woord van vs. 6 verkeerdelijk getranslittereerd als *Leest*. Het Plantin-hs. heeft *Leeft*.

- 1 *Confoorteert mij*: Sterk mij; *laudabel*: lofwaardig.
- 2 *Ontrent*: Dicht bij; *fier*: trots.
- 3 *Regeert*: Beheers, bedwing; *curabel*: als een zorgvolle geneesheer? *Curabilis* in middeleeuws Latijn betekent eigenlijk geneeslijk.
- 4 *negligent*: nalatig; *schier*: ten enen male.
- 5 *Exellent prinche*: Uitmuntende, verheven vorst; *ghij bevrijdt tangier*: Gij weert het gevaar af (*tangier*: *t dangier*, *het dangier*: het gevaar).
- 6 *Leeft ons inwendich*: Leef binnen in ons.
- 8 *Sneeft ons van boosheit*: Doe ons de boosheid verlaten; *verhaert*: verdelg.
- 9 *wij sijn bewaert*: dan blijven wij bewaard.
- 10 *Rustich*: Uitgerust, strijdvaardig, flink; *ghemeene*: algemene, voor iedereen.
- 11 *die*: Gij, die.
- 12 *Lustich*: Schoon, mooi.

[Acrostichon-gedicht]

*

- +Compt, helpt mij, Heere, oft herte berst
 Overmidts de benauthheit, die ick gedooghe.²
 Recht ligh ick, als tusschen twee steenen geperst,³
 Niet wetende werwaerts dat ick mij pooghe.⁴
 [5] En keerdy tot mij niet u goddelick ooghe,⁵
 Lasen, ick moet in der hellen beneden.⁶
 Ick sie mijn vianden geclommen hooghe,
 Sij sullen mij onder huer voeten treden;
 Catijvelick quellen zij alle mijn leden.⁹
 [10] Rasch, Heere, helpt mij, tis meer dan tijt.
 Vecht teghen mijn strijders ten daghe van heden;
 Laet mij niet langher in dit verwijt.¹²
 Salveert mij, want ghij de verlosser sijt.¹³

+Fol. 140

*

emendaties

Opschrift ontbreekt. Het *Register* van het handschrift, fol. 141, vermeldt ten onrechte: *Retrograde per crul*. Het gedicht kan echter alleen op de normale manier, van voor naar achter gelezen worden.

paleografische / codicologische opmerkingen

De beginletter van elk vers is een rode Romeinse kapitaal.

- 2 *Overmidts de benauthheit*: Van wege de benarde omstandigheden.
 3 *Recht ligh ick*: Ik lig waarlijk.
 4 *mij pooghe*: mij begeef.
 5 *En keerdy ... niet*: Indien gij ... niet keert.
 6 *Lasen, ick moet*: Dan moet ik, helaas.
 9 *Catijvelick*: Boosaardig.
 12 *In dit verwijt*: in deze smaad.
 13 *Salveert*: Red.

[Den 13den psalm in dicht]

[Prologhe]

*

⁺O Heere, hoe bin ic te hans bedruct;¹

Mij dunct dat die berghen teghens mij welven.²

⁺Fol. 32v.

Ic sitte ghelijc in een hol gheduct,³

Als eene die men in deerde sal delven.⁴

[5] Mijn natuere verdwijnt, ic gae van mij selven,⁵

Therte dunct mij bersten midts grooten rouwe;⁶

Compt, helpt mij, o Heere, want ic u betrouwe.

Die wateren des drucx zijn op mij ghegoten,

Ic sie de zee brieschende voer mij staen;

[10] Heur baren hebben mij rontsomme besloten,¹⁰

Ic en weet waer loopen, rijden, noch gaen.

Mijn aensicht is ghelijck een doot ghedaen,¹²

Mijn ghebeenten verdorren als tgras der eerden;

Vreucht meyndic vinden, druc moet ic aenveerden.

*

emendaties

Geen opschrift. Het *Register* van het handschrift, fol. 141v., vermeldt alleen: *hier na volgen psalmen per crul*. Wij vormden het opschrift met de aanduidingen uit het handschrift betreffende de bewerking van psalm 77.

Em. 13. Hs. *de eerden*.

paleografische / codicologische opmerkingen

De O van vs. 1 is een met blauw, geel en rood versierde Gothische letter. De initiaal van elk ander vers van het gedicht is zwart met gele en rode likjes.

1 *te hans*: thans, nu.

2 *teghens mij welven*: zich over mij buigen, mij bedreigen.

3 *gheduct*: gedoken, part. perf. van *ducken*. *Gheduct* kan ook het part. perf. zijn van *ducken*, bijvorm van *drukken*: drukken.

4 *delven*: begraven.

5 *natuere*: geestes- en lichaamskracht.

6 *midts groten rouwe*: van wege grote droefheid.

10 *rontsomme besloten*: omringd.

12 *ghelijck een doot ghedaen*: als dood, als van een dode; *doot ghedaen*: dood.

*

- [15] ⁺Ic meynde eens te wesene verlost
 Van den druc, daer ic in was ghebonden; ⁺Fol. 33
 Ic haecte als die hongryghe naer den cost¹⁷
 En hebbe een scamel bancquet ghevonden;¹⁸
 Ic meynde ghenesen, en vervulde mijn wonden,
- [20] Ic socht den vrede, ende quam int dangier,²⁰
 Ic liep naer vercoelinghe ende viel int vier.
- Mij docht twas al claer weer voer ooghen,
 Maer een duyster wolcke hevet saen bedect;²³
 Ic meynde tgeluc soude eens verthooghen,²⁴
- [25] En dongheval is uutten slape ghewect;²⁵
 Ic sach naer hoocheyt inde worde beghect,²⁶
 Ic meynde te vinden goy aventure,²⁷
 Ic sochte het soete, en vinde nu tzuere.
- ⁺Ic meynde te vliene uut smenschen handen,²⁹
- [30] En bin in der wolven tanden gheraect; ⁺Fol. 33v.
 Ic socht die eere, ende come in scanden;³¹
 In stede van heunich hebbic galle ghesmaect.
 Ic was half ghecleet, en worde heel naect;³³
 Ic meynde die victorie was ghewonnen,
- [35] Maer, aylasen, den strijt is eerst begonnen.

*

*emendaties*Em. 33. Hs. *vas*.17 *naer den cost*: naar voedsel.18 *scamel bancquet*: schamele maaltijd; *vervulde mijn wonden*: vulde mijn wonden aan, kreeg meer wonden, of: vervuulde, vervuilde mijn wonden, deed er nog meer etter in komen, maakte mijn toestand nog erger.20 *dangier*: gevaar.23 *hevet saen bedect*: heeft het (alles, cfr. vs. 22) spoedig bedekt.24 *vertooghen*: zich vertonen.25 *dongheval*: de tegenspoed.

26 Ik rekende op verheffing en werd bespot.

27 *goy aventure*: voorspoed, geluk.29 *vliene*: vlieden, vluchten.31 *come*: kom.33 *worde*: word.

- Waer sal ic dan loopen om eenich secuers?³⁶
 In mij selven en can ic gheenen raedt versinnen;
 Ic sie die werelt is vol ramuers,³⁸
 Dwelc mij dees vreesse brengt ter herten binnen.
 [40] Aldus wil ic den psalm beghinnen
 Die David badt, wesende int lijden;
 God maect van drucke wel een verblijden.

Psalmista

*

- ⁺Hoe langhe sult ghij mij, Heere, zoe heel vergeten?
 Hoe langhe keert ghij van mij u aenschijn claer? ⁺Fol. 34
- [45] Ic ben in sulcke benauthheit gheseten;⁴⁵
 Eenen dach dunct mij wel duysent jaer.⁴⁶
 Keert u om, Heere, thoont u openbaer,
 Ghedenct mij ende trect mij uuter sorghen;
 Voer u ooghen en is gheen saecke verborghen.
- [50] Hoe langhe sal ic raedt soecken in mijnder zielen⁵⁰
 En leedt draghen in mijnder herten gront?
 Die hem selven betrouwen, zij altijd vielen;⁵²
 Des menschen voernemen is eenen valschen vont.⁵³
 O Heere, ic ben met zulcken drucke deurwont;
- [55] Gheeft mij uwen raedt oft ic blijve gheschent,⁵⁵
 Die hem selven betrouwen staen op een cranc fundament.⁵⁶

36 *secuers*: hulp, bijstand.

38 *ramuers*: rumoer, strijdrumoer, twist.

* *paleografische / codicologische opmerkingen*
 Het woord Psalmista en de H van vs. 43 zijn rood.

45 *benauthheit*: angst, kommer.

46 Dit vers kan ook als een consecutieve zin gelezen worden (Dat een dag mij wel duizend jaar lijkt), waarbij dan na *gheseten* in vs. 45 een komma moet geplaatst worden.

50 *raedt*: raad; *raedt soecken*: naar een oplossing zoeken.

52 *hem selven*: zichzelf.

53 *eenen valschen vont*: een ijdel bedenksel.

55 *gheschent*: rampzalig.

56 *cranc*: zwak.

*

- +Hoe lanc sal hem die viant verheffen,⁵⁷
 Over mij doende fortse en ghewelt?⁵⁸ †Fol. 34v.
 Siet hoe hertelijcken dat zijn slaghen treffen;⁵⁹
 [60] Hij heeft mij heel onder sijn voeten ghevelt.
 Gheringhe, Heere, maect dat ghijt hem verghelt;⁶¹
 Doet hem met uwen machtighen erm cesserem;⁶²
 Voer u moeten alle gheesten verneren.⁶³
- Aenschoudt doch ende verhoort mij, Heere,
 [65] Mijn God, die alleen den troost cont gheven;
 Ic en vinde gheen hulpe, waer ic mij keere,
 Ic ben heel sonder confoort ghebleven.⁶⁷
 Aenmerct mijn broosheit, die mij doet sneven,⁶⁸
 Aenhoort mij, om uws swoorts wille, vol van ghenaden;
 [70] Al dat belast is conde ghij ontladen.⁷⁰
- +Verlicht mijn ooghen, dat ic niet en slape
 In de doot, daer men u en looft noch en danct,
 Maer gheeft doch claerheit uwen cnape,⁷³ †Fol. 35
 De kennisse uws swoorts, daer mij naer verlanct.⁷⁴
 [75] Al ist dat de werelt de duysternis ontfanct,⁷⁵
 Verlicht mij ende ic sal u goetheit aenmercken.
 U licht, dat straft alle duystere wercken.⁷⁷

*

- emendaties*
 Em. 69. Hs. *uvs.*
- 57 *hem verheffen*: zich verheffen.
 58 Mij met geweld verdrukkend.
 59 *hertelijcken*: hevig.
 61 *Gheringhe*: Haastig.
 62 *cesseren*: ophouden.
 63 *verneren*: te gronde gaan.
 67 *confoort*: troost, sterkte.
 68 *broosheit*: zwakheid; *sneven*: struikelen, vallen.
 70 *conde ghij*: kunt Gij.
 73 *cnape*: dienaar.
 74 *daer mij naer verlanct*: waar ik naar verlang.
 75 *aenmercken*: opmerken, waarnemen.
 77 *dat*: aanwijz. vnw., als herhaling van het onderwerp *U licht*; *straft*: verdrijft (*straffen* = weerleggen).

*

Opdat hem mijnen viant niet en beroeme⁷⁸

Dat hij mijnder is gheworden machtich.⁷⁹

[80] Hij seet, tis dwaesheit dat ic u noeme,⁸⁰

Ghij en sult mij niet meer wesen ghedachtich.⁸¹

Maer, Heer, op u betrouwe ic waerachtich,

Ghij sult mijn vianden maken tot spot,

Die segghen: Daer en is gheen hulpe bij God.

[85] ⁺In mijn wedersegghers hem niet en verhueghen⁸⁵

Dat ic omghestooten bin van u gheweken.⁸⁶

⁺Fol. 35v.

Hoe soudy mij, Heere, verlaten meughen,⁸⁷

Die noyt u vrienden en hebt versteken?⁸⁸

Al ben ic een vat, vol van ghebreken,

[90] Weerdich ter scanden deur mijn bedrijven,⁹⁰

Ghij en laet mijn ziele in der hellen niet blijven.

Maer op u goetheit wil ic hopen,

Daer altoos troost plach te gheschiene;

Al gheeft mij tvlees en de werelt veel nopen,⁹⁴

[95] Sij en hebben gheen macht u hulpe te verbiene.⁹⁵

Ic gheloove die goetheit des Heeren te ziene

In dlant der levendigher, vol goeder vruchten;⁹⁷

Godts goetheit doet alle mijn vianden vluchten.

* *paleografische / codicologische opmerkingen*

79. Tussen *is* en *geworden* is in het Hs. een woord (van 61 etters) doorgehaald en onleesbaar gemaakt.

78 *hem*: zich.

79 Dat hij mij overmeesterd heeft.

80 *Hij seet*: Hij zegt.

81 Dit vers hangt ook af van *Hij seet*. Versta: Hij zegt dat het dwaasheid is U te aanroepen en dat Gij mij niet indachtig zult zijn.

85 *In*: En; vgl. vs. 26: *inde* voor *ende* en vs. 86: *bin* voor *ben*. *In* moet hier begrepen worden als: En dat, als inleiding van een wens-zin; *wedersegghers* = tegenstrevers, vijanden.

86 Dat ik aan het wankelen gebracht ben en U afvallig ben geworden.

87 *soudy*: zoudt Gij; *meughen*: kunnen.

88 *versteken*: verstoten.

90 *deur mijn bedrijven*: door mijn wijze van handelen.

94 *nopen*: aanvallen, stoten.

95 *te verbiene*: te beletten.

97 *dlant der levendigher*: het land der levenden, Vgl. ps. 116:9.

- +Mijn herte is in u salicheit verblijdt,
 [100] Waerdeur ic verlost bin van druc en pijn.
 Wat achte ic hoe dat mijnen viant strijdt,
 Ic hebbe verwonnen, die victorye es mijne;
 Mijn siele beghint verhooght te zijne¹⁰³
 In God, mijn salicheit, vol van gracien,
 [105] Die een licht ghestelt is voer alle nacien.

+Fol. 36

- Ic wil den Heere loven, dancken en singhen,
 Omdat hij mij wedere heeft opgherecht;
 Hij sal mij voorts doen veel goede dinghen,
 Soe hij ghelooft heeft Abraham, zijnen knecht.¹⁰⁹
 [110] Hij heeft zijne bermherticheit aen mij ghehecht;
 Dies sing ic hem een nieu liet in mijnder herten.
 God heeft mij verheucht, daer ic lach in smerten.¹¹²

103 *verhooght*: verheugd.109 *ghelooft*: beloofd.112 *daer*: terwijl, toen.

[Den 77sten psalm in dicht gestelt]

Prologhe

*

- +Suldy mij, Heere, aldus gheheel verlaten?¹
 Hebby mij uut uwer ghedachten gheset?
 En sal mijn suchten, mijn kermen niet baten?
 Ontfanct ghij niet meer u dieners ghebet?⁴
 [5] Ben ic voer u ooghen te zeer besmet
 Midts tsondich vlees, dat mij houdt tondere?⁶
 Of ist mijn onghelove, dat u hulpe belet?
 Ic weet wel, in mij is die schult bijzondere.⁸
 Nu, Heere, thoocht met uwen erm eens wondere;⁹
 [10] Helpt hem die schijnt buyten hulpe te stane,
 Opdat ic uwer goetheyt mach zijn orcondere:¹¹
 Ghij en pleecht u vrienden noyt af te gane.¹²
 Tis om u woordts wille dat ict u vermane,¹³
 Niet om mijnentwille, diet wel hebbe verdient.
 [15] Maer al straft ons die Heere, hij doeghet als vrient.¹⁵
- +Fol. 134

*

emendaties

Opschrift ontbreekt in het Hs. Het *Register* van het Hs., fol. 141, vermeldt: *den 79 psalm in dicht gestelt per crul*. De nummering 79 is klaarblijkelijk een schrijffout voor 77.

paleografische / codicologische opmerkingen

Het woord *Prologhe* is in rode letters evenals het eerste woord en het hele laatste vers van elke strofe. De S van *Suldy* in vs. 1 is een rode Gothische initiaal, die de hoogte bezit van zes verzen, met zwarte versieringen. In de tekst staan een aantal, blijkbaar willekeurig gekozen woorden, in rode inkt.

- 1 *Suldy*: Zult Gij.
- 4 *Ontfanct ghij*: Neemt Gij aan, Neemt Gij in aanmerking; *u dieners*: uws dienaars.
- 6 *Midts*: Door; *houdt tondere*: omlaag houdt.
- 8 *die schult bijzondere*: die buitengewoon-grote schuld.
- 9 *thoocht*: toon.
- 11 *orcondere*: getuige.
- 12 *af te gane*: te verlaten, in de steek te laten.
- 13 *dat ict u vermane*: dat ik er u dringend om verzoek.
- 15 *doeghet*: doe het.

*

- +Laet u verbidden, o Hemelsche Vadere,¹⁶
 Den druck is onverdraghelic, die mij toewast.¹⁷ +Fol. 134v.
 Comdy mij met niet uwer gracien nadere,¹⁸
 Ic blijve versmoort duer den grooten last.¹⁹
 [20] Tot mijnder hulpen gheringhe dan rast.²⁰
 Die maten des droefheyts zijn vol ghemeten,
 Ic ligghe als een troosteloos mensche ontpast,²²
 Oft mij God en die weerelt heel hadden vergheten.²³
 Twijfelinghe is aen mijn voeten gheseten,
 [25] Desperacie van verde huer aenschijn thoont;²⁵
 Mijn hope vliedt wech, al waer se ghesmeten.²⁶
 Tschijnt dat mij tbetrouwen schier heeft ghehoont.²⁷
 Tenzij dat ghij, Heere, mijn sake verschoont,²⁸
 Ic moet zonder twijfel comen ter schanden;²⁹
 [30] Want smenschen hulpe staet in Gods handen.
- +Nochtans, Heere, ic versta u meenen:³¹
 Tis om te treckene dat ghij mij castijt.³² +Fol. 135
 Ghij doet ons met slaghen tot u vereenen,³³
 Straffende het vlees dat u wet benijjt.³⁴
 [35] Serteyn tis alzoo, ic bekent en belijjt;³⁵
 Ghij doeghet voer tgoet dat ons quaet dunct wesen,³⁶

*

- emendaties*
 Em. 16. Hs. *verbidde*.
 16 *verbidden*: door mijn gebed (tot hulp) bewegen.
 17 *die mij toewast*: die aangroeit bij mij.
 18 *Comdy mij niet nadere*: Indien Gij niet nader tot mij komt.
 19 *versmoort*: verstikt, versmacht.
 20 *gheringhe dan rast*: haast U dan spoedig.
 22 *ontpast*: uit de gewone toestand.
 23 *Oft*: Alsof.
 25 *Desperacie*: Wanhoop; *van verde*: van verre.
 26 *al waer se ghesmeten*: als ware ze geschopt; geslagen.
 27 Het is alsof het vertrouwen mij geheel en al misleid heeft.
 28 Indien Gij niet alles goed maakt.
 29 *Ic moet*: Dan moet ik.
 31 *u meenen*: Uw bedoeling.
 32 *om te treckene*: om mij tot U te trekken.
 33 *tot u vereenen*: naar U komen.
 34 *benijjt*: vijandig staat tegenover.
 35 *Serteyn*: Zeker; *ic bekent*: ik zie het in, of: ik beken het.
 36 *Ghij doeghet*: Gij doet het.

*

- Al ist dat nature hier teghen strijt.
 U slaghen zijn zoet en weerdich ghepresen,
 Maer, Heere, ghij zijt oick ons Vader in desen,
 [40] Ghij ontfanct al kindt dat hem tuwaerts went;⁴⁰
 Dat ghij gheslaghen hebt, coent ghij weder ghenesen.⁴¹
 Ghij zijt voer een bermhertich vader bekent.⁴²
 Aensiet mijnen noot, die ic hebbe present,⁴³
 En wilt mijn clachten ter stont aenmercken.
 [45] U bermherticheyt gaet boven alle wercken.

- ⁺Want ziet hoe deerlic dat ic ligghe verbaest,⁴⁶
 Midts die groote droefheyt die ic zie rijsen.
 Nochtans, hoe wonderlic dat Fortuna raest,⁴⁸
 U wordt can altijts confortacie wijsen.⁴⁹
 [50] Al moet ic met droefheyt mijn ziele spijsen,
 Eenen man naer u herte heves meer ghesmaect.⁵¹
 Davidt, wiens naem ghij hooghe ghinct prijsen.
 Tblijct aen de psalmen die hij heeft ghemaect.
 O Heere, mij metten selven gheeste raect,
 [55] Dat ic gheenen tijt van u en wijcke.⁵⁵
 U godlijcke gracie op mij doch daect⁵⁶
 En slaet u aerme diener gheen zwijcke.⁵⁷
 Al ben ic verde van Davidts ghelijcke,⁵⁸
 Ontfanct zijnen psalm in mijn verzeeringhe.⁵⁹
 [60] Tis al ghescreven om onse leeringhe.

†Fol. 135v.

*

- emendaties*
 Em. 44. Hs. *mij clachten*.
 40 *al kindt*: ieder kind.
 41 *coent ghij*: kunt Gij.
 42 *voer*: als.
 43 *present*: nu, thans.
 46 *deerlic*: ellendig; *verbaest*: verbijsterd.
 48 Nochtans, hoe ongewoon de geluksgodin, het lot, te werk gaat.
 49 *confortacie wijsen*: sterkte geven, toewijzen.
 51 *eenen man naer u herte*: David; *heves meer ghesmaect*: heeft er meer gesmaakt.
 55 *gheenen tijt*: geen ogenblik.
 56 *daect*: laat rusten, laat nederdalen.
 57 *slaet gheen zwijcke*: laat niet in de steek.
 58 *verde van*: ver van; versta: Al ben ik op verre na geen gelijke van David.
 59 *verzeeringhe*: verdriet, leed.

Psalm 77

*

- ⁺*Met mijnder stemmen tot God uuter herten,
Ja, met mijnder stemmen wil ic crijschen, voerwaar;*⁶² ⁺Fol. 136
*Hij sal mij verhooren, als ic ligghe in smerten;
Al hij verre zijn, hij is nochtans daer.*⁶⁴
[65] *In den dach mijnder noot, vol lijdens zwaer,
Socht ic den Heere, tot mijnder baten;*⁶⁶
*Ik rechte tsnachs mijn hant ute duer grooten vaer*⁶⁷
*En badt zonder ophouden, zeer boven maten,
Want mijn ziele en wilde huer niet troosten laten.*
[70] *Den druck maect dat mijn hope gheheelic smelt.
Wanneer ic Gods oordeelen wilde vaten,*⁷¹
*Werdt ic in mij selven zoe zeere ontstelt.
Ik sprack en hebbe mijn sinnelicheit ghequelt,*⁷³
Maer mijnen gheest werdt int ondersoucken onmachtich.
[75] *Gods oordeel te verstane is mij te crachtich.*

- ⁺*Ghij houdt mijn ooghen dat ze wachten en waken,*⁷⁶ ⁺Fol. 136v.
*Siende rontsomme oft mij troost mocht gheschien.*⁷⁷
*Maer niet dan droefheyt en zie ic mij naken,
Soe dat ic niet spreken en can midts dien.*
[80] *Ik dincke wel watter voormaels al is ghesien,*⁸⁰
*Wat ghij, Heere, ghedaen hebt in de jaren voerleden,
Waer duere mijn vreesse wel weech soude vlien,
Waer ic in u wercken gheheel tevreden.*⁸³

*

*emendaties*Em. Opschrift in Hs. *Psalm 79*.*paleografische / codicologische opmerkingen**Psalm 79* in rode letters. De cursief gezette versdelen zijn in het handschrift rood onderlijnd.

M in vs. 61 in de aard van de S van vs. 1.

62 *crijschen*: roepen.64 *Al hij verre zijn*: Al moge Hij ver zijn.66 *tot mijnder baten*: om hulp te bekomen.67 *Ik rechte ute*: Ik strekte uit; *vaer*: vrees.71 *vaten*: vatten, trachten te begrijpen.73 *hebbe mijn sinnelicheit ghequelt*: heb mijn verstand gepijnigd.76 *dat ze wachten en waken*: zo dat ze waakzaam zijn.77 *Siende rontsomme*: Rondkijkend.80 *Ik dincke*: Ik denk aan; *wel*: goed, diep, ernstig; *al*: alles, allemaal.83 *Versta*: Indien ik vertrouwen had in al Uw handelingen.

*

Maer met dencken moet ic den nacht besteden

[85] En disputeren in mijnder herten gront.

*Mijne gheest wilde ondersoucken u zeden*⁸⁶

En sprack duer den druck diet daer dede oorcont:⁸⁷

*Sal de Heere mij versteken in alder stont*⁸⁸

En heeft hij aen mij niet meer zijn behaghen?

[90] Die van God versteken is, moet altijts claghen.⁹⁰

*+Ist dan heel uute ende al ghedaen*⁹¹

*Met zijnder goetheyt die ic voormaels bekende?*⁹²

Sal hij mij in der eewicheyt niet meer bijstaen?

Soe ist tevergheefs, waer ic mij wende.

[95] *Is zijn godlic woort ghecomen ten ende,*

De fonteyne des levens dan uutghemeten?⁹⁶

O wat droever ghepeys! wat zwaerder allende!

Hoe heeft mij dese zorghe te gronde ghesmeten!⁹⁸

Heeft God zijn ghenade gheheel vergeten

[100] *En zijn bermherticheyt in thoorn ghesloten?*¹⁰⁰

Soe worde ic van duvel en helle verbeten.¹⁰¹

De pijlen des doots blijven in mij gheschoten;

Alle plaghen worden tseffens uutghegoten.¹⁰³

Soude Gods thoren zijn ghenade verdrijven?¹⁰⁴

[105] Maer zijn woordt sal in der eewicheyt blijven.

⁺Fol. 137

*

paleografische / codicologische opmerkingen

Vs. 99 was oorspronkelijk vergeten en werd achteraf door de copiist van het gedicht in de rand bijgeschreven.

86 *u zeden*: Uw handelwijze.

87 *diet daer dede oorcont*: waaraan hij (de geest) uiting gaf.

88 *versteken*: verstoten.

90 *versteken*: verstoten.

91 *al*: helemaal.

92 *bekende*: kende, ondervond.

96 *De fonteyne des levens*: Vgl. Ps. 36: 10; *uutghemeten*: geledigd.

98 *zorghe*: vrees.

100 *thoorn*: toorn.

101 *verbeten*: stukgebeten, verscheurd.

103 *tseffens*: tegelijk.

104 *Gods thoren*: Gods toorn.

*

^{+Tot mij comende uut svleesch bedwancheyt,}¹⁰⁶

Werdt ic gheware mijn onmechtich verstant¹⁰⁷

^{+Fol. 137v.}

*Ende sprack certeyn: Dit is mijn zwancheyt,*¹⁰⁸

Daer is veranderinghe in des Hoochsten hant.

- [110] Hij slaet, hij gheneest, hij verderft, hij plant,
Hij maect zieck ghesont, hij can nemen en gheven,
Hij werpt ind zee en brengt weder aen lant;
Hij alleene heeft macht over doot en leven.

Daerom wil ic segghen wat hij heeft bedreven,

- [115] *De wonderen die hij heeft ghedaen van ouden tijden.*

Wie is van hem oyt onghetroost ghebleven,

Die zijnen naem gheduerich wil belijden?

In hem wil ic dan altijts verblijden,

Hoe quaet dat de zake oick met mij wordt;

- [120] Want Gods hant en is noch niet vercort.¹²⁰

^{+God, uwen wech is de heylicheyt alleene;}

Daer wil ic in wandelen, naer u ghebot.

^{+Fol. 138}

Ghij zult mij beschermen, al ben ic in weene.

Ghij zijt u dieners een onverwinnelic slot.¹²⁴

- [125] *Wie isser zoe groot en machtich als God?*

Ja, wie heeft eenighe macht, zij en comt van boven?¹²⁶

Die hem selven yet toeschrijft, is dwaes en sot,

Al waer hij de meeste in sprincen hoven.

O God, uwen naem is waerdich om loven;

*

emendaties

Em. 112. Hs. *werder aen lant*.

106 Weer beheersing krijgende over mezelf na uit de slavernij van het vlees getreden te zijn.

107 Werd ik de onmacht van mijn verstand bewust.

108 *zwancheyt*: zwakheid, ziekte. De Canisius-vertaling van de H. Schrift vertaalt vers 11 van Ps. 77 als volgt: *Maar ik sprak: Neen, dit werp ik van mij af, / Dat de hand van den Allerhoogste veranderd zou zijn!* en verklaart in voetnoot: 'Met kleine wijziging van de grondtekst'. Deze luidt: 'Dit is mijn ziekte: dat de hand van den Allerhoogste is veranderd'; hetgeen vals is, en in tegenspraak met het volgende'.

120 *vercort*: ingekort. Het vers betekent: Gods macht is nog niet verminderd. De uitdrukking is volgens S.J. LENSELINK, *Cornelis Crul's Bewerking ...*, blz. 143, ontleend aan Bugenhagen's *Interpretatio*.

124 *u dieners*: voor Uw dienaars; *slot*: burcht.

126 *zij en comt van boven*: die niet van boven komt.

*

- [130] *Ghij zijt God, die wonder doet en hoochst gheseten.*
 Der heydenen goden zijn voer u verstoven.
 Hemel en deerde staen duer u secreten.¹³²
Ghij hebt den volcke u macht laten weten,
 Also datsze gheen onschult cuenen bewijisen,
 [135] Die Gods wercken weten en hem niet en prijsen.¹³⁴⁻¹³⁵

⁺*Ghij hebt u volck zeer machtich verlost,*
Die kinderen Jacobs en Josephs bij name.
 Hoe voersichtelic gaefdy huerlieden den cost,¹³⁸
 Als ze uut Canam in Egipten quamen.

*Fol. 138v.

- [140] Dies hem alle menschen wel mueghen schamen,¹⁴⁰
 Die niet en betrouwen u godlijcke macht.
 Ghij lietsze eenen tijt gheneeren te samen,¹⁴²
 Totdatsze Pharo in catijvicheyt bracht.¹⁴³
Daer saghen de wateren, Heere, u groote macht;
 [145] Sij veranderden huer nature en werden bloedich.¹⁴⁵
Die diepten hebben, vreesende, u hoocheyt gheacht,
Die wolcken storten water uut, zeer overvloedich,
Den donder schoot blicxem, als pijlen gloedich,¹⁴⁸
 Omdat men u volck zoude laten passeren;¹⁴⁹
 [150] Maer die verhart is en camen niet verneren.¹⁵⁰

*

*emendaties*Em. 145. Hs. *veranden*.

- 132 *staen*: bestaan; *duer u secreten*: door Uw macht, die voor ons een geheim is.
 134-135 Zodat zij, die Gods werken kennen niets ter verontschuldiging kunnen aanvoeren, waarom zij Hem niet prijzen.
 138 *voersichtelic*: vooruitziend; *gaefdy*: geeft Gij.
 140 *hem*: zich.
 142 *gheneeren*: de kost winnen, zijn levensonderhoud vinden.
 143 *catijvicheyt*: ellende.
 145 *bloedich*: bloedrood.
 148 *als pijlen gloedich*: als gloeiende, vurige pijlen.
 149 *Omdat*: Opdat.
 150 *verhart*: verhard, versteend; *verneeren*: vernederen, verootmoedigen, ootmoedig doen worden; *camen voor can men*: kan men.

*

- +Hoe soude ic de wonderen al vertellen,
 Die daer ghebuerden al Egiepten ontrent.¹⁵² +Fol. 139
 Ghij ghincsze met dyveersche plaghén quellen,¹⁵³
 Omdat u moghentyt zoude worden bekent.¹⁵⁴
 [155] Men hoorde de stemmen des donders uut tfermament,
 Dat deerde werdt bevende en heel in rueren;¹⁵⁶
 Ghij beschermde u volc daer, voer elcken present,¹⁵⁷
 En dongodlijcke moesten de plage bezueren.¹⁵⁸
 Ghij dedet die zee oprecht staen als mueren¹⁵⁹
 [160] En maecte in den middel eenen effenen ganck.¹⁶⁰
 Daer leyde ghij u volc deur ter selver hueren,¹⁶¹
 Maer Pharo met ros ende waghén verdranck.¹⁶²
 Helpty, Heere, Ysrahel uut sulcken bedwanck,¹⁶³
 Hoe zuldy ons hier dan laten verbijten?¹⁶⁴
 [165] Die van Abrahams gheloove zijn, sijn Ysrahelyten.¹⁶⁵
- +*Siet, ghij leyde u volck als een cudde scapen,*¹⁶⁶ +Fol. 139v.
 Die niet en wisten waer zij soudén weyden,
 Duer *Moysen* en *Aron*, u ghetrouwe knapen,¹⁶⁸
 Die se in de wildernisse ghinghen leyden.
 [170] Daer dede ghij se veertich jaren lanck beyden,
 Datsze noyt en quamen onder huys noch dack;¹⁷¹

*

emendaties

- Em. 164. In het Hs. staat na *hoe* een vraagteken (in rode inkt).
 152 *al Egiepten ontrent*: door heel Egypte.
 153 *dyveersche*: verschillende.
 154 *Omdat*: Opdat; *u moghentyt*: Uw macht.
 156 *in rueren*: in rep en roer.
 157 *voer elcken present*: ten aanzien van alle aanwezigen.
 158 *dongodlijcke*: de goddelozen; *bezueren*: ondergaan.
 159 *dedet*: deedt; *oprecht*: rechtop.
 160 *in den middel*: in het midden; *ganck*: gang, doorgang.
 161 *ter selver hueren*: op hetzelfde ogenblik, toentertijd.
 162 *verdranck*: verdronk.
 163 *Helpty*: Hielpt Gij; *bedwanck*: nood.
 164 *zuldy*: zult Gij; *verbijten*: verscheuren.
 165 Zij, die het geloof van Abraham aankleven behoren tot het uitverkoren volk.
 166 *ghij leyde*: Gij leidde.
 168 *Duer*: Door bemiddeling van; *knapen*: dienaars.
 171 *Datsze*: Zodat ze, of: Waarbij ze.

*

Ende zints datsze uut Egiepten waren ghescheyden,¹⁷²

En wasser niet eene die eenen schuen ghebrack.¹⁷³

Wat wast anders dan u liefde, die u hier toe track,¹⁷⁴

[175] En dat ghij u woordt daerduer beveste?¹⁷⁵

Al lijde ic nu, *Heere*, dit onghemack,¹⁷⁶

Ic weet wel, ghij sult mij noch helpen int leste.

Als ze mij alle begheven, zijdy de beste¹⁷⁸

En comt mij met u troostelic woordt te baten.

[180] *God en sal de zijne nemmermeer verlaten.*¹⁸⁰

Niet meer alsoo Crul

*

emendaties

Em. 174 en 175. In het Hs. staat na *liefde*, *track* en *beveste* telkens een vraagteken (in rode inkt).

paleografische / codicologische opmerkingen

Cruls spreuk, die in rode letters geschreven is, is ook rood onderstreept.

172 *zints*: sinds; *ghescheyden*: weggegaan.

173 *wasser*: was er; *die eenen schuen ghebrack*: die een schoen miste.

174 *track*: bewoog, aanzette.

175 Versta: Om daardoor een bevestiging van Uw belofte te laten blijken.

176 *onghemack*: ramspoed.

178 *begheven*: verlaten, in de steek laten; *zijdy*: zijt Gij.

180 *nemmermeer*: nooit (meer).

Een tweesprake van den rijcken ghierighen

*

Refereyn

- +Laetst fanteseerdic waerom hem den rijcken¹
 Bij den aermen hals niet en wilt laten ghelijcken,² +Fol. 127
 Maer ten is gheen wondere, als ment wel considereert,³
 Want hij is gheeert,
 [5] Niet om zijn persoon, maer om zijn goet, zoot mach blijcken.⁵
 Al is hij een bouve vol valscher practijken,⁶
 Ja, oft bot, hij wert met ghelde ghepromoveert⁷
 En ghemagiestreert.⁸
 Den rijcdom maect zijn kindt schoone ghefigureert;⁹
 [10] Al ist leelic, losch, sot, botseus oft manck,¹⁰
 Twert versocht thuwelijcke van joncx onghesseeert.¹¹
 Maer hoe schoone, hoe frisch, hoe rechten ganck
 Dat een aerm kint heeft, men achtet als stanck.¹³
 En wat den rijcke misvoucht, men keeret int beste,¹⁴
 [15] Om van hem te hebben oft ten minsten danck.¹⁵
 Ghebraker yewaerts wijsheyt, hoort toch dees geste,¹⁶

*

paleografische / codicologische opmerkingen

Het opschrift werd naast de aanduiding *Refereyn* bijgeschreven. Rood zijn: het opschrift, de stockregels, de aanduidingen *Vraghe*, *Antwoorde*, *Prince* en *Explicit*, de woorden *Jaet* en *Neent* bij het begin der strofen; verder nog een aantal blijkbaar willekeurig gekozen woorden in de prince-strofen.

- 1 *fanteseerdic*: overpeinsde ik; *hem*: zich; *den rijcken* is onderwerp van de zin afhankelijk van *fanteseerdic*.
- 2 *ermen hals*: arme drommel.
- 3 *ment*: men het.
- 5 *zoot*: zoals het.
- 6 *bouve*: boef, booswicht; *ghelijcken*: vergelijken.
- 7 *bot*: dom; *ghepromoveert*: bevorderd.
- 8 *ghemagiestreert*: tot doctor of magister uitgeroepen.
- 9 *schoone ghefigureert*: schoon van gedaante.
- 10 *losch*: scheel; *botseus*: gebocheld.
- 11 *onghesseeert*: zonder ophouden.
- 13 *men achtet*: men acht het, nl. deze eigenschappen.
- 14 *den rijcke misvoucht*: niet goed is bij de rijke.
- 15 *oft ten minsten danck*: een weinig dank.
- 16 *Ghebraker yewaerts wijsheyt*: Moest er ergens wijsheid te kort zijn; *hoort toch dees geste*: luister toch naar deze geschiedenis.

- Daer wert hij ghehaelt, in deerste en in dleste,¹⁷
 Midts zijnen conqueste schijnt dat in niemant ghelegen es¹⁸
 Eenighe wetenheyte, al lieghet aen de reste;¹⁹
 [20] Maer wat hij misclapt, zulcx van monde gheslegen es.²⁰

Vraghe:

Eist dan wonder dat elc na rijcdom gheneghen es?

Refereyn**Antwoorde:**

- Jaet, zoe ic uut uus selfs woorden bemercke,
 Want is hij zoe hooghe verheven tallen percke?²³
 En laudeert men wat in hem is misprijselic,²⁴
 [25] Is dat niet afgrijselic?
 Want dat maect hem hooveerdich, en doer sulcke wercken
 En dooch tregiment niet, onder leeke en clercken.²⁷
 Goeden raet, te ghemeenen oorbore spijselic,²⁸
 Wert veracht onwijselic,
 [30] Want God zendt zijn wijsheyt in den mensche lijselic,³⁰
 Sonder aensien des persoons oft sricdoms verteeren.³¹
 Maer den meesten hoop, in boosheyt oprijselic,³²
⁺Aensiet den persoon in swijsheyts begheeren,³³
 Meer volghende den raet in haer gheneeren³⁴
 [35] Des rijcken pompeus dan des aermen ootmoedich,³⁵

⁺Fol. 128

- 17 *wert*: wordt; *in deerste en in dleste*: in 't begin en op het einde, op de belangrijke ogenblikken.
 18 *Midts zijnen conqueste*: Door zijn bezittingen, rijkdommen? Zie vs. 177.
 19 *wetenheyte*: weten, wetenschap, kennis; *al lieghet aen de reste*: al hangt het van het overige, het andere af? Vss. 18-19 kunnen als volgt geïnterpreteerd worden: Doordat hij rijk is, schijnt het dat niemand (buiten hem) kennis bezit, al hangt kennis juist van wat anders (dan van rijkdom) af. *Al lieghet aen de reste* kan ook begrepen worden als: Al ontbreekt de rest, kennis namelijk.
 20 *wat hij misclapt*: wat hij verkeerd zegt; *zulcx van monde gheslegghen es*: dat wordt als niet uitgesproken beschouwd; daarmee wordt geen rekening gehouden.
 23 *tallen percke*: overal.
 24 *En laudeert men*: En als men looft.
 27 *En dooch*: deugt; *tregiment*: de levenswijze; *clercken*: geestelijken.
 28 *te ghemeenen oorbore spijselic*: voor het algemeen welzijn nuttig.
 30 *lijselic*: langzaam, langzamerhand.
 31 *sricdoms verteeren*: het gebruik van de rijkdom, de wijze waarop de rijkdom gebruikt wordt.
 32 *den meesten hoop*: de meeste mensen; *oprijselic*: opstandig, zich verheffend.
 33 *in swijsheyts begheeren*: bij het begeren van, zoeken naar wijsheid.
 34 *in haer gheneeren*: in hun gedrag.
 35 *Des rijcken pompeus*: Van de verwaande rijke.

*

Die se dan te rechte stroopen, schatten en scheeren,³⁶
 Want ghiericheyt den aert is van rijcdom voerspoedich
 Ende roof volght na ghiericheit en moort bloedich.³⁸
 Sal dan tghierich herte, dat zoe vierich leyt en braet,³⁹
 [40] Wijsheyt uutstorten? Neent. Maer zeer overvloedich
 Vloyt wijsheyt uut therte dat rijcdom versmaet.⁴¹
 Eist dan niet wondere dat tvolc dus na rijcdom staet?

Neent, want den rijcken mach rooven, moorden, stelen,
 Lieghen, bedrieghen, ja bancqueroute spelen,
 [45] Dootslaen, ghewelt doen en stoutelic wreken
 Sijns viants treken,⁴⁶

En noch een man van eeren zijn, men moet al helen;⁴⁷
 Maer mispickelt den aermen yet, hij moet bequelen,⁴⁸
 +Want hij en vindt niement die voer zijn ghebreken⁴⁹
 [50] Een woort wilt spreken. +Fol. 128v.
 En wie voer recht jeghen den rijcken wilt steken⁵¹
 En daer met ijdelder hant zijn goe cause hecht,⁵²
 Men salt hem houden slepende, meer jaren dan weken,⁵³
 En noch daernaer verliesen, hoe hij daer jeghen vecht;⁵⁴

*

emendaties

- Em. 39. Hs. Vraagteken na *braet*, evenals na *uutstorten* in vs. 40.
 36 *se*: de armen, nu elk afzonderlijk beschouwd, terwijl in vs. 35 het enk. *des aermen* stond voor de groep; *schatten*: belastingen opleggen, afpersen; *stroopen, schatten en scheeren*: drie synoniemen voor afpersen.
 38 *moort bloedich*: tweede onderwerp van *volght*.
 39 *ghierich*: hebzuchtig; *vierich leyt en braet*: vurig ligt te braden, te branden.
 41 *vloyt*: vloeit.
 46 *treken*: misdrijven.
 47 *men moet al helen*: men moet dit alles verzwijgen.
 48 *mispickelt*: misdoet (leeft nog voort in het Brab. dialect); *yet*: iets; *hij moet bequelen*: hij moet het bezuren, de nadelige gevolgen er van dragen.
 49 *voer zijn ghebreken*: ter verontschuldiging van zijn tekortkomingen.
 51 En wie voor het gerecht zich tegen de rijke wil verzetten.
 52 *met ijdelder hant*: met ledige hand; *zijn goe cause hecht*: zijn rechtvaardige zaak aanhangig maakt.
 53 *Men salt hem houden slepende*: Men zal zijn zaak op de lange baan schuiven.
 54 *En noch daernaer verliesen*: En daarna zal hij het geding nog verliezen; *hoe hij daer jeghen vecht*: hoe hij er zich ook voor inspant om het tegendeel te bereiken.

*

- [55] Want die goed noch ghelt en heeft, verliest zijn recht.
 Dus mach den rijcken met eeren sueren en lueren,⁵⁶
 Maer twaer een valsch bouve, waert een schamel knecht.⁵⁷
 Liecht hij, oft zijn sijn woorden blau van colueren,⁵⁸
 Men moet segghen tes waer, wie derf hen controlueren.⁵⁹
- [60] Tes noot dat onrecht van den rijcken verdreghen es,⁶⁰
 Al moettet den aermen rechtveerdigen bezueren,⁶¹
 En want den treyn des rijcdoms in zulc pleghen es.⁶²
 Eist dan wonder dat elc na rijcdom gheneghen es?

Jaet, want niet booser dan een mensche ghierich,⁶⁴

- [65] ⁺En niet ongherechter dan gelt beminnen vierich,
 Want de zulcke zou ooc zijn ziele vercoopen,
 Tes scrifts ontcnopen,⁶⁷
 En gheens menschen. Ooc alle zonden buutertierich⁶⁸
 Broet ghiericheyt, want zij is God revanchierich⁶⁹
- [70] Int rapen, int scrapen, int caken, int stroopen⁷⁰
 Met grooten hoopen.
 Hoe ziet men, laes, nu tvolc elcanderen overloopen,⁷²
 Nijdich, afgunstich en vol quader suspicie,⁷³

⁺Fol. 129

*

emendaties

- Em. 72. *laes* staat in het Hs. tussen haakjes.
- 56 *sueren en lueren*: bedriegen (Kiliaen heeft *Loren ende soren*: fraudare aliquem).
- 57 Maar hij zou doorgaan voor een valse booswicht, ging het om een arme drommel.
- 58 *zijn sijn woorden blau van colueren*: spreekt hij leugentaal (cfr. iemand blauwbloemkens op de mouw spelden).
- 59 *derf*: durft; *controlueren*: controleren, toezicht uitoefenen (op hem) en desnoods terechtwijzen.
- 60 *Tes noot dat onrecht verdreghen es*: (Het) onrecht moet verdragen worden.
- 61 Al moet de arme rechtvaardige er de nadelige gevolgen van dragen.
- 62 *En want*: Daar immers; *den treyn*: de gang, de wijze van zijn; *pleghen*: doen; versta: Want zo gaat het nu eenmaal met de rijkdom.
- 64 *niet booser*: niets is bozer.
- 67 *ontcnopen*: uiteenzetten, ontvouwen; *Tes scrifts ontcnopen en gheens menschen*: Dit is wat de Schrift, niet wat de mens leert.
- 68 *b uutertierich* = *putertierich*: verdorven, snood.
- 69 *is God revanchierich*: draagt haat tegen God.
- 70 *rapen*: bijeenschrapen, afpersen; *scrapen*: synoniem van rapen; *caken*: schelden; men versta de zinswending in vss. 69 en 70 als volgt: In het afpersen enz. geeft zij uiting aan haar haat tegen God.
- 72 *laes*: helaas; *overloopen*: onder de voeten lopen.
- 73 *vol quader suspicie*: vol kwade achterdocht.

*

- Gramscap, ghevecht, dootslach, bluetstorten bij stoopen,⁷⁴
- [75] Valscheyt, meyneedicheit ja, en composicie.⁷⁵
 Belet ghiericheyt niet gherechte justicie,
 En brengt zij niet die vreedsamighe int verdriet?
 Ja, noch doet zij dalder schadelicste malicie.⁷⁸
 Zij valscht die heylighe scrift met een verkeert bediet.⁷⁹
- [80] Sij sal ons int eynde leeren dat God Heyne hiet.⁸⁰
 Duer haer is booscheyt gheclommen opten hoochsten graet.⁸¹
 +Alle zonde versterft in den mensche, maer zij niet.⁸²
 Segt nu, ghij dwase, als men dit wel gade slaet,
 Eist dan niet wonder dat tvolc dus na rijcdom staet? +Fol. 129v.
- [85] Neent, want al voert den rijcke tcabas in zijn wapen,⁸⁵
 Vol caecharincx, oft al siemen hem schat rapen⁸⁶
 Met wouckere, dies hij met al zijn generacie⁸⁶⁻⁸⁷⁸⁷
 Crijcht dominacie,⁸⁸
 Al had hij zijn vader vermoort, zijn moeder beslapen,
- [90] Al cost men hem bij zijn eenghe dochter betrapen,⁹⁰
 Suster oft nichte, ja oft teenigher spacie⁹¹

*

*emendaties*Em. 83. Hs. Vraagteken na *slaet*.74 *Gramscap, ghevecht* enz. hangen ook af van *vol* in vs. 73; *bloetstorten bij stoopen*: bloedvergieten in grote hoeveelheid.75 *composicie*: schikking, overeenkomst; hier: met boos opzet getroffen schikkingen.78 *noch*: nog, ook; *malicie*: boosheid.

79 Zij vervalst de H. Schrift door ze verkeerd uit te leggen.

80 *Heyne*: ter aanduiding van de duivel. Vgl. Heintje Pik. Zie Stoett, Ned. Spreekw., nr. 883.81 *opten*: op de.82 *versterft*: sterft weg, kent een einde.85 *cabas*: mand; *al voert den rijcke tcabas in zijn wapen*: al is de rijke op winst uit (vgl. *sijn cabas maken*: winst maken).86 *caecharinc*: van de kaken en het grom ontdane en vervolgens gezouten en ingelegde haring, hier misschien gebruikt als uitdrukking van weelde, waardoor de uitdrukking *tcabas in zijn wapen voeren* een versterkte betekenis krijgt: op grote winst uit zijn; of wijst de uitdrukking *caecharinc*, zoals Prof. ROMBAUTS suggereerde, op het bedrijf waardoor de rijke zijn bezittingen verkregen heeft, aldus een zinspeling op zijn onedele afkomst? *siemen*: sietmen: ziet men.86-87 *schat rapen met wouckere*: door woeker rijkdom vergaren.87 *generacie*: geslacht.88 *Crijcht dominacie*: Macht en heerschappij verwerft.90 *cost men*: kon men; *betrapen*: betrappen.91 *oft teenigher spacie*: ergens.

- In tZodomyts operacie,⁹²
 Hoe criminel delict, hij crijcht dispensacie,⁹³
 Pardoen remis, heeft hij te gheven ducaten,⁹⁴
 [95] Daer mede staet hij allomme ind gracie.
 Wilt hij zijn maechschap trouwen, tsijnder baten,⁹⁶
 +Oft vleesch eten in de vasten, twert hem toeghelaten.⁹⁷
 Hij doet alle gheboden na zijnen wille keeren. +Fol. 130
 Men zal die rijcke daerom niet verwaten,⁹⁹
 [100] Als zij vrouwen vercrachten oft maechden onteeren,
 Oft al zijnt overspeelders, tzijn al fijn heeren.¹⁰¹
 Van den rijcken gheen misdaet zwaer gheweghen es,¹⁰²
 Maer tzou den aermen vergaen in groot verzeeren,¹⁰³
 Want zijn ghebreck onghetraeft, noch verzweghen es.
 [105] Eist dan wonder dat elc nae rijcdom gheneghen es?
- Jaet, want is dat wijsheyt, zoe was Cristus zot
 Dat hij hier armoede vercoos voer tbeste lot,
 Daert al zijne was, nochtans van hem verdrijvende¹⁰⁸
 In simpelheyt blijvende,
 [110] Leerende dattet den bequaemsten wech is tot Godt,¹¹⁰
 Al houdter nu de werelt mede haren spot
 +Dat men dies jeghen ghiericheyt is scrijvende,¹¹²
 Die nu is verstijvende.¹¹³ +Fol. 130v.
 Judas ghiericheyt is noch Cristum ontlijvende.¹¹⁴

- 92 *IntZodomyts operacie*: bij het bedrijven der zonde van Sodoma, de natuurlijke ontucht.
 93 *Hoe criminel delict*: Hoe misdadig zijn overtreding zij; *dispensacie*: toelating tot wat eigenlijk ongeoorloofd is.
 94 *Pardoen*: vergeving van zonde; *remis*: kwijtschelding; *heeft hij te gheven ducaten*: indien hij dukaten, geld kan geven.
 96 *maechscap*: bloedverwante; *tsijnder baten*: tot zijn voordeel of genoeg.
 97 *twert*: het wordt.
 99 *verwaten*: in de kerkelijke ban doen, of gewoon: vervloeken.
 101 *fijn heeren*: rechtschapen heren.
 102 *zwaer geweghen es*: als zeer ernstig wordt beschouwd, zwaar doorweegt.
 103 *verzeeren*: verdriet.
 108 *Daert*: Waar of Terwijl; Men versta vs. 108 en 109: Terwijl (Waar) alles van hem was, en hij toch dit alles van zich verdreef en de eenvoud verkoos.
 110 *bequaemsten*: de meest geschikte.
 112 *dies*: om die reden.
 113 *Die nu is verstijvende*: Die nu steeds toeneemt.
 114 *ontlijvende*: dodend, *is ontlijvende*: doodt.

*

- [115] Menich richter doet nu, daer Pylatus in dwaelde;¹¹⁵
 Soe, qualic mach trijcke Gods zijn beclijvende.¹¹⁶
 Den rijcken deser werelt, zoe Cristus verhaelde,
 Als een kemel sou gaen deur dooghe van der naelde;¹¹⁸
 Waren wij niet versteent, dit zou ons toch beweghen
- [120] Uuten wech, daer den rijcken vrecken in faelde;¹¹⁹⁻¹²⁰
 En, blijven wij vroetende in dit slijckich pleghen,¹²¹
 Hoe sal dan Gods ghenade tonswaert zijn gheneghen?
 Wij segghen wel tis waer, maer wij blijven obstinaet.¹²³
 Dus vraghic, nu ons dit al niet en es versweghen,¹²⁴
- [125] Metter waerheyt also recht als eenen draet.¹²⁵
 Eist dan niet wonder dat tvolc zoe na rijcdom staet?

⁺Neent, want die gheenen rijcdom en is verwervende,
 Men ziet hoe hij in zijn schuen gaet al stervende.¹²⁸
 Sijn daden, zijn woorden, zijn scrijven, zijn lesen

⁺Fol. 131

- [130] Sijn al mispresen.
 Oick moet hij veel dinghen, zijns ondancx, zijn dervende,¹³¹
 Diens kerf ijsere is, niet meer credo kervende.¹³²
 Hij en mach leech noch moy gaen om slusts ghenesen,¹³³

* *paleografische / codicologische opmerkingen*

In vs. 114 is *Cristum* en in vs. 117 is *Cristus* in het hs. onderlijnd.

115 Menig rechter doet nu datgene, waarin Pilatus een fout beging.

116 Zo kan het Rijk Gods moeilijk vooruitgang maken.

118 *deur dooghe*: door het oog.

119-120 *beweghen uuten wech*: de weg doen verlaten.

121 *in dit slijckich pleghen*: in deze verdorven levenswijze.

123 *obstinaet*: koppig, weerbarstig.

124 *al*: alles.

125 *also recht als eenen draet* dient tot versterking van het begrip *metter waerheyt*, versta dit vers: Dus vraag ik, volkomen te recht.

128 *hoe hij in zijn schuen gaet al stervende*: hoe hij, terwijl hij nog leeft, reeds zo goed als dood is.

131 *zijn dervende*: derven.

132 Versta: Hij, wiens kerfstok van ijzer is (dus niet bruikbaar) waarom niemand hem nog crediet geeft. Stoett (nr. 1127) verklaart de uitdrukking *zijn kerfstok is van ijzer*: hij kan geen kwaad doen. Deze betekenis heeft echter in het hier bedoelde vers geen zin.

133 *leech*: werkeloos; *moy*: sierlijk uitgedost; *om slusts ghenesen*: om zo zijn genoeg te hebben.

*

Als dien oft desen.¹³⁴

- [135] Oick en wilt vetman zijnen cock niet wesen.¹³⁵
 Cristoffels comter niet eten en sulcke lieden,¹³⁶
 Die maken dat de rijcke hooghe zijn gheresen.
 Hij en heeft gheen tafelvrienden, die hem rieden,¹³⁸
 Duer den dreck droughen, helpen oft gheluc bieden.
- [140] Al is hij verstandich, luttel yemant daer op let;
 Ken zegx zoe vele niet, men zieghes meer gheschieden.¹⁴¹
 Waer siet men een aerm, wijs man zitten in de wet?¹⁴²
 +Neen, tsijn bijstier bouwen, men acht se magher noch vet.¹⁴³
 Maer rijcdom, dats de blomme, hoe zij ghecregen es,
- [145] En armoede es een zant allomme afghezet.¹⁴⁵
 Alst nu den rijcken al verwint dat hem jeghen es,¹⁴⁶
 Eist dan wonder dat elc na rijcdom gheneghen es?

+Fol. 131v.

- Jaet, want wie rijcdom souct, laetter ons niet me gecken,¹⁴⁸
 Valt in becoringhe, ja en in sduvels strecken,¹⁴⁹
- [150] Soe Paulus tot Timotheum heeft ghescreven.¹⁵⁰
 Hier mocht men af beven.¹⁵¹
 Sijn rijcdommen niet, die den mensche van God trecken¹⁵²
 En tot alle vleeschelijcken lusten verwecken,¹⁵³

* *paleografische / codicologische opmerkingen*

150. *paulus* is onderstreept.
- 134 *Als dien oft desen*: als deze of gene, als iemand anders.
- 135 Ook kan hij niet rijkelijk eten.
- 136 *Cristoffels*: ter aanduiding van een beschermer? Stoett, (Ned. Spreekw. nr. 1297) noteert deze betekenis van *Cristoffel* in een uitdrukking uit de achttiende eeuw.
- 138 *die hem rieden*: om hem raad te geven.
- 141 Ik hoef er niet veel over te vertellen, men ziet het meermaals gebeuren.
- 142 *zitten in de wet*: een overheidsfunctie bekleden.
- 143 *bijstier bouwen*: wilde of berooide boeven; *men acht se mager noch vet*: men slaat geen acht op hen.
- 145 En armoede wordt nergens meer geacht.
- 146 *Alst nu den rijcken al verwint*: Als de rijke nu alles uit de weg ruimt.
- 148 *laetter*: laat er; *me*: mee.
- 149 *strecken*: strikken, valstrikken.
- 150 Vgl. I Thimoth. 6:9-12.
- 151 Dit zou ons vrees mogen inboezemen.
- 152 *Sijn*: Zijn het.
- 153 *verwecken*: opwekken, aanzetten.

*

- Een hemelsche ruste makende in dit leven
- [155] Duer tsolaes aenleven?¹⁵⁵
 Ja, sulcx herte wenscht dat God hadde ghebleven¹⁵⁶
 In zijnen hemele en hem hier laten woonen.
 +En al wou God den zulcken zijn glorie gheven,
 Hij sou dit eertsche rijck kiezen om zijn verschoonen,¹⁵⁹ +Fol. 132
- [160] Want de wercken betuyghent, tis goet om bethoonen,¹⁶⁰
 Tes claer ghenouch, men derfs niet breeder openbaren.¹⁶¹
 Maer, laes, waermede can ons toch den rijcdom loonen?¹⁶²
 Met grooter zorchvuldicheit int vergaren,¹⁶³
 Met grooter vreesen, ende ancxte int bewaren,
- [165] En met onsprekelijcken druck, als hij hem vergaet.¹⁶⁵
 Dus, broeders, dinct toch eens op dit verclaren,¹⁶⁶
 Soe hopic dat ghij op Mammon zult krijghen den haet.¹⁶⁷
 Eist dan niet wonder dat tvolc dus na rijcdom staet?

Prince

- Neent, want Cristus cocht den hemel met zijnen bloede,
- [170] Maer den rijcken machen coopen met zijnen goede,¹⁷⁰
 Soe men seyt. Hoe zouder dan die aerme na waken,¹⁷¹
 +Met smallen caken?¹⁷²
 Al slaeft hij, al wraest hij hem mat ende moede,¹⁷³ +Fol. 132v.
 Hij en can niet comen tot zulcken voerspoede

*

emendaties

- Em. 162. *laes* staat in het Hs. tussen haakjes.
- 155 *Duer tsolaes aenleven*: door aan het genot gehecht te zijn.
- 156 *sulcx herte*: zo iemand.
- 159 *om zijn verschoonen*: om in een betere toestand te zijn.
- 160 *Want de werkelijkheid bewijst het, het is goed aan te tonen.*
- 161 *men derfs*: men moet het.
- 162 *laes*: helaas.
- 163 *zorchvuldicheit*: bekommernis.
- 165 *onsprekelijken*: onuitsprekelijke, onbeschrijfelijke; *als hij hem vergaet*: als hij (de rijkdom) hem in de steek laat.
- 166 *dit verclaren*: deze uitlegging.
- 167 *hopic*: hoop ik.
- 170 *machen*: mach hem, kon hem.
- 171 *na waken*: zich om bekommeren, zich voor inspannen.
- 172 *Met smallen caken*: met magere wangen (als beeld van de honger).
- 173 *al wraest hij*: al wroet hij? Staat *wrasen*, dat niet in het Mnl. Wdb. voorkomt, in verband met *wrase*: graszode of met *wrasselen*: worstelen?

- [175] Dat hij voer zijn doot een vet testament mocht maken,
Daer vele naer haken.
Maer den rijcken conquest doet alle zaken,¹⁷⁷
Hem makende den wech na den hemel zoe breed,
Datter hij wel blindelinghe in zou gheraken,¹⁷⁹
- [180] Want zijn fondacien staen daer alle bereet¹⁸⁰
Om hem metter macht in te trecken, wie lief wie leet.¹⁸¹
Maer eylaes, als den aermen is overleden,¹⁸²
Die moet verdolen, want hij den wech niet en weet:
Soe en heeft zijn ghelt daer voer hem niet ghebeden.¹⁸⁴
- [185] Maer den rijcken coopet al boven en beneden;
Hij heeft meer dan winsch, die in rijcdom bedeghen es.¹⁸⁶
Es hij droeve oft gram, elc stelt hem tevreden,
+Maer niemant den ermen, hoe hij gevleghen es.¹⁸⁸
Eist dan wonder dat elc na rijcdom gheneghen es?

+Fol. 133

Prince

- [190] Jaet, want zeer bitter is sdoots memorie.¹⁹⁰
Den mensche die hier pays heeft en glorie¹⁹¹
In zijn substancien, rijcdommen en ponden,¹⁹²
Na Salomons vermonden;¹⁹³
Sij maken den wech breed ter helscher mortorie,¹⁹⁴
- [195] Sluytende die poorten der hemelscher cyborie.¹⁹⁵
Die ziele wert er heel vet in van zonden,¹⁹⁶

177 *Den rijcken conquest*: De bezittingen van de rijke? Het woord *conquest*, dat in de *Costuymen van Veurne* voorkomt, betekent volgens De Bo, *Westvl. Idiot.*, aangewonnen huwelijksbezit.

179 *Datter hij*: Dat hij er.

180 *fondacien*: stichtingen.

181 *metter macht*: met de macht, met geweld; *wie lief wie leet*: spijt alles en iedereen.

182 *eylaes*: helaas.

184 *Soe* kan voor de betekenis van de zin weggelaten worden. Lees: *Zijn ghelt heeft*

186 *meer dan winsch*: meer dan hij wenst; *bedeghen*: gevorderd; *die in rijcdom bedeghen es*: die zeer rijk is.

188 *hoe hij gevleghen es*: hoe gevild, uitgeplunderd, berooid hij moge zijn.

190 *sdoots memorie*: de gedachte aan de dood.

191 *den mensche*: voor de mens.

192 *substancien*: zelfstandigheden, materiële bezittingen; *ponden*: naam van een geldwaarde.

193 *Na Salomons vermonden*: Naar het getuigenis van Salomon.

194 *mortorie*: begraafplaats?

195 *cyborie*: miskelk, baldakijn, hier omschrijving voor: *de hemel*.

196 *wert*: wordt.

- Vol dootlijcker wonden.
 Om den rijcken zouct men alle subtile vonden;¹⁹⁸
 Dies houdt hem Sathan hier blint zonder achterdincken.¹⁹⁹
 [200] Maer, laes, als hem overvallen zijn laetste stonden,²⁰⁰
 Dan en weet hij met tsondich pack waer henen flincken.²⁰¹
 +Sijnen vuylen schat gaet hij dan ierst wech schincken,
 Meenende dies, den hemel versekert te zijne.²⁰³ +Fol. 133v.
 Maer, eylaes, eist dan tijt, als dleven gaet mincken²⁰⁴
 [205] En als hij ghequelt leyt metter ziecten pijn?
 Och hertleet! hertleet! Och, Heere divine,²⁰⁶
 Och Broeders, is dat niet een deerlicke moordaet!²⁰⁷
 Tfij, vuylen rijcdom, fenijn boven fenijne!²⁰⁸
 Segt nu, ghij dwaes, ghij Symons saet,²⁰⁹
 [210] Eist dan niet wonder dat tvolc zoe na rijcdom staet?

*

Explicit⁺

*Costelijcste pierle, alder costelicste schat,
 Rijkelicst treesoor in hemel in eerde,
 Uol van leeringhen en bequamelicste vat, +
 Laeffenisse, die ic in den druck aenveerde,
 Soe ist rijk der hemelen, vol van weerde.*

198 *subtile vonden*: van scherpzinnigheid getuigende listen.

199 *sonder achterdincken*: zonder dat de rijke zich bezint.

200 *laes*: helaas.

201 *tsondich pack*: het pak der zonden; *waer henen flincken*: waar heen snellen (eigenlijk: zich werpen, vgl. Eng. to fling).

203 *dies*: daardoor.

204 *eylaes*: helaas; *mincken*: minder worden, het einde naderen.

206 *hertleet*: harteleed, zielepijn (uitroep); *Heere divine*: Goddelijke Heer.

207 *een deerlicke moordaet*: een droevige moord, (hier wel algemeen) ellende.

208 *Tfij*: Foei.

209 *Symons saet*: Nakomelingen van Simon de Tovenaar, die handel dreef in geestelijke goederen. Vgl. Hand. 8:9-24.

* *paleografische / codicologische opmerkingen*

De aanduiding EXPLICIT is rood. De beginletters van het naschrift zijn ook rode Gothische hoofdletters en vormen de naam CRULS. Alle verzen zijn rood onderlijnd.

+ Naschrift: *Explicit*: Slotformule in oude boeken en handschriften. Eigenlijk: *explicitum est volumen*: de schriftról is afgewikkeld.

+ *pierle*: parel; *treesoor*: schat; *bequamelicste*: mooiste, aangenaamste.